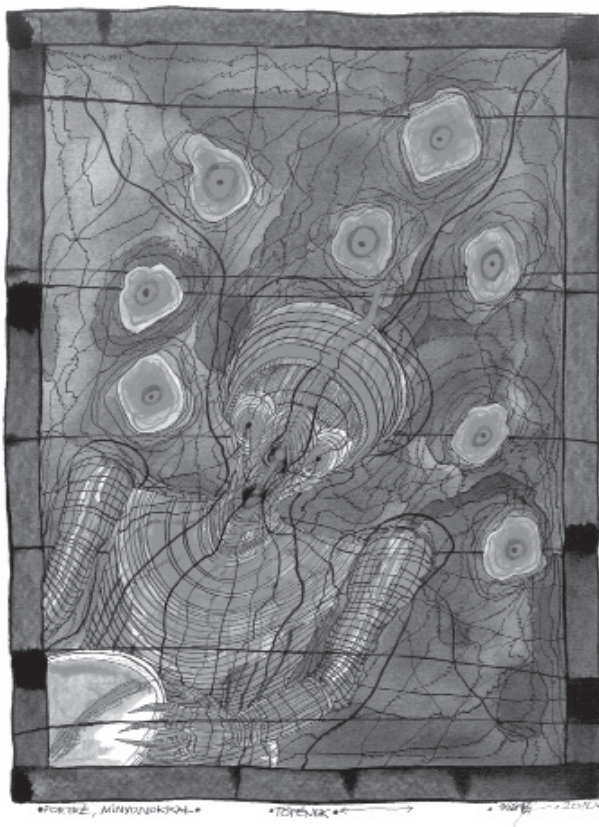

Tartalom

TOLNAI Ottó: Kosztolányi édességei – avagy a Bódis-cukrászda (esszépróza)	4
ZEKE Gyula: Azokról, akik hentesnél esznek (novella)	19
NAGY ABONYI Árpád: Mousse au chocolat (novella)	24
CSONTÓ Sándor: Apám születése (novella)	28
Borivoje ADAŠEVIĆ: Hadži Kosta Jovanović bíró törvénykönyvéből (novella) (VÉKÁS Éva fordítása)	32
Svetislav BASARA: Nyári napforduló (novella) (BOGNÁR Dorottya fordítása)	38
*	
Aaron BLUMM: Biciklizéseink Török Zolival (Negyedik kör)	43
BESZÉDES István: Valódi műértők (Egy élet munkája ■ Megkísértés ■ Öröknemlét ■ Deszka jelent) (Monológok és helyzetek)	50
LÁNG Zsolt: Csua-csau, csau-csau (Részlet egy hosszabb elbeszélésből).	54
DANYI Zoltán: H.-val a parton (novella)	60
*	
BÁNYAI János: A Tolnai-kód (tanulmány).	64
TOLDI Éva: Egy motívum az intermedialitás és intertextualitás határhelyzetében (tanulmány)	74
FŰZFA Balázs: „...Kigyúltak minden villanyok” (tanulmány)	81
NÉMETH Ferenc: Beköszöntő, 1956 (jegyzet)	92
TOLNAI Ottó: Egy kés olvadt el a vérben	95
ORCSIK Roland: Kosztolányi felkonczolva (tanulmány)	97
*	
JUNG Károly: Két bácskai turné (Száz éve született Ortutay Gyula) (tanulmány).	108

*Színes
illusztrációink
Maurits Ferenc
alkotásai*

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2010. június. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizeteskör kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2010-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Tolnai Ottónak

Kosztolányi édességei

avagy a Bódis-cukrászda

*„bambát tetteve hallgattam desiré új tézisért
miszerint egy költőnek sok édességet kell ennie
sok bombont és rumos bombát
imád mondja az adria túlsóztott tintalevese mellett
kis cukrászdákban nagy habostortákban fuldokolni”
(árvacsáth)*

Bódis Gábor barátom újságolta, végre sikerült visszakapni szabadkai cukrászdájukat, ott közel a gimnáziumhoz. És ebből kifolyólag lenne egy kérése. Szeretné, ha egy kis kézi könyvtárat rendeznék be a cukrászda karzatán lévő vakablakban. És ha utána is szemmel tartanám, ha én lennék a cukrászda könyvtárosa. Ez tetszett nekem, nagyon tetszett. Már is úgy éreztem magam, akárha egy Kosztolányi-tárcanovella hőse. Már is láttam, amint szanaszét a világban a szállodák nagykönyveiben, a foglalkozás rubrikájába büszkén azt firkantom: *cukrászdai könyvtáros*. Gábor látta, mennyire izgalomba hozott a kis cukrászda mint olyan. És annak az imaginárius Kosztolányi-tárcának a címe is minden bizonnyal *A cukrászda könyvtárosa*. És benne a szerepem. Hogy ismét hős lehetek, még akkor is, ha csupán egy tárcanovella hőse. Már is valami civilizációs kottának tudtam a kis cukrászdát ott a Rudics sarkához közel, a tejsiac Golf-áramában, nem messze a zsinagógától, szemben egy tüt, cérnát és varrógépet árusító régi bolttal, európai helynek, polgári templomocskának.

A Bódis-cukrászda 1924-ben, a *Pacsirta* megjelenésének évében kezdett üzemelni. A következő év pedig már a másik nagy szabadkai regény, az *Aranyárkány* megjelenésének éve. Az első regény, mondhatjuk, a kávéház regénye, de a másik regény már a gimnáziumé. A Bódis-cukrászdát pedig éppen a gimnázium közelsége élte mindig is. A tejeskávé és a fonott kalács. És, mint helyi különlegesség, a karamellatetővel ellátott krémpite: a Bódis-barna.

4 Az államosítás után volt ilyen-olyan resti, balkáni kocsmá – ahol a vilányt leütik, és volt albán cukrászda is. Teljesen lezüllött, jóllehet az albán

cukrászdák, ha a társadalmi helyzet úgy alakul, egyik napról a másikra meg tudnak újulni, fel tudnak ragyogni, ugyanis gépeiket, egész berendezésüket az olaszországi albánokon keresztül szerzik be, egyik napról a másikra olasz cukrászdákká tudnak lenni. (Érdekes megemlíteni, hogy az egyik legismertebb szabadkai cukrászdát, a Pehlivant, a szerb király udvari cukrászának *goranac* – egy szerb törzs Kosovón – családja tartja mind a mai napig.)

És lenne még egy kérésem, mondta Gábor akkor. Immár szerepem magaslatán, boldogan vártam a feladatokat. Szeretné, mondta, ha a cukrászda ünnepi megnyitóján mondanék néhány keresetlen szót. Mi sem természetesebb, mondtam, mint hogy a cukrászda könyvtárosa is szóljon.

A könyvtár alapítása, fundusának kijelölése nem jelentett különösebb problémát. Ám már a könyvek vakablakba rakásakor is észrevettem, milyen mohón olvasom újra Kosztolányi Révai-komplettjében, a *Bölcsőtől a koporsóig Cukrász* fejezetét. Az interjú formában írt fejezet 1927-ben jelent meg, tehát ez is egy évvel a Bódis-cukrászda megnyitása után.

– *Melyik a legédesebb szájú ország? – Még mindig a miénk,* válaszolja a Cukrász. *Budapesten a háború előtt 114 cukrászda volt, most 300, s mindegyik megél.*

– *Vannak az önök iparában is divatok?*

– *Minden kornak más a divata. Mikor én fiatal voltam, a diós- és mákospatkó kelt legjobban, a gyermekek pedig árpacukrot szopogattak. Most folytatja: A krém hódít, a krémmel töltött cukrok, a szerecsenfánk, mindenekelőtt a krémes, melyből naponta csak mi 1400 darabot adunk el. (Neoromanticizmus) A jövőé? Talán a marcipánsütemény. Újabban például igen kedvelik ezt az őszibarackot utánzó tésztát, csokoládéhabbal töltve. Nem az, aminek látszik. (Expresszionizmus) Természetesen a régi dobos verhetetlen. (Dobos, a néhai pesti cukrász, klasszikus marad.)*

– *Lakodalmi torták?*

– *Olykor-olykor visznek egyet. Manapság azonban a cukrász nem formál tornyokat, nem mintáz cukorból való székesegyházakat, figurákkal, galambokkal, a menyasszony és a vőlegény másával. (Rokokó) Vége a „spanische Windtorte”-nek is. Csak az anyag a fontos. Az, hogy mindent meg lehessen enni, még a fölírást is...*

Miközben már, mint szerény, ám felettebb öntudatos kis könyvtáros, cukrászdai könyvtáros – talán az első cukrászdai könyvtáros a világon, a vakablakban matattam, azon tűnődtem, lehetséges, hogy a marcipáné a jövő? Meg azon, hogy milyen szép is az, egy édességben álmodni, jelölni meg a jövőt. Még akkor is, ha ez a jóslás az elkövetkező években

nem vált be, a jövő nem lett marcipánná, az a jövő, amit valójában mi élünk, élünk, nem lett marcipánná, viszont, motyogtam, nincs kizárva, a jövő talán még mindig lehetséges, lehetséges, noha már nincs rá szavunk, s ha lehetséges, akkor az a jövő Kosztolányi cukrászának is a jövője egyben, jóllehet akkor éppen az újabb kori balkáni háborúk előestéjén voltunk, s a jövőnket inkább a vakablak mutatta, mint a marcipán mint olyan. Máshol már elmeséltem, egyik szabadkai szobrász barátom megkért, nyissam meg pesti kiállítását. Megnéztem újabb munkáit: reliefszerű vakablakok voltak. Hosszú értekezést írtam volt a vakablakról, akárha Bachelard *Térpoétikájának* újabb fejezeteként. Felutazva Pestre, az utolsó pillanatban érkeztem meg a galériába – amely, meglepve láttam, egy pszichiátriai intézet része. És a közönség nagy hányadát a betegek képezték. Természetesen nem olvashattam fel értekezésemet, hiszen élő vakablakok vettek körül. Megnyitóbeszédemben csak egy momentumra koncentráltam, arra, hogy a vakablak mögött van Valami, viszont a közönséges ablaküveg mögött csak az, amit éppen látunk. És akkor az egyik relief anyagában egy kis kék festéket, maszatot véltem felfedezni – és feléje mutatva, lassan el is indulva feléje, miközben már-már a betegek is követni kezdtek, azt mondtam, emögött az a Valami minden megnyitóm, hogy megkért, maradjak ott egy kis időre, külön szobát bocsát a rendelkezésemre...

Ami viszont a *Cukrász* ehető fölírásait illeti, Kosztolányi a *Disznósír*-ban egy tortát említ, amelyre csokoládéval írták a *Sonata pathétique* kottáját. Ez egy bécsi torta volt különben, amelyen a cukrászok marcipánból mintázták meg Mozartot. De ha jól emlékszem, Kosztolányi később is emlegette volna azt a kottázást, komponálást, akárha Szabadkán már eleve ezzel a kottáírással éltek volna, ezt a kottáírást fejlesztették volna tovább... (Persze akkor még nem mertem ajánlani Gábornak, vegye fel az ő cukrásza is e kottáírás fonálát, komponáltasson ő is e kulcsban.)

De ezenkívül is van még egy-két figyelemre méltó mozzanata ennek a kis fejezetnek, állapítottam meg azonnal. Az például, amikor bevezeti a keserű sütemény fogalmát.

– *Sütnie kellene keserű süteményeket is.*

– *Próbáltam. Tavaly készítettem egy száraz szeletet, keserűmandulából. Keményet, mint a kő, keserűt, mint a kinin.*

Valamint például a kis interjú műhelyre vonatkozó zárlatát is azonnal tartalékoltam magamnak. A csokoládébörtönt és a csokoládészetemet máris afféle kategóriákként, költői kategóriákként emelve ki, helyezve a keserű sütemény fogalma mellé.

Berregve működik a csokoládé-gép. Fenn nyersen dobják bele a gyarmati kakaót, s alul vajjal, cukorral édesítve csöpög ki s barna sarával befröccsenti a cukrász fehér kötétyét. Hej, ha gyermekkoromban egyszer ilyen csokoládébörtönbe zártak volna be, legalább két hétre. Naponta háromnegyed kiló csokoládészetet söpörnek ki. A fal is csokoládés. Itt mindent le lehetett volna nyalni.

Attól a naptól kezdve lázasan kezdtem keresni azt a bizonyos keresetlen szót. Mert a fogalmakra, kategóriákra nekem volt szükségem, netán megsejthetném Kosztolányi édességeinek, édességének, édes bölcseletének titkát, legalábbis közelíthetnék hozzá, körülkeríthetném, arra a bizonyos keresetlen szóra viszont megnyitóbeszédemnek lett volna szüksége. Ha nem merültem éppen kutatásokba, akkor a számat próbáltam beállítani azon keresetlen szóra, mert hát akármilyen szép is, meg hát nekem való is ez a feladat, ez a szerep, mégis hogyan megnyitni egy kis cukrászdát, hogyan megnyitni újra? Öröm ezen stúdiumoknak, hang- és szópróbáknak a jegyzetanyagát, amely idővel már egész könyvvé duzzadt, ugyanis alig múltott öt év – cukrászdai szónok, sűrke kis cukrászdai könyvtáros, ismét beszélnem kellett a cukrászda újrainyitása évfordulójának ünnepén.

Édesszájú ember lennék, így kezdődik az egyik első jegyzet, az egyik első próbaszöveg. Az édesszájúak minden bizonnyal az aranyszájúak családjába tartoznak (milyen különös, az orrok ígézetében élő Gogol például tud az aranyozott orrokról is). Szóval egy édesszájú ember, aki rútságokkal, keserűségekkel próbálja leplezni, megkeményíteni puha száját, s ebből a célból hosszú értekezést írt volt a hackamore-ról, valamint egy félnótásról írt egész énekeskönyvet, illetve hát egy deformált szájú költővel, Herbeckel foglalkozott volt behatóan... Édesszájú ember lennék, jóllehet őseim sócsempészek voltak. Erdélyből, majdan az Adriáról csempészték a sót a bécsi sóraktárak felé, amelyek, mint tudjuk, ott sorakoztak a Salzbrücke mellett, éppen szemben a Magyar Intézet puha, akárha zsír-ból mintázott kockájával, úgyhogy, ha a Magyar Intézetben lakom, mindig lázba jövök, újabb sórakományokról folytatok üzleti tárgyalásokat, ugyanúgy nyüzsgök a csatorna menti kis csehókban, mint Kracsun őseim, akik búzaszállító cincárokkal üldögéltek volt ott a Salzbrücke környékén, akárha tengeri kikötőkben. Ilyenkor én is egyértelműen sócsempésznek tudom magam, s ebben nincs semmi ellentmondás, gondolom, a sócsempészek mind édesszájúak voltak, hiszen őseim e csehók mellett a legelőkelőbb bécsi cukrászdákat is látogatták. Szóval egy édesszájú sócsempész lennék, a látszatok sócsempésze, akinek ősei átcsempészték, s maga is átcsempészte szószobrait az értelem, át mind az értelmetlenségek, abszurdítások szigorú vámján, akárha Appolinaire-t opponálva, illetve nem is, hiszen

Appolinaire éppen ebben a mondatában készíti el, csempészi át szemünk láttára szószobrait:

A látszatok sócsempészei nem fogják átcsempészni szószobraikat az értelem vámján.

Emlékszem arra a pillanatra, amikor először fektettem volt tenyeremet a római Caffè Greco márványasztalkájára. Valami furcsa delejt éreztem, akárha a márvány élő erei járták volna át, fonták volna be a kezem, bővöltek volna el, pontosan úgy, mint ahogyan a szótárakban jelölik ezt a kifejezést: *dél+éj*. És mintha nem is kávéházban, hanem valami levanti cukrászdában találtam volna magam. Tudjuk, ott, az egyik olyan eres márványasztalkán írta volt Gogol a világirodalom egyik legkülönösebb, a sötét erők által bizony jócskán megostromolt regényét, a Holt lelkeket. Nem tudom, mit fogyasztott, de feltételezem, valami minimális édességet, egy csésze forró csokoládét, avagy egy marcipánt talán, hiszen regényében mértéktelenül dőlt az édes és zsíros étel vegyest, igaz, Gogolnak, aki inkább az illatokra volt érzékeny, az orrán keresztül érintkezett a világgal, azért volt szüksége ezen kis, minimális márványasztalkákra, nehogy kicsapjon kéziratából hőseinek mértéktelensége, és őt is maga alá temesse az ázsiai bőség, az ázsiai káosz.

Csicsikov körülnézett, és látta, hogy az asztal már meg van rakva gombával, fánkkal, tükörtojással, túrós táskával, murokkal, palacsintával, lepényekkel és mindenféle süteménnyel: hagymások, mákosok, túrósok, tejszínesek, és ki tudná felsorolni, még mi minden.

– Tessék, egy kis tojásos édestészta – kínálta a háziasszony.

Csicsikov hozzálátott a tojásos édestésztahoz, mindjárt meg is ette csaknem a felét, és nagyon dicsérte...

– Egy kis palacsintát? – ajánlotta a háziasszony.

Csicsikov válaszképpen összegöngyölt egyszerre három darabot, jól megmártogatta vajban, bekapta az egészet, azután megtörölte a száját és kezét az asztalkendőben.

Később valami időrendi áttekintéssel próbálkoztam, mint látom, nagyrészt Bánszky Mária-Róza barátnőm *Édes kiállítás*a katalógusszövegére támaszkodva, amely valójában egy jelentős kultúrtörténeti tanulmány a csokoládé, a csokoládé- és édességgyárak, valamint a cukrászdák vajdasági történetéről.

Mária-Róza egy izgalmas momentummal kezdi a nagy újvidéki tárlatot bevezető tanulmányát, mégpedig a zentai csatával, illetve azzal, hogy térségünkben a csokoládé első említése a nevezetes hadvezérhez, Savoyai Jenőhöz kötődik. Mondanom sem kell, igen fontos lett számomra ez az adat, ugyanis egyrészt a Tisza merül fel benne, másrészt a zentai

csata, amely nagyrészt meghatározta életemet, sokszor mondogattam ugyanis, hogy az a csata még most is tart, jóllehet engem, eddig, barátnőm ezen adatáig, a csata utáni tájkép foglalkoztatott inkább, illetve a törökpárti Thököly alakja, aki egy hullába ásta, fúrta be magát, egy hullába bújva vészelté át azt a csata utáni végtelen alkonyt, valamiért, mondják, nem akart lebukni a nap, hogy aztán még hajnal előtt átússzon a túlsó partra a menekülő szultánhoz... Lám, mostantól pedig egy másik mozzanat nagyítódik, másik látószög nyílik. Díszes egyenruhában, parókás emberek forró csokoládét isznak a Tisza partján.

A zentai csata előtt, a haditerv készítésekor, Savoyai Jenő herceg legközelebbi munkatársaival a Tisza partján forró csokoládét iszik.

Igaz, e jelenet leírását olvasva még egy másik kérdés is foglalkoztatni kezdett, nevezetesen az, hogy a török szultán s hadvezérei, pasák és agák, mit fogyaszthattak volt ugyanakkor a haditerv előkészítése közben? Miféle bűvös keleti édességeket? Milyen izgalmas is lenne közel hozni ezt a két mozzanatot. A két reggeliző hadvezért, vezérkart. Máris arra kértem tudós néprajzos barátnőmet, segítsen nekem a szultán reggelijének, serbetjének (ami talán a csokoládé keleti megfelelője lehetne), kávéjának elkészítésében, feltalálásában.

A következő momentum, ami hasonlóan megragadta figyelmemet barátnőm tanulmányában, az a Casanova *Emlékiratára* vonatkozó fejezet volt. A kiemelt részleteket olvasva nem győztem ámulni a szenttelen kalandor csokoládéről írt szenvedélyes szavain.

Palezzi úr megkérdezte, elfogyasztanék-e vele reggelire egy csésze kitűnő csokoládét, amit ő maga készítene, mire én azt feleltem, szenvedélyesen szeretem a csokoládét.

Barátnőm természetesen kitért Proust regény-katedrálisára is, amelynek egy semmis teasütemény a talapzata.

Bűvös öröm áradt el rajtam, elszigetelt mindentől, és még csak az okát sem tudtam. Azonnal közömbössé tett az élet minden fordulata iránt, a sorscsapásokat hatástalanná, az életnek rövidegét egyszerű káprázattá változtatta, éppúgy, mint a szerelem, s minthogyha csak megtöltött volna valami értékes esszenciával...

Lám, itt is a bűvösség az első szó.

És részletesen foglalkozott Thomas Mann két regényével, a *Buddenbrookokkal* és *A varázsheggyel* is. De én, mint a jegyzeteimből látom, itt már távozóban voltam a csokoládétól, és Thomas Mann esetében a *Lübeck mint életforma* című beszédét helyeztem a központba. Hiszen meglepő egy ünnepi beszédben a marcipán ilyen kiemelt szerepe, titokzatos szubsztanciaként való felmutatása. Meglepő, jóllehet hamarosan

láthatjuk, hogyan tudja ezt a látszólag triviális motívumot életművének nagyvonalú értelmezésére felhasználni, háremcsemegének nevezve azt, sőt egyik legszebb írását, a *Halál Velencében*-t egyenesen marcipánnak nevezve, marcipánnak, noha, mint mondja, mélyebb formában. És ez a mélyebb formájú marcipán talán a legtöbb, amit az édességről eddig mondottak volt. És hát amikor én azt a bizonyos új kottaírást emlegettem, egy új kottaírás iskolájának beindítását a Bódis-cukrászdában, akkor én erre a mélyebb marcipánra gondoltam volt tulajdonképpen...

*Ha valaki rajtam akarja kitölteni a mérgét, és le akar nekem egyet kenni, biztosan számíthatok rá, hogy szőnyegre kerül lübecki származásom és a lübecki marcipán; ha semmi sem jut eszébe velem kapcsolatban, mégis eszébe jut a nevetséges marcipán, s mint lübecki marcipánsütőt ábrázolnak, amit azután irodalmi szatírának neveznek. Ez azonban egyáltalán nem bánt; mert ami Lübecket illeti, valahonnan csak kell származnia az embernek, és nem látom be, miért lenne Lübeck nevetségesebb szülőváros bármely más városnál – sőt, én a jobbak közé sorolom. A marcipán miatt pedig egyáltalán nem tudok megbántódni, mert először is nagyon jóízű, másodszer nembogy triviális, hanem éppenséggel különös, s mint említettem, titokzatos szubsztancia. Marci-pán, ez nyilvánvalóan, vagy legalábbis az én elméletem szerint, annyit jelent, mint: panis Marci, Marcuskenyere, Szent Márk, aki Velence védszentje. És ha alaposabban szemügyre vesszük ezt az édességet, a mandula, rózsavíz és cukor e keverékét, az a sejtelmünk támad, hogy itt kelet van a játékban, háremcsemegével van dolgunk, s hogy ennek a buja, gyomrot terhelő édességnek a receptje valószínűleg Velencén keresztül került napkeletről Lübeckbe valamilyen öreg Niedergerger úrhoz...; Velence és Lübeck... önök közül néhányan emlékeznek, hogy írtam egy novellát – *Halál Velencében* –, amelyben a halállal szövetségben álló kacér városban, a romantikus városban par excellence valamelyest otthonosnak mutatkozom... Látják, Uraim és Hölgyeim, Lübeck és déli nővéreinek képe itt leplezetlenül egymásba olvadva merülnek fel a tudattalan régióiból, és kiderül, hogy azok az élcfaragók nem is tévednek akkorát, mint hiszik, hogy a *Halál Velencében* valódi „marcipán”, noha mélyebb formában, mint ahogy vélték...*

Az olasz cukrászdákban, de valamiféleképpen minden igazi cukrászdában, keleten vagyunk. És Nietzsche Velencéről mondott szavai jutnak eszünkbe: *Én nem számítom Velencét Itáliához: itt a keletből zuhant alá valami.*

A keletet illetően Kosztolányi esetében persze a török lányka a központ, ő nő a keletiség, az orient metaforájává, Kücsük. Egy túlcukrozott leírással van dolgunk, ám Kosztolányi a lányka süketmacskájával észreveetlen, zseniálismód ezt is ellenpontoszni tudja.

Kücsük olyan volt, mint egy mézes, rózsaszínféhér cukrászsütemény. Rózsaszín selyemruhát viselt, s arccskája olyan fehér volt, mint a tejhab. Az ő haja is festett volt, szalmasárga. Minden tekintetben az anyja tanítványának látszott. Majdnem szégyellte, hogy török. Csak a piros bőrpapucs árulta el ezt, melyet fölvetett a vonaton, mert az a rengeteg rózsacsokor, melyet magával hozott, az a sok égőpiros, vérző konstantinápolyi rózsza, mely hajnal óta illatozott ebben a fülkében, mint egy kertben, aztán az angóramacskája, mely alá török szőnyeget teregetett, a kék szemű, süket angóramacskája, melynek álma fölött gyöngéden örködött.

Persze nem véletlen kötődöm ennyire Mann ünnepi beszédéhez, amit persze különben is az egyik legszebb esszének tudok, ott látom valahol Heidegger *Nyelv és haza* című beszéde s kis szövege, a *Miért élünk vidéken* közelében, nem véletlen, ugyanis érzékeny vagyok a marcipánra, mivel szülővárosom neves édességgyára, mi így mondtuk, nem üzemnek neveztük, gyárnak, ahogyan másik gyárunkat pedig téglagyárnak, minden bizonnyal szükségünk volt valamivel ellenpontoszni a tömérdek agyagot, a LONGHA (melynek az Erzsébet ligetben lévő, egyik kis, pagodaszerű cukrászdájában ülésezett, leledzett – lebegett a nirvánában a helyi, számomra a mai napig legfontosabb filozófusi közösség: a *Haj- és szakállnövesztő társaság*) legismertebb terméke egyfajta marcipán volt. A háború után az új hatalom államosított, leszerelte a gyárat, hogy a határzónából – mit keres egy édességgyár a vasfüggöny közvetlen tövében, még majd valami édes és ehető ideogramákat maszatolnak rá! – Szerbia belsejébe vigye, ám csak leszerelte, vinni nem vitte el, egyik szerbiai város sem kapott érte, egyik sem tartott igényt rá, talán azt sem tudták, mi az, hogy marcipán, ugyanis az ő számukra kizárólag a *sladko* és az édes búza jelentette az édességet (csodálatos *sladkó*kat próbáltam az életem folyamán Balkán-szerte, sok édes búzát megettem a temetőikben, ugyanis édes búzával terítik a sírokat), így a leszerelt gépek, különös alkatrészek nagy része ott rozsdásodott meg a gyár udvarán, kapubejáratában. Szerettünk játszani azokon a gépeken, igaz, városkánkban volt egy leszerelt nyomda is, de hát azon is szerettünk játszani, írni, könyveket nyomtatni... Szóval az történt, hogy mi ott, ama kapubejáratban, titokban elkezdtük újra gyártani a LONGHA-féle marcipánt és desszertet (Longha talán egyenesen Lübeckből érkezett volt városkánkba, gondoltam később). Az én feladatomban a rózsavíz biztosítása volt. És ebből kifolyólag utam ismét csak az Erzsébet liget kis pagodája felé vezetett, ahol gyakran üldögélt volt Bednárz bácsi, a nagy kertész, az Erzsébet liget, e valóságos függőkert megálmodójának özvegye. Azért kerestem fel, hogy engedélyezze, rózsakertjeikben rózsá-

szirmot gyűjthessünk, hogy rózsavizet állíthassunk elő. A nagy kertész özvegye meghallgatott, majd egy füzetet, kertészetének árjegyzékét helyezte elém (a mai napig őrzöm ezt a háromnyelvű kiadványt). Válassza ki az ifjú uraság, mely fajta és színű rózsák szirmait tetszik igényelni... És mennyit? Megszédültem. Bednárz néni halkán, mintha csak segíteni akart volna, megjegyezte: egy virágnak harminc szirma van, egy hektárról egymillió rózsavirágot tudnak leszedni, mert maguknak kell leszedni, egy kilogramm rózsaoajhoz száz kilogramm rózsavirág szükségeltetik – hát számoljon az ifjú úr, van ideje, amíg megiszom a kávé... Hát furcsa egy igénylést adhattam le. De igazán a színek intenzív áradatával szemben voltam leginkább védtelen. Nem értettem, hogyan tudnak ennyi színnel dolgozni. Mire egyik hatokos barátom felvilágosított, a festők még több színt kevernek, különösen az impresszionisták (akkor hallottam először ezt a kifejezést), tulajdonképpen, mondotta hatokos barátom, a Bednárz bácsi is egy impresszionista volt, valamint az írók is tömérdek színességekkel operálnak, példának okáért, mondotta dr. Kosztolányi Árpád úr öccse, a Dezső.

Perkins fehér, tisztafehér, skarlátvörös, rózsaszín, krémsárga, feketés karminpíros, aranyárga, sötétsárga, kívül sárga, belül vérpiros, sötétpiros, citromsárga, sötét karmazsinpiros, élénkpiros, cseresznyekarmin sárgás árnyalattal, sárgás, tündöklő karminpíros, karmazsin, karminvörös, sárgás rózsaszín, élénk purpur, piros, rézvörös, krém, perkins rózsaszín, fénylőskarlátpiros, karmazsinpiros fehér középpel, piroslila...

Ma is megszedülök, ma sem tudom nyugodtan végigolvasni a Bednárz-féle rózsalista-t. Ha kezembe veszem, gyakran gondolok arra, hogy minden bizonnyal az egyes városok színérzékelését is lehetne mérni valamiféleképpen. A mi városkánk mindenesetre egy buja város volt ilyen értelemben, egy impresszionista város mindenféleképpen. Amikor találmra kiválasztottam néhány rózsafajtát, az özvegy tudakolódzni kezdett, mihez van szükségem ezekre a bujaságokra. Elmeséltem neki, hogy újra-indítjuk a marcipán gyártását, ahhoz kell a rózsavíz, a rózsavízhez pedig a rózsaszírom... Tetszett neki titkos munkálkodásunk, szerette a titkos egyesületeket, jól emlékezett férje, Bednárz bácsi véleményére, amely szerint éppen a *Haj- és szakállnövesztő társaság* adta meg az Erzsébet liget egyedülálló különösségét, Bednárz néni csak annyit mondott, majd ne felejtsem el megkínálni termékünkkel...

A LONGHA történetét érintve elfelejtettem említeni, hogy azok a cukrászok, akik az államosítás után nem mentek be Szabadkára, a RUFF csokoládégyárba, amit szintén államosítottak volt, de legalább nem szereltek le, egy ideig megengedték, hogy maga Ruff irányítsa,

azok önálló cukrásziparosokká lettek, jobbnál jobb cukrászdák voltak akkortájt Magyarországon (Juhász, Rekecki, az Almási, s talán az sem véletlen, hogy a mostani cukrászdák között azt, amelyik a LONGHA hagyományát viszi tovább, Rózsa Rózsa vezeti stb.) egy külön kis réteget képezve városkánk polgárainak, akik majd zömmel operettekben bukkannak föl, mint amatőr színészek, hogy később, immár az operettek édességpótlékától is megfosztva, többen öngyilkosokká legyenek... Öngyilkos cukrászok, lám, akkor mégsem teljesen ártatlanok az édesség bűvösségei, hiszen számomra ezekkel az öngyilkosságokkal Thomas Mann halállal való „kacérkodása” üzen vissza.

És az is szorosan ide tartozik, hogy éppen azokban a napokban ismertettem egy könyvet a Városi Könyvtárban, amelyben a híres RUFF cukor- és csokoládégyár egyik Brazíliában élő leszármazottjával is olvasható interjú.

Bácska mindig is cukorrépatermő vidék volt, mondta Ruff György, gondolta az apám, itt mindig is volt cukor. Az első világháború idején aztán eltűnt a boltokból a bonbon. Bécsbe vitték mind. Miért nincs itt is, morfondírozott apám, gyártani kellene. Vásárolt hát egynéhány szakkönyvet, majd elutazott Bécsbe megnézni, hogyan gyártják ott a jóféle édességeket, és eltökélte: amit más meg tud csinálni, azt meg fogja ő is.

A cukorréparól, ezekről a sáros bombákról jut eszembe a hatvani cukorgyár. Jártam egyszer arrafelé, leselkedtem Hatvany báró és Thomas Mann, illetve a *Doktor Faustus* Tolna grófnője után, Adrian Leverkühn német zeneszerző titokzatos híve, kifinomult ismerője után, akit én, infaustus, távoli rokonomként tartok számon.

Elmondom, mit tudok erről a kivételes lényről. Dúsgazdag özvegyasszony volt, lovagias, de kicsapongó, férjét egyébként nem züllött szenvedélyei vitték a sírba, hanem a lóról esett le; gyermektelen özvegyére egy palotát hagyott Budapesten, óriási földbirtokot a fővárostól néhány órányira délre, Székesfehérvár közelében, a Duna és a Balaton között, s ráadásul kastélynak is beillő villát az említett tó partján. Az uradalom óriási búzatáblákon kívül kiterjedt cukorrépa-földekből állt, melyeknek termését ott a birtokon, saját cukorgyárukban, finomítójukban dolgozták fel...

Thomas Mann, a lübecki édesség, a marcipán írója nem véletlen érezte jól magát a cukorbáró, Hatvany társaságában, gyárában, valamiféleképpen saját területén volt. És az sem véletlen, hogy annyira kedvelte, ahogy ő mondja egyik levelében, szerette Kosztolányit. A kedves és delejes író. Meg hát a többieket is, Bartókot, Móriczot, Karinthyt, József Attilát, Balázs Bélát, Fejtőt – akárha egy új szellemi kör kezdett volna köréje gyűlni ott a cukorgyár árnyékában.

Szirmai Károly, e sötét, keserű elbeszélő is külön fejezetet érdemelne, aki tulajdonképpen a verbászi cukorgyár írója volt, többször írtam ilyen szempontból róla, verset, esszét vegyest, már akkor kerülgetve ezt a tömérédek keserűséggel ellenpontozott édesfilozófiát.

Az, abogyan teljesen magadra maradtál. Végképp ott ragadtál a melaszban. Te, a keserű, szögletes ember. A melaszban. Egyik kései, rideg novelládban ragadós korlátú, csikorgó vaslépcsőt említesz. Képzetelemben ez a korlát valami borzalmas, melasszal kent légyfogóvá nőtt – annak a pokolnak a részeként, amelyre már utaltam Radnóti Naplója kapcsán.

Igen, azért említem Szirmait, a Kalangya főszerkesztőjét (Kosztolányi halálakor külön számot jelentetett meg), mert az ő keserősége átvezet az édes mint olyan legtragikusabb fejezetéhez, nevezetesen Radnóti Naplójához, akit, mint tudjuk, Hatvany báróék cukorgyárába vittek kényszermunkára. Radnótiéknak meztelenre kell vetkőzniük és úgy mászni az óriás cukorkeverőbe, hogy letisztítsák, lekaparják róla a cukor ragadós szennyt. Pokoli jelenetek. A magyar irodalom antologikus oldalai. Remélem, minden tankönyvben olvasható. *A pokol egyik bugyra*, írja Radnóti, *a Cukros Bugyor. A nyalánkok büntető-, illetve vezeklőhelye.* (Thomas Mann Tolna grófnő cukorgyáráról, kastélyáról írva mintha megsejtett volna valamit, amikor a gyár, a kastély, a cukorföldek körül észreveszi a szinte állati sorban élő embereket. *Utóbb beszámolt róla, hogy a kastélyhoz tartozó falut elképesztő szegénységben, valósággal archaikus forradalom előtti nyomor állapotában lelték.*)

Szóval ilyen és hasonló jegyzeteket készítettem, jöllehet mondom, valójában ott a cukrászdában csupán Kosztolányi édes vonatkozásairól szerettem volna mondani néhány keresetlen szót. Olyan mondatokat, mint amilyeneket ő írt volt *Cukrászda* című tárcanovellájában – elvégre egy pillanatra sem felejtettem szerepem, azt, hogy egy tárcanovella hőse vagyok, s nem valami elméletíró; máris megsejtve valamit abból, hogy ez a fajta keresetlenség, közvetlenség, akárha minden szó megérintene, megtapintana, minden szó megcsiklandozná inyemet, Kosztolányi kedvessége (emlékszünk, a svéd gyufára azt mondja: szabályosan és kedvesen csiszolt, előtte se, utána sem látta senki sem kedvesnek a szabályosat) nem más, mint édessége, édes bölcsessége. Noha ezeket a sorokat minden bizonnyal a marcipán és a halál ilyen, csak Kosztolányira jellemző párosítása miatt másolhattam ki.

Pont fél hétkor megjelennek a Marcipánban. Budán, amerre a temetőbe megyünk.

Aztán megtetejezik tányérukat krémessel: sárga földig eszik magukat.

Nem tudom, mennyire vannak felkutatva Kosztolányi haza – délre – való utazásai, de nem ártana újraböngészni e kis cukrászdáról, mármint a Bódis-féle cukrászdáról fönmaradt családi fotókat, netán felismernék rajta alakját, noha akkortájt már megszakadtak lobogó hazaszáguldozásai.

Egyik 1930-ban írt szövegében próbálja tetten érni magát, mire is gondolt éppen, amikor barátja beállított hozzá, és neki szögezte a kérdést: Mire gondoltál? A szabad asszociációs kis tárcában egyszer csak azt mondja, arra, hogy:

Velencében ittam a világ legjobb csokoládéját, a Mercerián. Ebben a kis cukrászdában van borhabbal töltött krémeslepény is, melynek csokoládés a fedőlappja. Miért nem készítik ezt minálunk? Érthetetlen, érthetetlen...

Kosztolányi krémeslepényéhez érve felkapom a fejem, netán valami kapcsolatot találhatok a Bódis-cukrászda specialitásával, noha említettem már, a Bódis-barna fedőlappja nem csokoládéból, hanem karamellből készül.

Ám van Kosztolányinak egy másik, még különösebb írása is e témában. Igen, többszörösen is különös számomra ez a szöveg, legkülönösebb talán éppen azért, mert ez már halálának éve, s akkor akár olvashatnánk úgy is, mint egy halálraítélt írását. **Cukor és irodalom** a címe.

Meg hát azért is különös írás ez, mert itt már szinte filozófiailag próbálja megalapozni az édeshez való viszonyát ez a homo aestheticus, aki valahol tényleg azt írja, hogy a költőnek sok édességet kell ennie, ez a mélységgel szemben a felszín dicsőítő művész.

Indítása megdöbbentő. Jóllehet olyannyira Kosztolányi-mód felfokozott. A fiatal halálraítéltek utolsó kívánságáról beszél. Lám, ismét a halál közelsége.

Először cukrot kívántak, édeset. Egyikük egy óriás tál cukrászsüteményt hoztatott magának, megtetejezve, hogy utoljára dúskálhasson a sok gyümölcsízben és tejszínhabban. Bevallom, ez a vágy a szememben nem is olyan ostoba, mint a többi. Az édes szinte túl van az ész határkörén. Az édes az első és ősi íz, mely az anyatejet idézi föl. Az édes szinte nem is eledel, hanem izgatószer, mámor és zsongító, mely villamos ütésként hat ránk, s idegrendszerünket, agyvelőnket táplálja. Az édes bizakodás, szellemi erőtartály, pótszere az élet keserűségének. Az édes bölcelet és világnézet is. Az édes a messze múltba nyúló érzet, a gyermekkori mennyország. [...] belül, a lelkünk mélyén mindnyájan megrögzött édespártiak vagyunk.

És akkor a kis cukrászda megnyitóján emelten, egzaltáltan beszéltem, akárha édességek által delejezve, narkotizálva. Nem kevésbé delejesen majd az első évforduló alkalmából is, jóllehet akkor inkább könyvtárosi szerepemre helyezve a hangsúlyt. Akkor már a cukrászdai könyvtárosok, e

titkos bibliofil szekta nevében szóltam stb. A delejesség, tudjuk, Kosztolányi egyik alapkategóriája, olykor akárha a narkotikum fedőneve, a bűvös, az ész hatáskörén túli zóna felé mutató valami. Azért lepődtem meg annyira, amikor egy alkalommal a Bódis-cukrászda egyik törzsvendége, a szomszéd asztalnál a folyékony mágnesről kezdett beszélni. Egy idős néni ugyanis azt ajánlotta neki, folyékony mágneset hordjon a zseibeiben. Hogy mi is lenne az a folyékony mágnes, a mai napig nem sikerült megtudnom, talán azért is nem tudakolóztam jobban utána, mert egyértelműen valami Kosztolányi-féle dolognak – szubsztanciának tudtam, amíg hallgattam, egyértelműen ama tárcanovella hőseinek tudtam magunkat, annál is inkább, mert ez a törzsvendég, az egykori Nagy-Jugoszláviában a szabadkai turistairoda vezetője volt, a háború alatt pedig Pestre költözött és burektészta gyártásába kezdett, egész üzletláncot építve ki... Örültem volt vállalkozásának, örültem, hogy végre az üres burek, a burek semmivel is meghonosodik Pesten, meg akár egy Heidegger-kategória. Igen, mivel is foglalkozna a Kosztolányi-tárca bácskai hőse Pesten, mint hogy semmivel töltött bureket gyárt, szerettem meg az anyaország magyarságával! És a delejesség-fejezete jegyzeteimnek azzal kulminált, hogy tudós néprajzos barátnóm, aki azonkívül, hogy három unokám keresztanyja, novelláim hőse is szabad idejében, egyik utolsó palicsi látogatása alkalmával bevallotta, mágneset hord testén, miközben a finom kis mágneslapokat levéve testéről, tenyerembe helyezte őket... Kiscserkész koromban sok tájékozási versenyen tévedtem volt el a Tisza menti erdőkben, sokszor tartottam tenyeremben a kis iránytűt, a buszolat, a delejt, netán megmenekülhetek az ordasok elől ...

A Bódis-cukrászda három részre tagolódik: az ostorfák alatti, utcai terasz, a cukrászda maga, valamint a karzat, egy vak- és egy félkör alakú nagy ablakkal. Mivel a vakablakról, könyvtáramról már szóltam, egyszer majd még e gyönyörű félkör alakú ablakról is szólnom kell. Minden résznek megvan a saját aurája. Régi fotók, egy kis Hangya- és egy Peic Šime-festmény – de azt se felejtsem megemlíteni, hogy Šime lányának, Szabadka egyik legtehetségesebb művésznőjének, Peity-Sagmeister Laurának (akinek a műterme akkoriban éppen Gabiék házában udvarában volt található, ott a Patacsics vésnök mellett), egész tárlata volt a karzaton. Majdnem a teljes *Filozófusok* anyaga otffelejtődött hónapokig, olyannyira, hogy abban kezdtem reménykedni, Gabi megvásárolja az anyagot. A *Filozófusok* (ami majd Nagy József egyik darabjának is a címe lesz) rajzain a vidéki kiskocsmák, csehók lumpen asztali társasága volt látható, s ez a különös, folyékony mágnesről s semmivel töltött burekről

elmélkedő társaság ott, a cukrászdában csak még jobban hangsúlyozta különállását, külön filozófiáját, számomra legalábbis; felszólalásait, néma meditációkká simuló felszólalásait leginkább így kezdték, akár a *Haj- és szakállnövesztő társaság* ahogyan kezdte egykoron: s akkor a semmi, amit úgy kellene a világhoz adnunk, akár a nullát...

A terasz, a tárcanovella, a *Filozófusok* főszereplője, legérdekesebb, legkedvesebb embere persze: Gyenizse László, a szomszéd órás és ékszerész, akinek az édesapjáról és tudós belgrádi bátyjáról *Kakaspörkölt* című, sósnak mondható szerény szövegemben egyszer már próbáltam szólni. Ez a sarka a Rudicsnak különben is az egyik legizgalmasabb pontja Szabadkának.

Az elmúlt években tovább szaporodtak a hasonló édes vonatkozású jegyzetek, noha gyakran gondoltam arra, kitörlöm őket. De valamiért mindig megkegyelmeztem nekik, arra gondoltam, egyszer majd esszévé kerekítem őket, hiszen egy Kosztolányi édességei – édessége, Kosztolányi édes bölcselete, édes világnézete, édespártisága, édesfilozófiája című értekezés is el van bújtatva bennük, el az ész hatáskörén túli zóna mi-benlétének kérdése, és mindenekelőtt az, miben is különbözik Kosztolányi narkotikum-fogalma Csáth valós narkotikumától. (És akkor a mézre vonatkozó verseket, valamint a *görbe grízt*, a magyar irodalom einsteini görbületét még nem is érintettük.)

Berlinben, ahol akkoriban tartózkodtam (Gábor pedig Prágában, majd pedig Pesten főszerkesztette a Szabad Európa Rádiót), a Stuttiban lévő kedves cukrászdámban gyakran láttam egy kifogástalanul öltöző, töpörödött, idős, kalapos, kesztyűs hölgyet, óntalpú kristálypohárkában néhány csöpp mélylila likőr mellett üldögélni naphosszat. Azért említem őt, mert ha megpillantottam, mindig eszembe jutott az otthoni Bódis-cukrászda, kis könyvtáram a vakablakban (amely részére naponta kutakodtam a berlini antikváriumokban), illetve az, amit én képzeletem velük kapcsolatban. Ugyanis az volt a gyanúm, megfigyeléseim azt igazolták, az a hölgy talán nem is ivott abból a likőrből, talán nem is likőr volt az óntalpú kristálypohárkában, hanem az ilyen helyek örökmécse, igen, akárha azt őrizte volna...

Nemrég egy Mereskovszkij-kötetet lapoztam, és megakadt a tekintetem az orosz bölcselő egyik címén:

A cukor lelke

Mohón csaptam le rá, gondoltam, végre itt az alkalom, kikerekíthetem a cukros szövegem, új rálátást nyerek Kosztolányi édességére – édes bölcseletére. Noha megörültem Mereskovszkij szövegének, az édesfilozófia egyik lehetséges alapszövegének, mert immár valóban foglalkoztatni kezdett egy ilyen filozófia lehetségességének kérdése, már csak azért is, hogy

ily módon az eldugult elméleti kategóriákat némileg netán felfrissíthetnénk.

Meterlinck *Kék madár* című darabjától indul, mondván, eddig a tragédiában a keserű üröm lelke lakott, de most – a cukor lelke. Majd arról beszél, hogy az egyik néző, egykori forradalmár, teszi hozzá Mereskovszkij, levelet kapott arról, hogy micsoda szörnyűségek történnek az orosz börtönökben a halálraítéltekkel, ám ő, mintha mi sem történt volna, a *Kék madarat* megy nézni a színházba. Majd Mereskovszkij arra a következtetésre jut, hogy *Meterlinck édessége a chloroformédessége*. Azt mondja, a cukor, az édes nyálka az ember lelkét helyettesítő *kocain, anesztésia*.

És akkor látnom kellett, Kosztolányi talán Mereskovszkij szövegével folytatott párbeszédet, hiszen ő éppen ezektől az orosz filozófus által emlegetett halálraítéltektől indul... Mégis, a biztonság kedvéért megnéztem, mit is írt volt Kosztolányi Meterlinckről, a *Kék madár*ról. Különösmód nem lelkesedik a norvég író édességeiért, viszont művészetét éppen az általunk kiemelt szempontból látja, hogy: *Minden munkája csak egy búcsúlevél. „Egy halálraítélt emlékirata.” Ezt kellene odaírni minden dráma, minden levél, minden ember írása alá.* Tehát az édes filozófusa valamiféleképpen szinkronban van az édes nagy ellenfelével, Mereskovszkijjal, legalábbis a halálraítélteket, tehát az embert mint olyat illetően, sőt az az érzésünk, többet tud róluk, mint az orosz bölcselő, többet úgy a konkrétan, mint általában a halálraítéltekről, az emberről...

Ám a jegyzetek utolsó darabja a szeretetről szól, arrafelé matat, s a kis, cukrászdai könyvtáros is arrafelé tapogat a vaklablakban, klott könyökvédős kezével arrafelé mutat, igen, az utolsó jegyzet arról szól, hogyan tűnik át a kedvesség, édesség szereteté. *A cukrászsegéd* című tárcá végéről van szó, arról, hogy a hadirokkantté, munkanélkülivé, világi vándorrá, bujdosóvá váló cukrászsegéd, eltitkolva identitását, végül is rádöbben valamire.

Lám, a cukrászsegéd, írja Kosztolányi, nem tudta eladni édes portékáit, de a szeretetére sok-sok vevő akadt. Úgy látszik, ez kapósabb áru. Jobb is, édesebb is ez még a tejszínhabnál és a cukrászsüteménynél is.

Azokról, akik hentesnél esznek

Amikor megkaptam a szerkesztők megtisztelő felkérését, hogy lapjuk számára cukrászdás szöveget írjak, gondolkodni kezdtem, van-e cukrászdás élmény az életemben. Egyáltalában, hogyan állok az édességgel, a cukorral, amely mégiscsak az (egyik) alapja az életnek, és ebből kifolyólag bármiféle cukrászdás élménynek. Gondolkodtam, megkötöttem kicsit emlékezetem feketén tapadó rétegeit, s hamarosan rá kellett jönnöm, hogy semmi jót nem mondhatok. Semmi édeset. Vannak ugyan cukrászdás élményeim, de nem tudom úgy megírni őket, hogy kedvet csináljak az olvasónak az élethez, amely egy idő után föltétlenül elveszíti édességét, vagy legalább élete következő napjához, amit amúgy írói dolgomnak tekintek. Elhatároztam ezért, hogy azokról írok, akik hentesnél esznek.

Félek ugyanis a cukortól. Cukorbaj, számomra ez a szó afféle melasz-mód sűrű mondat, amely szétírva így hangzik: a cukor baj, baj, hogy cukor van a világon, talán ez az egyetlen komoly baj, ez a ragacsos tapadás a vérben, a buszon, a társadalomban. Bebeszületünk mindannyian az anyaméhből valami védett, édes, zárt kaptárba, és amikor kiderül, hogy baj van, már késő, a ragacsos massa mozdulnunk sem enged. Beleveszünk a meleg, nyúlós betegségbe, amely előbb-utóbb mint nem gyógyuló seb jelentkezik a lábon, a lélekben, a háton. Nem tudom, megfigyelték-e már, a cukrosok e soha be nem gyógyuló sebeinek szélén épp úgy csillognak a ragacsos kristályok, mint a tengerek partjain a plasztik ásványvizes és fantásflakonok, amelyeket a víz sírva hiába próbál a partra lökni magából. Elhatároztam ezért, hogy azokról írok, akik hentesnél esznek.

Jó okom van erre az életem történetéből is, jártam ugyanis réges-rég egy lánnyal, fiatal voltam, miért ne jártam volna vele. Szerelmi viszony volt, melynek láthatárán a dolgok hagyományos rendje szerint egyszer csak megjelent a jövő szokásszerű képe: házasság, gyerekek s a többi. Jó darabig

nem tiltakoztam a jövőm efféle alakulása ellen, és a sejtés, hogy evvel a házassággal nagyjából mindent elrontanék az életemben, amit el lehet rontani, csak igen későn bukott fel a tudatom peremén. Sosem múltó hálával tartozom ezért akkor várományos anyósomnak, aki mindenáron magukhoz akart édesgetni, és ennek érdekében egyszer buzgalmában cukorral készített nekem rántottát só helyett a konyha épp utolsó három tojásából. Attól a pillanattól fogva tudtam, hogy menekülnöm kell abból a házból. Ezért is határoztam el, hogy ma azokról írok, akik hentesnél esznek.

Gyermekkoromban persze magam is szerettem a csokoládét, ám ez afféle szokásszerű rajongás volt, mint a kolbász vagy a biciklizés gyermekeknél általános, feltétlen szeretete. Jól emlékszem rá mindemellett, hogy a kortársaimnál jóval korábban szoktam le a mértéktelen csokoládézabálásról, hamar elkezdett zavarni a Tibi csokival teletömött szájuknak az émelyítő szaga, és igazán nem is a táblás csokoládékat, hanem sokáig csak a Balaton szeletet, utóbb meg már csak a Kis-Balaton kockát szerettem, és elég volt belőle egy napra egy darab. Arra is emlékszem, hogy amikor Jäger úr cukrászdájába térünk a tanítás után, és az ősz cukrász falábalával – az igazít az Isonzónál hagyta – a raktárból koppanó lépésekkel a pult mögé sántikált, és kérdezgette, milyen fagyaltot ennének, én voltam az egyetlen, aki mindig csak a kakaósötét csokoládéfagyaltjából kértem, és idegenkedve néztem, mint habzsolják magukba a többiek a számomra vadul ízes, színes-édes puncs-, citrom-, málna- és mindenféle más gyümölcsömböket. Ezért is döntöttem úgy, hogy ma azokról írok, akik hentesnél esznek.

A torták, sütemények mindig is hidegen hagytak, egyedül a Stefániát szerettem, azt is csak azért, mert a szeletek tetejét vastagon behintették ismét csak sötét kakaóporral. (Csupán jóval később, pár éve tudtam meg, hogy a kakaó fő hatóanyaga az endorfin, a kedves boldogságvegyület, bizonyára ezért szoktam rá helyes ösztönrel már vagy másfél évtizede, hogy a kávé is kakaóporral iszom.) Nem szerettem a süteményeket és főként a tortákat, mert sárgán remegett bennük meg a tetejükön az émelyítő, mindig gyanús állagú anyag, és úgy kínálták őket, hogy előbb-utóbb vennem kellett belőlük, és azt mondani, hogy nagyon finomak, miközben a hányinger kerülgetett. Többnyire öregasszonyok kínálták, akiket eleve a teremtés kudarcának tekintettem, a megértőbbje viszont, ha már nem erőszakoskodott tovább a kínálással, elnéző mosollyal csak ennyit mondott: „Hát, kisfiam, te nem is tudod, mi a jó!” És még hozzátették: „Nem baj, majd később megszereted.” Ezúton is üzenem nekik odaát: később sem szerettem meg. Viszont jó ideje nem gondolom, hogy az öregasszonyok a teremtés kudarcai lennének. Ezért is határoztam el, hogy együttal azokról írok, akik hentesnél esznek.

Szíven ütött a szerkesztők felkérése azért is, mert az írás mellett a kávé nyilvánosság történetével is foglalkozom, aminek a cukrászdák – a kávéházak, a kávémérések és az eszpresszók mellett – szerves részét alkotják. Előállhattam volna tehát afféle szakmai szöveggel is. Rá kellett jönnöm azonban, hogy a cukrászdák engem mindig is csak annyiban érdekeltek, amennyiben rokonai a kávéháznak és a presszónak, önmagukban nemigen. Érdekel, ha kivételképp mégiscsak dohányozni lehetett bennük, vagy legalább egy-egy elkülönített traktusukban, érdekelnek, ha kávéházak is voltak egyben, mint mondjuk a háború előtt Budapesten az Auguszt vagy a Flóris, és érdekelnek a kávégépek és a kávéik, de sosem érdekeltek a pulatokban remegő beteg édességeik, amelyeket mindig és csakis a gyermekesség, a bánat és az elfojtás csalóka szerves áfumának tekintettem. Igen jellemző adat, hogy 1922-re Budapesten a világháború előtti állapotokhoz képest megkétszereződött a cukrászdák száma, miközben az összeomlás okozta gazdasági dekonjunktúra és társadalmi átrendeződés hatására minden más típusú vendégtér száma és forgalma jelentősen alászállt, és a kávéházak közel fele zárta be mindörökre az ajtóit. A magyar társadalom láthatólag édességbe fojtotta tehát a vereség és az összeomlás keserűségét. Ezért is gondoltam, hogy ma nem a cukrászdákról és az édesség szerelmeiről írok, hanem azokról, akik hentesnél esznek.

Külön fájó pont a számomra a női test (vagyis a női lélek) és az édesség romboló kapcsolata. Az elhanyagolt, formátlan testek számomra mindig krémesmód remegnek, és ezerszer többre becsülöm a dohányzó és ivós nőket azoknál, akik lúdládba, rolátba, túrótortába (mézbe, cukorba, és – jaj! – édeske tablettába) fojtják – avagy olykor oktanul belesüppedni hagyják – jobb sorsra érdemes libidójukat. Nem ítélek sem felettük sem, csak szomorú vagyok. Mint oly sok esetben, ekkor is csak a költészet nyújt vigaszt. „Költők s a méhecskék / Lelke rokon, / Hű társak réges-rég, / Árad az édesség / Ajkaikon.” – idézem észbe ilyenkor az amúgy ismeretlen és nem kiemelkedő Vargha Gyula költő, műfordító, nemzetgazdász és statisztikus (1853–1929) sorait, amelyeket Kosztolányi kritikája (*Látjátok feleim*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976. Szerk. Réz Pál, 261–263.) hozott elem az irodalmi ismeretlenség ritkán látogatott háttérvidékéről. Vigasz még néhány szó: édesanya, édesapa, Édes Anna, édes fiam, édesded, keserédes, édes kettes, édes mindegy, édestestvér, édesvíz, édesipar, édeskevés, édesbús. Ezért is hajlottam afelé, hogy ma azokról írok, akik hentesnél esznek.

Magam is hentesnél eszem, ha a városban járok. Jobbára a Bartók Béla úton, Ica mama húsboltjában. Szeretek állni ott a pultnál, hallgatni a kínálás és vásárlás ártatlan, bájos beszédeit, és nézni az emberek arcát,

amint a végzetes döntést meghozzák: mit egyenek, mit vegyenek. Jobbára kacsacombot eszem, melyet előre bepácolnak, és félretesznek minden héten a számomra. Olcsóbban járok és gyorsabban is végzek így, mint bárhol máshol. Négy-öt cseresznyepaprika, egy kenyérsarok és egy Soproni, ezres alatt kijövök, s mindig jót eszem s jóllakom. Ismernek is persze, törzsvendég vagyok, ez sem mellékes. A múltkor is így búcsúztak tőlem: „Akkor eltesszük a combot a jövő hétre is önnek, doktor úr!” Gyakran néznek doktornak, talán a köpenyem miatt, nem tudom. Fogadtak már a nyolcvanas években e szavakkal a moziban, amikor még minden előadás-jelen kellett lennie egy orvosnak: „Jaj de jó, doktor úr, hogy megjött, már nagyon vártuk.” A fodrászomnál meg az derült ki nemrégiben, hogy a hölgyek éveken át híres nőgyógyásznak hittek. Ám én sosem szerettem idegen tollakkal ékeskedni, és tudom, hol a helyem. A véremlékben cukor is az eszembe jutott, kifordultomban ezért csak ennyit mondtam a zsíros, véres köpenyben mosolygó hölgyeknek, nagyjából a Pásztor fivérek hangnemében a Nemeceknél tett utolsó látogatáskor:

„Köszönöm, nem vagyok doktor. Beteg vagyok.”

Copyright 2010 © Csaba

Mousse au chocolat

Épp a bejárati ajtó kilincisére helyeztem a tenyerem, amikor meghallottam a feleségem hangját. Csokoládésat hozzál, szólt utánam, azt mindenki szereti. Hátrafordultam, és láttam az előszobán keresztül, hogy a konyhaablakban áll, háttal nekem. Elfelejtettünk édességet venni, s a szemközi cukrászdából a nejem unszolására süteményt kellett hoznom.

A nappaliból halk beszélgetés hallatszott. Néhány barát volt nálunk, megszokott társaság, és egy fiatal ügynök, egy szemüveges, kedves férfi, a feleségem új munkatársa. Nagyon művelt, finom ember, majd meglátod, mondogatta a nejem többször is, mielőtt őt is meghívtuk.

Rendben, csokisat hozok, mondtam, s egy ideig még néztem a feleségem hátát; úgy tűnt, mintha görcsben lenne; feszes volt és merev. Két tenyerével a pultra támaszkodott, s mozdulatlanul bámult ki az ablakon. Elképzelttem, hogy merre járhatnak a gondolatai. Aztán kiegyenesedett, és egy borospoharat vett a kezébe. Furcsa, távolságtartó tekintettel nézett rám. Lenyomtam a kilincset, s gyors léptekkel indultam lefelé a lépcsősoron.

Kinn, a kora esti tavaszi langymelegben mély lélegzetet vettem. Az úmenti, virágzó bokrok illatát éreztem. Távolról hangos nevetés hallatszott. Egy fiatal pár haladt el előttem, a férfi a lány nyakába csókolt. A túloldaltól jól láttam, hogy kedvenc cukrászdám, a *Café Wittamer* még nyitva van. A kirakatüveg mögött, az aranyló fényben mosolygó arcok hajoltak az asztalok fölé. Brüsszel élte a maga életét.

Nyilván ezt kellene tennem nekem is, élnem a magam életét, tűnődtem, s átvágtam az úttesten.

Amint beléptem a cukrászdába, kellemes kávéillatot éreztem, majd a sütemények édeskes illatát. Gyorsan úgy döntöttem, megiszom egy rumos kávé csokoládéval és tejszínnel. Ennyi időm még van, ennyi ideig még egész jól ellesznek a vendégek nélkülem is, gondoltam.

A zsúfolt helyiség egyik félreeső szögletében megpillantottam egy üres asztalkát, s gyorsan helyet foglaltam. Az öreg pincér helyett azonban, aki korábban annyiszor kiszolgált, most egy fiatal, színes bőrű nő jött oda az

asztalomhoz. A cukrászda emblémájával ellátott rózsaszín kötény volt rajta. Biztosan új lehet itt, nyilván nemzedékváltás történt, gondoltam. Megrendeltem a kávé, és, magam sem tudom miért, nyolc csokoládés mousse-t, noha csak heten voltunk: két fiatal pár és az ügynök, valamint a feleségem és én.

Felvette a rendelést és elmosolyodott. Fekete arcában ragyogott fehér, hibátlan fogsora. Hosszú ujjával, melyeken fénylett a sötét, sima bőr, még valamit felírt a kezében tartott jegyzettömbre.

A fekete nőnek mintha többnyire nagyobb, ragyogóbb fogsoruk lenne, mint a fehér nőnek, tűnődtem aztán, amikor már az asztalon lévő újságot lapozgattam. Egyszer csak eszembe jutott a feleségem, és tudtam, ha ezt a csaknem semmitmondó, kissé idétlen tűnődésemet megemlíteném neki, milyen összehasonlítással rukkolna elő azonnal a fekete és fehér férfiakat illetően. Aztán magam előtt láttam, amint a konyhaablakban áll, és azzal a furcsa tekintetével néz rám, amelyet korábbról nem ismertem.

Letettem az újságot, és kinéztem az ablakon. Egy taxi állt meg a cukrászda előtt. A sofőr kiszállt, nekitámaszkodott a járműnek, és törölgetni kezdte a szemüvegét. Ekkor hirtelen erős szél kerekedett, s még a cukrászda kirakatán át is hallani lehetett, ahogyan végigsöpört az úttesten. Egy idős pár tartott a taxi felé. A nő a férfi karjába kapaszkodott, aki jobb kezével a kalapját igyekezett a fején tartani. Beszálltak, a taxi elindult. A hátsó ülésen az idős nő összekuszált haját igazgatta.

Újra lapozni kezdtem az újságot, de csakhamar megérkezett a pincérnő. Letette a süteményesdobozt az asztalra, majd a kávéscsészét is. Épp a kis tejszínes pohárkát emelte fel a tálcáról, amikor egy kifelé igyekvő kövér férfi hátulról meglökte. A sűrű, zsíros folyadék kicsordult, s vékony csíkban végigfolyt a felszolgálónő ébenfekete karján.

Elnézést kért, de én szinte nem is hallottam, csak a fénylő, sötét bőrön húzódozó fehér csíkot bámultam.

Hirtelen megelevenedett előttem gyerekkorom egyik füledt, nyári délutánja. A Tisza menti bácskai kisváros délutáni álmát aludta. Kihalt, poros utcán igyekeztem a Rigoletto felé. Nagypám pénzt nyomott a kezembe, hogy a városka legjobb cukrászdájából sós süteményt hozzak. Örömmel vállaltam a feladatot, mivel a Rigolettóban dolgozott Jolanda, a Tisza-part legszebb lánya. Reménytelen, esős éjjeleken sokszor magam elé képzeltem tejfehér bőrét, szőke haját, s amint benyitottam a cukrászdába, tekintetemmel őt kerestem. De a pult mögött nem állt senki, s az elárvult asztalok mellett sem lehetett látni egyetlen lelket sem. Légyzümmögés hallatszott, s a falon függő kifakult portrékról sokszor látott férfiak és nők bámultak rám. Kiszárvátva a másik helyiségből a harcsabajszú cukrászmester, Rudics úr hangja szűrődött ki: *Így, ni, Jolika!*

Láttam, hogy résnyire nyitva van a cukrászkonyha ajtaja, s gyorsan odalopakodtam. A nagy tálak és sütőformák között Jolandát pillantottam meg, amint kipirulva, félmeztelenül egy forgószéken ül. Rudics úr átszellemült arccal épp csokoládéval kente be Jolika porcelánkeblét...

Hosszú ideig nem tudtam szabadulni a tejfehér bőrön lefolyó csokoládé látványától, s a brüsszeli *Wittamer*ben ülve, úgy tűnt, Rudics úr akkor talán élete főművét alkotta meg, igen, talán épp cukrászati *opus magnum*át.

De elhessegettem a régi emlékképeket, s kiittam a kávémat. Aztán kinyitottam a süteményesdobozt, s mélyen beszívtam az édes-kesernyős illatot. Valójában a sós karamellamousse a kedvencem, de hát a feleségem mindig is a csokoládésat kedvelte.

Becsuktam a dobozt, felálltam, és a pulthoz léptem, hogy mielőbb fizethessek.

Míg kiállították a számlát, az üvegpult mögötti süteményeket nézegettem. Szépen sorba voltak állítva, igazi cukrászalkotmányok, s mindegyiken egy-egy kis zászló, melyen a nevük volt feltüntetve. A pult sarkában megpillantottam a feleségem kedvencét: *Mousse au chocolat*, írta szép, piros, kalligrafikus betűkkel a kis zászlón.

Önkéntelenül is nagyot sóhajtottam, majd gyorsan fizettem, és kiléptem a cukrászdából.

A szél már elállt, s a kellemes tavaszi idő fülledtre váltott. Épp át akartam kelni az úttesten, amikor éles csattanás hasított a levegőbe, majd villám fénye világította meg a környéket. Megtorpantam, és kezemben a süteményekkel felnéztem az égre. Ismét csattanás hallatszott, s az újabb villám fényében megláttam a feleségem a szemközti házunk konyhaablakában. Nem volt egyedül, az újdonsült házibarát állt mellette, keze a feleségem vállán. Épp felé hajolt, amikor újra elsötétedett minden.

Arra gondoltam, hátha tévedtem, hiszen egy másodpercnyi észlelés alatt nemigen lehet szemügyre venni a dolgokat. Hirtelen belém hasított a felismerés, hogy mennyire akarta a feleségem, hogy lejöjjen süteményért, és hogy éppen én jöjjen le.

Gyorsan átvágtam az úttesten, és csaknem futva indultam fel a lépcsősoron.

A bejárati ajtó előtt állva legszívesebben az ajtóra tapasztottam volna a fülem, de elszégyelltem magam, s amilyen halkán csak tudtam, a zárba illesztettem a kulcsot.

Amint beléptem az előszobába, meglepve láttam, hogy a konyhában ég a villany. De sem a feleségem nem volt ott, sem a fiatal ügynök.

Megjöttem, itt vannak a süтик, szóltam be a nappaliba, miközben a konyha felé indultam.

Nagyszerű, már vártunk, szólta a feleségem, mindjárt hozom a tányérokat.

Arca piroslott, s ez csak olyankor fordult elő, ha nagyon izgatott volt, vagy ha sokat ivott.

A vendégek ügyet sem vetettek rám, s valóban, minden jel szerint jól elvoltak nélkülem is.

Mielőtt beléptem a konyhába, egy pillantást vettem a konyhaajtó melletti kerek tükörbe. Nem magamat láttam benne, hanem a nappaliban lévő társaság egy részét. Az ügynök az asztalra könyökölt, s a kezében egy üres borospoharat forgatott.

A konyhában, miközben az asztalra helyeztem a süteményesdobozt, észrevettem, hogy a pulton megszaporodtak az üres borosüvegek.

Feemeltem az egyiket, hátha maradt még benne néhány korty.

Ekkor meghallottam az esőcseppek hangját az ablaküvegen. Az ablakhoz léptem, és lenéztem az utcára.

Az úttesten egy kerékpáros fiatalember nyomta nagy iramban a pedálokat. A csomagtartón hosszú hajú, fiatal lány ült. Egyik kezével a férfi derekába kapaszkodott, a másikkal egy újságot tartott a feje fölé.

Tűnődve néztem utánuk, s aztán csak le, az üres utcára, majd a túloldali cukrászdára.

Az egyik ablak melletti asztalnál úgy tűnt, Jolikát látom, amint mosolyogva engem néz, az üvegen át, miközben porcelánkebléről csöpög a csokoládé.

Megfordultam, az asztalhoz léptem, és kinyitottam a süteményesdobozt.

A nappaliból hangos nevetés hallatszott.

*Mikus
Csaba
felvétele*

Copyright 2011 © Csaba

A naplószerű bejegyzések nagyrészt Budapesten játszódnak, és egy romantikus történet köré szerveződnek. Emlékezések, kommentárok és személyes indulattól fűtött megjegyzések kíséretében két ember kapcsolatait követhetjük nyomon. Hogy az eredeti szöveg kitől származik, ma már nem tudhatjuk. A kis vonalas füzet, amely egyébként háztartási tanácsokat, vásárlásokat és recepteket is tartalmaz, valószínűleg több közelebbi rokon, ismerős kezén is keresztülment.

A különböző idejű és eltérő jegyeket viselő kézírások kivétel nélkül anonimek, változó minőségű szöveget adnak. Csak az olvasható, értelmes mondatokat közöljük, a töredékeket elhagytuk.

Apám születése

– Ne haragudjon, kisasszony, meghívhatom ide a közeli cukrászdába fagyaltozni?

Teréz meglepődve nézett fel a fényképészeti műterem kirakatából. Aznap korán végzett az ebédkihordással, és délutáni kimenőjén ráérősen bármézkodott a Horthy Miklós úton.

[A gyengébbek kedvéért, most már Bartók Béci.] Néhány másodpercnyi hallgatás után halvány arcbőren táncolni kezdtek a szeplők.

– Hagyjon nekem békét! Engem tisztességre neveltek a szüleim! Különben is, van magának arra pénze? Apró egérfogaival ráharapott az alsó ajkára. Megpróbált dühösnek látszani, de csillogó, huncut szemei elárulták. Tulajdonképpen tetszett neki a becsületes képű fiatalember. Egy fejjel magasabbról tekintett le rá, világoskék, rövid ujjú ingben és sűrke vászonnadrágban. Csak a cipője volt kitaposott, de gondosan fényesre suvickolt.

– Hiszen még be sem mutatkozott, és leszólít az utcán? Most mit bámul úgy?

Sándor esetlenül, sóvárogva nézte, talán még az orra is megnyúlt közben. Vékony, izmos teste kissé megfeszült, tizenkilenc évesen örökké éhes volt ételre, italra és nőre. *[Itt jegyezzük már meg, hogy nyolcvanévesen sem érdekelte más, mint a pia és a kaja, és oltári nagy pinabubus volt az öreg. Na, a lóvét se hagyjuk ki!]*

– Ejnye, de felvágta a nyelvét! A fiú hamarjában ennyit tudott ki-nyögni. Meglepődött, nem volt elkészülve arra, hogy visszautasításban lesz

része. Már többször látta ezt a bájos fruskát egy idősebb, hosszú varkocsba font, fekete hajú lánnyal. Fel s alá sétáltak a Gellért tértől a Körtérig meg vissza. Akkor persze nem volt mersze megállítani, kedvezőbb alkalomra várt. Úgy érezte, most érkezett el a pillanat. *[Francokat, ez nem így volt. Sanyi a haverjával, Jóska-val arcokodott a Körtéren, és mindenáron be akartak csajozni aznap. Jóska volt a vagányabbik, beszólt két mutató macának, és azonnal rástartolt a jobbik bigére. Nyomult, mindenáron meg akarta dönteni, de azt kiokosították rendesen, és hamar leléptette a fickót. Az uccsó pillanatban kislért a csajnál még egy esélyt, na, erre ugrott rá a fater. Aztán bejött neki. Mellesleg Terikét mindenki sunázta volna.]*

Amúgy mindennap erre járt. Gyalogolt a Gammából a Ferenc József hídon át egészen a Rákóczi úti albérletéig. Sajnálta a pénzt a Beszártra, így nyolcvannyolc fillért spórolt naponta. *[Ja, ez volt a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság.]* Alig másfél éve költözött Léváról Pestre, onnan már besorozták volna katonának. Az anyja nem törődött a saját gyerekeivel sem, a nemes szász vérből csak a szegénység és a polgári gőg maradt. Az apja belerokkant a vasutasságba. *[Hetekig szikvát ettünk kenyérral. Szégyen idáig jutni a Giró-Szász családnak.]* Szerencsére a nagybátyja, egy Istók nevű szobrász összeköttetése révén inas lehetett a hadiüzemnek minősülő gyárban. Ügyes volt, kezére állt a szerszám, így hamar beletanult az esztergályos szakmába. *[Melózni azt tudott a Sándor, el kell ismerni.]* *[A János bácsi nagyon népszerű ember volt, sok szobra van szerte az országban, talán a Szerémita téri templom falára is csinált egyet. Többet kellene írni róla.]*

A két fiatal némán ment egymás mellett a gombócdáig. Sándor igyekezett a lányhoz lassítani a lépteit s nagyokat pislogott, mintha a városi forgalmat csodálná. Teréz néha felsandított, a karján lóbálta fonott táskáját, kíváncsi volt, mi süll ki ebből a váratlan randevúból. Nagy, virágmintás szoknyája éppen a térd alá ért, élvezte a szandálon keresztül felsugárzó aszfalt melegét a lábszárán.

– Tudja, hogy tegnap múltam tizenhét?

– Szép kor. Akkor megünnepeljük. Sándor nyelt egyet. Csak türelem, lassan a testtel, hiszen ez még majdnem gyerek. Neki már volt nemi tapasztalata, az üzemben is elkapták a korosabb, még vagy már független nők. Nem titkoltan a nyers testiség játszotta a főszerepet, szerelemről szó sem eshetett. Teréz mosolygós, vidám arca, formás alakja elbűvölte. Olyan vékony és hajlékony, mint gyerekkorának füzesei a Garam partján. Érezte, ebből valami más lesz, és ettől a gondolattól magabiztosabbá vált. *[Tényleg szerették egymást évtizedekig, de Sándor zsarnokoskodását nem lehetett elviselni, ő mindig a saját útját járta.]*

Az apró cukrászdában a nyári szezon kezdetétől csak fagyaltot árultak, őszre tértek vissza a krémesek, mignonok és linzerek. A bejáratról jobbra

és balra egy-egy kis kerek asztalka két székkal, szinte csak jelzésképpen. A pult teljes szélességében elfoglalta a helyiséget, egyik végén felhajtható falappal, így lehetett kijutni a vendégtérbe. Az üveglapos kalicka mélyén sorakoztak katonás rendben és jégtörmelékkel körítve a csillogó, fém fagyaltos rekeszek. Középen, a műhely felé vezető ajtón függöny, felette egy keretezett mesterlevél. Oldalt tükrös hátú, beépített polcokon marcipánfigurák, poharak, tányérok és egyéb csecsebecsék.

– Csokit puncossal, eper és vanília. – Hangzott a rendelés. – Igenis kérem, máris adom. A fehér sapkás, tömött bajszos cukrász maga szolgálta ki őket. A patikai csendet a fagyiskanál ritmusos csettegeése töltötte be. Nem fordultak ki rögtön az utcára, lezöttyentek az egyik sarokba egymással szemben. Most találkozott először a tekintetük igazán, a borús égbolt szürkéskékje a hegyi tó kékeszöldjével. Szavak nélkül is elolvadt kettejük között a távolság, mint a fagyaltgombóc az ostyában.

[Mama kedvence. Almás tarkedli 40 dkg liszt, 2 dkg élesztő, 2 tojás, 10 dkg cukor, tej, zsír, 4 szem alma, vajlingba tesszük a lisztet a közepibe adjuk a langyos tejbe felfuttatott élesztőt és a cukrot kissé hagyjuk megkelni a kovászhoz adjuk a tojássárgákat sózzuk, fakanállal gyenge tésztát verünk, meleg helyen letakarva félórát keleszteni, a végén óvatosan a leereszt almákat behintjük, kánállal galacsinokként forró zsírba kisütni]

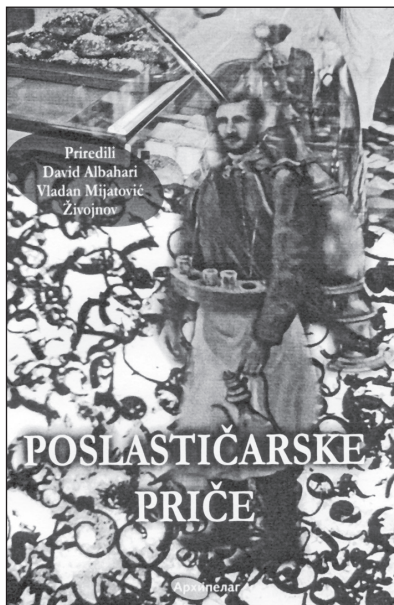
Eleinte kétszer, háromszor találkoztak hetente. Az olcsó, fapados Nap moziban magyar filmeket néztek, a *Budai cukrászda* volt a kedvencük, erre háromszor is jegyet váltottak. A közeli keresztutcában lévő Guller-féle tánciskolában szórakoztak a legjobban. Felszabadultan kipirulva simultak egymáshoz, és utána felhevülten csókolóztak a Duna-part lépcsőin. Nem messze, a Hunnia csokoládégyár öreg portásától többször is kaptak papírzacsikóyi cukorkát, bonbont és csokitörmeléket. Az ingyen desszertből fiatal, szimpatikus párocskákat kínáltak meg az utcán, és órákig mulattak a meglepett arcokon. *[Ez az idéltlen ötlet csak a Teritől jöhet, olyan hebrencs tudott lenni.]* Kéz a kézben keringtek a lágymányosi utcákon, a gellérthegyi ösvényeken, betéve tudtak minden padot és kapualjat, ahogy egymáson is felfedeztek majdnem mindent, de ennél messzebb egy ideig nem merészkedtek.

A fiú, a bodzaillatú, kora esti félhomályban egy félreeső sétány menti padon az ölébe ültette. Egyik kezével a derekát karolta át, a másikkal a bugyi alá nyúlt, közben szájával a mellét harapdálta a blúzon keresztül. – Jöhetnek, Sándor – súgta a fülébe. De igazán már nem akart tiltakozni, szerette volna, ha most megtörténik. Mellei a sajátos ritmustól önálló életre keltek, és Teréz kétségbeesetten markolt bele a fiú vállába. Elöntötte a forróság, nyirkos lett a combja, a háta. A vadkerti szőlőkben tüzelt így a

homok, égette a talpát, belefúrta a tőke közelébe a hűvösebb talaj mélyére. Este, amikor még mindig remegő lábai közé szorította a takaróját, akkor tudatosult benne igazán, hogy megtalálta a szerelmét, és könnyes boldogságát belesírta a párnába. *[Csak jelzem, hogy ez itt nagyon giccses.] [Kicsit lapos, de elmegy. Fel kéne turbóznai.]*

Teréz biztonságban érezte magát Sándor mellett. Nagyot fordult vele a világ alig egy esztendő alatt. Odalent Soltvadkerten öten szorongtak a földes padlójú házban. A hat elemi után minden házimunkát elvégzett, vigyázott a kishúgára, a nagymamával piacozott. A véletlen hozta a fővárosba, egy lebetegedett falubelijét jött helyettesíteni a Budafoki 12. szám alatti kifőzdébe. *[Nem kellene szépíteni a helyzetet, a mama küldte cselédnek az unokáját. Lehet mondani, hogy csak jót akart neki, de több volt egy éhes szájjal.]* Volt villanyvilágítás, folyóvíz, fűtött, tiszta lakás, igaz, a cselédszobát hárman lakták. Faragóné a főzést nem bízta másra, a lányok a keze alá dolgoztak, és kihordták a címekre az ebédet. *[Az az özvegyasszony nagyon rendes asszony volt, a két jóképű gyereke közül úgy emlékszem a Péter cukrászinasnak tanult, a Tamáska londíner volt valamelyik körüti szállodában. 44-be elhurcolták őket, odavesztek mind, de a házba mondták, hogy állítólag a Péternek sikerült Ausztráliába szöknie.]*

Budapest felett is megkezdődött a bombázás, és a két fiatalnak is döntenie kellett: együtt maradnak-e Pesten, vidékre menekülnek, vagy szétválnak útjaik.

Hadži Kosta Jovanović bíró törvénykönyvéből

Hadži Dragan Todorović emlékére

Vékas Éva fordítása

Május van, a mulandóságról és elmúlásról szóló mesék ideje. Az enyhe tavaszi szellő behatolt a félig nyitott ablakon át, és beledöntötte a gyertyát a műszerekkel teli edénybe P. kórházának egyik szobájában. A nővér, akinél éppen akkor egy páciens volt, felugrott, és nevetése meg a szék nyikorgása, amelyről hirtelen felkelt, felébresztett a szomszédos szobában. Előző este nem volt áram, így az improvizált tartókban levő gyertyák ezen az áldott reggelen úgy hullottak és durrogtak a háború előtti kórházépületben, akár a pisztolygolyók, ijesztgetve betegeket és orvosokat egyaránt. Kinyitom a szemem, és a hívás jól ismert érzésével kelek fel az ágyból. A távozás napja ez, kint vár a leparkolt autó, a kulcsok nálam vannak, a ruhám rendesen összerakva az ágy fejrésze felett, a pénztárca és a szemüveg az éjjeliszekrényen. A gyógyulás érzésének ünnepélyessége tekintetemet odavonzza a szoba minden sarkába: a búcsúzás művészet, akárcsak a jégkorcsolyázás, s én ennek régi, szorgalmas diákja vagyok. A kórházat ügyetlenül renoválták, a falakat nemrég világoszöldre festették, és az egyenetlen felületek a gyenge fényben a tölgy kérgére hasonlítanak. Ezen a hétvégén a szobát egy jámbor utcasöpőrő, egy nyugdíjas rendőr és egy piaci pult tulajdonosa hagyta el, csupán az éjjel-nappal oxigénpalackra kapcsolt öregember és én maradtunk. Egy pillanatig figyelem, milyen szorgalmasan szuszog a kupa alatt az öreg, rámosolygok, azután kinézek az ablakon, és meglátom az udvari asztal mellett a fehér padocskán édesen alvó Hadži Kosta Jovanović bírót. Az utóbbi években az idősek és magatehetetlenek otthonában él, ez a

A požegai Borivoje Adašević (Užice, 1947) elbeszélése a *Poslastičarske priče* (szerk. David Albahari és Vladan Mijatović Živojnov. Arhipelag, Beograd, 2008) című kötetben jelent meg.

kórházzal egy udvarban van. Az öregember előtt az asztallapon – amelyen a festék itt-ott felpattogott – porcelántányérban egy szelet görög baklava és egy háromágú aranyvilla, amely anyja hagyatéka, csupán arasznyira vagy valamivel távolabb fekete maszatos bőrbe kötött jegyzetfüzet, melyet vagy ötven otthonlakó egyhangúlag Hadži Kosta Jovanović törvénykönyvének nevez. Lassan kijövök az épületből, és közeledek a padocska meg az asztal felé, amelynél az öreg bíró szundikál. Szeretném megszerezni a fekete jegyzetfüzetet, mint ahogyan annyira szerettem volna az elmúlt napokban is, hiszen örömmel olvasgatnám.

A bíró egy kicsit fészkelődik, nagy lélegzetet vesz, majd tovább alszik, én pedig elveszem a *törvénykönyvet*, és olvasni kezdem. Már az első oldalon leköti a figyelmem az öregember egyik bejegyzése.

1. §

Minden állam történetében előfordult legalább egyszer, hogy a saját népe megszállta. A mi szerb népünk a múlt század nyolcvanas éveinek elején ezt úgy tette meg, hogy az ország szinte minden kisebb városából elűzte az albán cukrászokat. Az országban akkoriban ő uralkodott, ezek az ártatlan emberek pedig csoportokba verődve menekültek, ki merre látott, hogy a puszta életüket mentsék.

A huszadik század nyolcvanas éveinek elején kis városunk minden lakosának saját cukrászdája volt. Az enyém a város felső központjának mélyén volt, annak a körútnak a peremén, amelyet az 1300 káplár és a Fővárosi utca zöldövezetei szegélyeznek. Itt, a százéves hársfák és az illatos gyöngyvirágok között, melyeket a környező települések öregasszonyai árultak, egy düledező, piszkosfehér házban volt Luan Avzi cukrászdája. A híres Luan Starovának, a *Kecskék ideje* című könyv írójának névrokona volt, kosovói albán, akit elűztek városunkból és a saját boltjából, valamikor a nyolcvanas évek elején, a gonosztevés kölcsönösségéről szóló íratlan szabály szerint, amely azokban a napokban a *szemet szemért, fogat fogért* bibliai mondásban nyilvánult meg. Ma valahol Boszniában él, talán Szarajevóban. Kora tavaszi reggeleken anyáink óvatosan léptek be gyerekkorunk szobájába, összehajtogatott zsebpénzzel a kezükben: még az álmok lendülete vitt bennünket, melyekben a világ nem is sejtett távolságaira és magasságaiba jutottunk el, a házból kilépve rózsaszínű ködben indultunk az iskola felé, az első órákat a szünetre való várakozás töltötte ki, a szünetet jelző csengő hangjával folyamként sodródtunk a város központja, a cukrászdák és pékségek felé, amelyeket rendre kosovói albánok tartottak. A diákfolyam

a cukrászdámig vitt, ahol aztán megvettem azt, amit nagyjából *a nap süteményének* neveztem. Luanunk az üzletéből mintegy nutricionista szimbiózisban pékséget/cukrászdát vagy cukrászdát/pékséget teremtett.

Így aztán az alvészeletek, a hengertestű tulumbák és a zsíros baklavatenger között sajttal és hússal töltött, vagy üres péksütemények hersegtek, zsírosak voltak mint az ördög, vagy éppen szárazak, mint az anyókák bőre. Gyermekkorunk reggelei, melyeket a cukrászdai fecskendőből áramló édeskés hártya vont be, örökre emlékezetünkben maradtak, lényünkben lüktettek, átszöttek fiatal testünkben öregedő lelkünket. A pirkadat ébren talált bennünket iskolába indulásra várva, a sampite édeskés teste, a baklava ropogós tésztája, vagy a féregszerű tulumba bódító leve úgy csalogatott bennünket, mint ifjú napjaink jó szellemei. Cukrászdámat a nép humorosan *fütyülő* cukrászdának nevezte, mert délben, amikor a süteményeket készítették, és a baklava tésztáját sütötték, az utca zsviját a munkások füttyszava törte át. A mesterlegénynek, aki a süteményeket gyártotta és a *görög baklava* tésztáját készítette – kisvárosunkban ezt Luan Avzi tudta legjobban készíteni –, folyton fütyülnie kellett, mert a munka ritmusában minél többet fütyült, annál kevesebb – akkoriban igen drága – diót, mandulát és mazsolát evett, így csökkentve a sütemények árát. A boltból áradó illatfelhőben közeledők egy olyan különleges koncert hallgatóivá váltak, amely az egész utcában visszhangzott, és tovaterjedt a város mind a négy részébe. A műhelyben fütyültek szívből és taktusra, s minél lelkesebb és szabályosabb volt a füttyszó, annál több volt az utcán a hallgató, a sütemények pedig másnap reggel még ízletesebbek és édeesebbek voltak. Így történt akkoriban, hogy egy-egy kosovói dal, ami sokat jelentett a kisvárosunkba onnan érkezőknek, mindennapjaink része lett, fütyörészünk mi is a *Hajde dul Cupát*, mintha az anyatejjel szívtuk volna magunkba, és dédanyáinktól örököltük volna. Minden bölcsességből és türelemből szövődött, míg el nem jött az idő, amikor polgártársaink okkupálták, idegenként leigázták önmagukat.

2. §

Ez a következő konzekvenciákat eredményezte:

a) az ország édesség nélkül maradt, a nép többé nem ehetett ezt kenyér helyett, így azóta folyamatosan forrong

b) sok anya receptek nélkül maradt, a süteményeket most a nagy üzletközpontok tömegtermékei között kell megkeresniük, viszonzásul ezek szép színű, de rossz ízű süteményeket gyártanak

c) az ország száraz lett, a kenyér böjtös, az utcák pedig só nélkül maradtak a jégkorszak küszöbén.

P.-ből észak felé lehetett kijutni. A város kijáratánál, Nyugat-Szerbia vasúti csomópontjának centrumában volt a vasútállomás. Kisfiú voltam még, és nem néztem végig Luan Avzi családjának és még néhány cukrásznak a városunkból való elvonulását. Elképzelem, hogyan történhetett. Látom őket, amint a teherautó karosszériáján vonszolják a bútorokat és a bolti gépeket a városon kívüli vasútállomásig. Összegöngyölt szőnyegek, mint szederdzsemes palacsinták kandikálnak a kocsiderékből. A gyerekek poros nyakán barázdákat szántanak a lefolyó könnyek. A FAP motorjának pöfögésében és a füstben nem hallatszík a városból menekülők hangja, csak a szájak mozgása, az arcizmok rángatózása, a mozdulatok látszanak. *Gesztusok és grimaszok*. Egyesek kék szemhéja, mások befáslizott keze. Menekülő távozás. Mint a későbbi menekülések előfutára. Az út mentén az emberek megállnak, szemlélik a menekülést. Köpködnek, vagy a földre szegezik tekintetüket. A választás szabadsága építi a világot. Megérkezés az állomásra. Ideges sietség, rettegés, nehogy elfelejtsenek valamit, nehogy tönkremenjen valami kirakodáskor, mert visszatérés nem lesz. Elképzelem Luant, ahogyan fojtott hangon beszélget a sofőrrel, ahogy kifizeti, és némán tiltakozik a szállítási díj miatt. Látom, ahogyan a vasúti tisztviselőtől átveszi a teherszállítmány dokumentumait. Ahogy feleségével és gyerekeivel bemegy a fülkébe. Előbb a gyerekek, aztán az asszony. Végül ő. Becsukja a fülke ajtaját. A vonat az állomáson. Vonatfütty. Indulás. A tekintet ott marad a váltón, a vasúti telefon kopott talapzatán, vagy a rozsdás villanypóznán. A szerelvény kerekeinek elmaradhatatlan kattogása. Egy pillanattal később olyan érzés, mintha sohasem éltetek volna a vidéken, melyet elhagytok. Azután az is eltűnik. Eltűnik minden. Csupán a kietlen vidék marad, amelyen némán átvonultok. Látom a cukrászdát abban a pillanatban, amikor az ütepektől a süteményesvitrin utolsó üvegeje is szilánkokra törik. Elhagyatott és romos. A falon Iustitia félrecsúszott portréja szétvert keretben. A portré alatt a leszakított felirat egy része, csak a PRO és a MER szófoszlányok a zsiros háttérbe ragadva. Pikkelyszerű papírcsapatok vicsorognak a falról.

3. §

S íme az emberi sorsok jövődöbéli igazságszerető krónikása számára, hogyan festett abban az időben Avzi cukrászdája.

Pontosan a bejárati ajtó felett egy A4-es formátumú sárgás papírdarab állt berámázva, rajta a görög baklava receptje. Ennek lényege a baklavatészta mandulából, dióból és fahéjból készült tölteléke volt, a hangsúly pedig a baklavatészta elkészítésének virtuozitására esett, arra, hogyan kell ügyesen átítatni a tész-

tát étolajjal és meglocsolni cukorsziruppal. E szentséges cukrásztitok receptjének kifüggesztését föltétlenül kommentárnak kell kísérnie, így tehát a keretes recept alatt, persze üveglappal védve, már közelebb az olvasó szeméhez, ez a jelmondat állt:

Társadalmunk jövője az igazság hozzáférhetősége.

A falon, a vásárló háta mögött, az eladóval szemben, Franz Karl Achard 50×35 cm-es portréja állt. Achard 1799-ben selyemzsebkendőben vitte a porosz királynak az Európában először előállított kristálycukrot. A technológia piszkos volt és méregdrága, de a királynak ízlett, amit megkóstolt. Talán a királyok azóta szeretik a házi csemegéket.

A falon, az eladó háta mögött, az üzletbe lépő vásárlóval szemben Iustitiának, az igazság istennőjének kb. 70×50 cm-es portréja. Szerénységem – gyaníthatóan a kor követelményével összhangban, ámde hiábavalóan – neki szentelte egész munkásságát. Tehát Iustitia istennő portréja bekötött szemmel, mérleggel és karddal a kezében, a portré alatt pedig falra ragasztott papírlap a következő felirattal:

Iustitia is mérte a süteményt.

Ebben a tréfás szentenciában, egész elmés, humoros vertikálisában ott rejlik, milyen élete volt a kor emberének. Tisztességesen élünk, a tökéletességre törekedünk, miközben az általunk létrehozott civilizáció peremén megkezdődött az erkölcsi szokások rothadása. Ez a rothadás fertőzést okozott, így jutottunk el idáig.

A háborúk elmúltak. A börtönök tele vannak bűnözőkkel. Minden nemzet elküldte saját áldozatkész képviselőit. Az öldöklés többé nem jelent örömteli szórakozást. A nemzetek közötti megbékélésről beszélnek. A pénz és a kultúra átível az újonnan keletkezett határokon. Mindenki a saját kupéjában. Olykor mi is átkelünk a határokon. Idegenben egzotikumnak számítunk, a *terra incognitából* érkezett *aborogineknek*. A nemzeti konyha étkeivel kínálnak bennünket, mi általában elutasítjuk. Szeretnénk, ha a házigazdák felfognák, hogy ezekből az étkekből, ebből a kínálatásból egyszer harsány csatakiáltás keletkezik. Nincs ehhez már gyomrunk. Elfogadjuk az ajándékkönyveket, a díszdoktori címeteket, az ismeretlen nyelvek interaktív kurzusait. Az utolsó pillanatban kaptuk el a Világba vivő vonatot. Rohamosan fejlődünk. Időnként megtorpanunk nemzeti állomásainkon. S minden megszokottá lesz. A civilizált világ normáival

összhangban élünk. Mind kevesebb az egyenetlenség létünk talaján. Az aranyközép leszavazott bennünket. Csendben haladunk tovább az ellenőrzött úton. Országunkat új emberekkel népesítjük be. Magunkat külföldről érkező tartalmakkal gazdagítjuk. A régi tartalmat nem fogadja köszöntés. Amit az ország elvetett, az benne idegen test. A bűnösséget hamarosan már nem is vizsgálják. Múltunk elszenderedik mélyen a tömegsír friss talajának hordaléka alatt.

Vidám füttyszó riaszt fel gondolataimból. A melódia ujjongva árasztja el asztalunkat, akár a vízésés. A bíró alszik. Én némán ülök, a zsíros bőrbe kötött jegyzetfüzetet bámulom. Ideje indulnom. Felkelek a padról, és az úton a parkoló felé indulok. Az ösvény végén megállok és megfordulok. Az öregember ébredszik, fészkelődik, tenyerével arcát dörzsöli. Egy méhecske felszáll, aztán visszatér, a cukorszirupot szívja a görögbaklava-szeletből, miközben valahonnan, a gesztenyefa, vagy a háromlevelű ágáról balkáni gerle turbékol. Látom: a szellő hullámozó fuvallata balról jobbra, jobbról balra lapozza *Hadži Kosta Jovanović bíró törvénykönyvét*. Egy pillanatra nyugodt maradok. Aztán megfordulok, és az autó felé indulok.

*Mikus
Csaba
felvétele*

Nyári napforduló

Bognár Dorottya fordítása

Az *Adria* cirkusz örökös szerbiai turnéján mindig júniusban, a nyári napforduló idejére ért Bajina Baštara. Akkor élte aranykorszakát a *Jadran* cukrászda (tul. A. Aladin), a múlt század hatvanas éveinek végén, tehát abban az időben, amikor még léteztek olyan dolgok, mint a verkli, a tölcéses gramofon, a műanyag gallér és a kagylós telefon. Ez az ormótlan és lassú autók ideje (Borgward, Auto union, Opel Olympia), amilyeneket manapság már csak filmekben vagy múzeumokban látni. Az az idő, amikor az utcai lámpaoszlopokra hangszórók voltak szerelve, melyekből időnként vinnyogó zene hallatszott, s melyet egy láthatatlan kéz vezérelt egy misztikus felhőbe burkolózott hangosítóból, mely a Szerbiai Kommunista Párt Községi Bizottságának padlásán volt elhelyezve.

*

A *Jadran* cukrászda annak a legelőnek a szélén volt, amelyen az *Adria* cirkusz a tarka luftballonra emlékeztető foltozott sátrát felállította. A cirkuszi előadási napokon A. Aladin és testvérei mindent beleadtak. Mindenféle édesség volt itt: burek nagyságú baklavák, óriási cukros sziruppal leöntött tulumbák, ropogós hurmasicák, krémesek, csibuknak nevezett cukorpipák, karamellizált almák, csokoládés, citromos és epres fagyik, amelyeket a város bejáratánál kiásott mély gödrökben megőrzött tavalyi hóból készítettek; szutliják, tufahiják és végül, de nem utolsósorban, a sampiték (az utóbbi az indítéka a történetnek) – fehérek, habosak, marcipánnal bevont tornyok.

*

Azokon a napokon a községi hangosbemondó elnémult, és a cirkuszi hangszórókból Paul Anka, Gigliola Cinquetti, Elvis Presley és Sergio Endrigo dalai szóltak.

*

Minden megváltozott – még ha csak rövid időre is – azon a ragyogó napfordulón, és a karneváli hangulat is eltartott még egy pár napig, amikor engedélyezve voltak olyan dolgok is, amelyek rendes körülmények között botrányosak lennének. Például egyik nyáron Pašo, a cipészinás nagy lelkesedésében egy régi kajakból, kötelekből, valamilyen vászonból és pár deszkából összeeszkábált egy vitorlázó repülőt, Musino brdo tetejéről felszállt, és Bajina Bašta kiszámíthatatlan légtérben tett nyaktörő kanyargások után sikeresen landolt a mezőn.

Mindezek után diadalmasan kiszállt az ideiglenes repülőgépből, levette pilótasapkáját, és egy rózsát ajándékozott a polgármester lányának.

*

Így van ez. Egy országnak s legkisebb városkájának a realitását örökre meghatározzák a predomináns irodalmi poétikák. Ezt most látom be, kissé megkésve, negyven év távlatából Bajina Baštán, mint valami mintabirtokon, a hatvanas években. Mindenki jelen van: Janko Veselinović hősei, Milovan Glišić bá és Stevan Jakovljević alakjai; Ivo Andrić elbeszéléseinek jelentéktelen hivatalnokai és vénkisasszonyai; Krleža vidéki ál-világfájdalommal terhelt történelem- és filozófiatanárai; a háború előtti NOLIT szerzőinek hősei: haladó parasztok, öntudatos munkások, emlékérmekkel ékesített harcosok, bőrkabátos és bőrsapkás UDBA-sok (Dragoslav Mihajlović még ezekről nem ír, legalábbis nem jelentet meg semmit), de lényegtelen; kissé távolabb néhány Goli otokról megtért alak áll; a megtévesztésig olyanok, ahogyan később Mihailović leírja őket. És lám, a váratlan csoda – Albahari alakjának egy korai előzménye – Bencion Alkalaj úr, a földmérő hivatal elöljárója, aki a petróleumlámpa fényénél a Zóhárt olvassa héber nyelven.

*

Tehát mindenki itt van a *Jadran* cukrászdában, mindenki fagyit és süteményt eszik, a hatalmas különbségek és összeegyeztethetlenségek ellenére, örökre összeragasztva a megkeményedett cukros sziruppal, egy szét nem eső édesség-emlékké.

*

A *Jadran* cukrászda (tul. A. Aladin) a kisvárosi élet ártatlanságának és egyszerűségének az imaháza. A cukrászda beltére, a tárgyak elrendezése, a vendégei, ezek mind kitörölhetetlenül bevésődtek a lelkembe, s úgy állnak ott, akár a k. u. k. vezérkarának pompás pecsétje. Hét egyszerű, mindig tiszta asztal, huszonnyolc szék. A fal központi részén aranyozott képkeretben Tito elvtárs képe, a flotta tengernagyának egyenruháját viseli. Ez volt az egyik a sok, kezdetben fekete-fehér fénykép közül, amelyeket vállalkozó szellemű fényképészek festékekkel színes fényképpé varázsoltak,

habár ezen a képen a marsall haja olyan rikító vörös lett, hogy az emlékeimben az elmúlt évek alatt egyetlen hajszála sem őszült meg. A marsall mellett jobbról szintén aranyozott keretben a Bledi-tó tájképének reprodukciója (újságkivágás?), bal felől pedig a Partizan labdarúgócsapat címere. Kicsit messzebb (de ez már egy másik fal) egy polc, amelyen egy hatalmas Kosmaj rádiókészülék – „mágikus”, zöld szemű küklopsz – hivalkodik.

*

A szakkifejezés abban az időben még nem volt használatban, de ez lényegtelen, a *Jadran* cukrászdában zajló beszélgetések javarészt a „valóságirodalom” felé hajlanak. Minden ismerős. Mindenről hallottunk már. Mindig ugyanazok a viselkedési formák. Mindig ugyanaz a sablonos beszéd. Statikusság, ismétlődés és tehetetlenség, politikai rendszer alakjában. A provincializmus csömörének totalitarizmusában, ahol az a tény, hogy élsz, hogy van egy dobozocska cigarettád, hogy elmehetsz moziba, az örömök kiapadhatatlan forrása. Milisav Savić nyugodtan felválthatta volna *A raskai ifjak* alakjait a *Jadran* cukrászda törzsvendégeivel: Drekvaccal, Tarzannal, Džambóval, Čulóval, Radekkal, Majom Đolóval, Firmašsal, Mavrakkal, Kulašsal, Bimbóval. Ott találhatjuk őket a múlt szakadékjában (egyesek már a sírban); egy rangos, nyers realizmusra hajló szerző után epekednek, aki részletesen leírná a képzelt kalandjaikat. Íme, az irodalom egy rejtett dimenziója: emberek egy széles rétege – amelyik egyáltalán nem olvas –, szeretne bekerülni a regényekbe. Irodalmi vendégmunkások – máshogy nem tudnám őket definiálni. Igaz, említtem őket, de Firmaš többórás szeretkezéseiről Rovinjban ismert énekesnőkkkel; azokról a verekedésekről, amelyekben Džambo kerekedik felül, és amelyek közül egyszer huszonöt bosnyákot szétvert Tuzlában; a fantasztikus MG sportautóról, amelyet Drekvac lenyűgöző 180 km/h sebességgel vezet a képzeteinek autóútján, és az autót csak azért nem hozza el Bajina Baštába, nehogy a környezetében irigykedjenek rá, és hogy elkerülje a rendőrök esetleges kérdezősködését afelől, hogy honnan van neki annyi pénze; Tarzan Hollandiába, Svédországba, Dániába és Norvégiába tett utazásairól, ahova Drekvac illuzórikus autóútján jutott el; és amelyeket állítólag szédítő, szóke, hurrikán erejű szexre vágyó szépségek fizetnek – minderről csak felszínesen írok, némi kellelenséggel és talán szégyennel, hogy, habár gyerekként hallottam és jegyeztem meg e kalandokat, csupán pár mondatot szentelek ezen mondabeli kincseimnek.

*

Igazság szerint a *Jadran* cukrászdában a kisvárosi tragédiák elemeivel tarkított melodramai pillanatok is voltak. Például, amikor Milica Obučina

kisasszony rejtélyes mosollyal bement a cukrászdába, és A. Aladintól egy limonádét kért, és a megrökönyödött vendégek szeme láttára megitta a zsírszódát. A zsírszóda mindig boldogtalan szerelemre utal. Ezt rögtön lehetett tudni. A részletek később derültek ki. Egy szlovén tiszt elcsábította Obučina kisasszonyt, házasságot ígért neki, megfosztotta a szüzességétől, majd hirtelen, köszönés nélkül elment; áthelyezték egy távoli helyre, amelyet a katonai titkok átláthatatlan fátyla fed.

*

Ezt az Oszmán Birodalom korából örökölt barbár szokást, a sampiteevő-versenyt a nyári napforduló napján tartották meg. A győztest, aki a legtöbb sampitét falta fel, az egyik évben futball-labdával, a másikban Zorki 7 márkájú fényképezőgéppel, a harmadikban pedig egy pár olasz cipővel ajándékozták meg. A községi hatóságok jóindulattal tekintettek a sampiteevő-versenyre. Furcsa módon ez az egész beleillett a kommunista ideológiába. Úgy vélték, fejlődik a versenyszellem. Az emberi képességek határai kiterjednek. Gondolhatunk bármit, de 385 sampitét megenni – ezt a rekordot Drekavac máig büszkén tartja – lehet, hogy hülyeség, lehet, hogy egészségtelen, mégsem kis dolog.

*

Nem mindenki helyeselte a versenyt. Például Ilarion archimandrita, a Rača kolostor rendfőnöke, az ünnepi zabálásban a világvége előjelét látta. A napforduló napján Bajina Baštába lovagolt, a lovát egy karóhoz kötötte, magában (mert akkoriban másképp nem volt szabad) egyházi átkokat szórt a fehér pitétől majzos versenyzőkre.

*

Az utolsó sampiteevő-versenyt 1968-ban tartották meg. Ez már a cukrászda alkonyának idején volt. A kisvárosi társasági élet teljes széthullása előtt. Tarzan és Drekavac jutottak a döntőbe. Tarzan a háromszázadik sampiténél feladta. De Drekavac nem állt meg a háromszázegyediknél. Az abszolút rekordot akarta elérni, minden idők rekordját, azt a rekordot, amelyről még negyven év múltán is beszélni fognak. És folytatta az evést. Háromszáznyolcvanhárom, háromszáznyolcvannégy – számolta A. Aladin – háromszáznyolcvanöt. Még itt sem állt volna meg Drekavac, ha nem ájult volna el, és nem zuhant volna le a székről. De ennek fele sem volt tréfa. Drekavac szájából és orrlyukából sűrű fehér hab bugyogott elő, és hamarosan befedte a *Jadran* cukrászda padlózatát is. Drekavac már ki se látszott a habréteg alól.

*

Megjelent Ramadan, a rendőr is, és gumibottal jól elvert egy békés járókelőt. Valakinek magára kellett vállalnia a bűnösséget.

*

Szerencsére, amilyen hirtelen kezdődött minden, olyan hirtelen vége is lett. A hab az hab, nincs kemény állaga, nincs tartóssága. Gyorsan megszáradt, és a környékbeli utcákba szétfújta a port az esti szellő. „Melyik filmet vetítik holnap a moziban?” – ezek voltak az első szavai, amelyek elhagyták száját.

*

Még az év őszén, amikor az utolsó sampiteevő-versenyt tartották Bajina Baštában, Drekvac összepakolt és elment Franciaországba dolgozni. Sok éven át odavolt. És akkor – azt hiszem 1977-ben – a nyári napforduló idején megjelent a városban. Egy csillogó, piros MG sportautót vezetett.

*Mikus
Csaba
felvétele*

Biciklizéseink Török Zolival

Negyedik kör

első biciklizés

Azt sem tudom, hol vagyok. Bármerre nézek, mindenhol csillogás, arany, hatalmas termek, illatok, rácsok. És csönd. Csönd uralja a rejtélyes termeket, a titokzatos palotát. Annyit mondtak csak, hogy mától rendszer lesz az életemben. Semmi fejtelenség, semmi összevisszaság, semmi rögtönzés. Mindennek helye van, mindennek ideje. És mindent megtudok majd időben. Csak még azt nem tudják, hogy én nem szeretek várni. Mindent tudni akarok. Most. Rögtön. Akarom tudni, hol vagyok, akarom tudni, miért, akarom tudni, ennyire egyszerű a dolog. De senki nincs a közelemben. Senki nincs, aki válaszolna.

második biciklizés

Elegem van. Elegem van abból, hogy sosem tehetem azt, ami nekem tetszik. Amit szeretnék, és amikor szeretném. Mindenféle előírás, szabály, meg utálok. Még egyedül sem hagynak soha. Pedig hányszor vágyom a magányra. És olyan jó most a csönd. Sehol senki. Elüldöztem magam körül mindenkit. Ne etessenek, ne fürdessenek, ne illatosítsanak, ne öltöztessenek. Hányszor elátkoztam már a pillanatot, hogy én vagyok én. Pedig hányan irigykednek rám, hányan szeretnének a helyemben lenni. De most jó. Most jó a magány. Jó a csönd. Jó, hogy egyedül vagyok. Kell ez nekem. Kellesz nekem.

harmadik biciklizés

Azt mondták, szépnek kell lennem. Meg kívánatosnak. Mert ha szép vagyok és kívánatos, akkor valami különleges dolog történik majd velem. És megnézték a bőröm. Megsimogatták. Elégedetten bólogattak. Mind

a négyen. A fürdőbe vezettek, hiába tiltakoztam, hogy tudok én mosakodni, meg szemérmes is vagyok, meg ne nézegessék a testem. De azt mondták, mindezt az én érdekemben teszik. És hogy nekem majd jó lesz. Úgy döntöttem, hagyom magam, alávetem magam a négy nő akaratának, talán így előbb megtudom, hol is vagyok, miért is vagyok itt. Beletörődve hagytam, hogy tisztára mossonak. Újabb emberek érkeztek, férfiak, hasra fektettek, gyengéden masszírozni kezdtek. És most nem tiltakoztam, tudtam, hogy hiába minden erőfeszítés, úgyis az lesz, amit ők akarnak. Csak még azt nem tudtam, mit akarnak. Szórszál nem maradt rajtam, minden egyes pihét eltávolítottak rólam. Csak a szempillám és a szemöldököm élte túl. Körömfestés következett, majd egy újabb nő bekente a testem. Sosem éreztem még ilyen illatokat. Miközben a hajam fésülgették, egyre izgatottabban vártam, mi is történik ezek után velem. És miért pont velem? Hiszen bárkivel történhetne.

negyedik biciklizés

Szafet zavarja meg a csöndem. Tájékoztat, hogy újabb hölgyeket hoztak, estére már meg is látogathatom őket, ha van kedvem. Nincs kedvem, mondom neki. Egyedül akarok lenni. Csak ülni szeretnék végre szótlánul, és magam elé nézni. Nem kell sem az alacsony, sem a magas, sem a kövér, sem a sovány, sem a telt keblű, sem a kismellű, sem a széles csípőjű, sem a karcsú, sem a fekete, sem a vörös. Hát nem érti meg senki, hogy magányra vágyom? Hogy hagyjonak békén? Hogy nekem csak ő kell?

ötödik biciklizés

Egy hatalmas terembe vezettek. Legalább száz lány volt ott még rajtam kívül, egyik szebb, mint a másik. Nem is értettem, mit keresek közöttük. Azt mondták, ez most egy különleges pillanat lesz, ha szerencsém van, én lehetek a ma esti kiválasztott, és ha jól teljesítek, akkor nem csak egy éjszakáról lehet szó. De azt nem mondta senki, mit takar a különleges pillanat, a szerencse, a kiválasztottság, a teljesítés, a többi éjszaka. Volt időm gondolkodni, mert csak álltunk ott némán, és semmi nem történt. Ijesztő volt a csönd, és a nap beverődő fényében egy parányi kis bogárka pihegett át a termen. Arra gondoltam, legszívesebben elrepülnék most velem a világ végéig is.

hatodik biciklizés

Megint Szafet. Csak nem hagy békén. Ő az egyetlen ember a háremben, akinek bármikor nyitva az ajtó. És ő az az ember, aki nem hajtja végre az utasításaim. De rá nem tudok haragudni. És megint elmeséli, hogy a hárembe újabb hölgyeket hoztak, és a nők csak arra várnak, hogy pillantást vessek rájuk. És van valami Szafet arckifejezésében, ami arra buzdít, hogy engedelmeskedjek neki. Én neki, és nem ő nekem. Jó, mondom, de kérek még egy kis időt. Hogy még egyet szippantsak a csöndből.

hetedik biciklizés

Essünk túl rajta, mondom Szafetnak. Bár semmi kedvem az egészhez. A hatalmas teremben legalább száz lány van. Ismerősöket is látok közöttük. Olyanokat, akikkel már háltam egyszer, olyanokat, akikkel már háltam többször, olyanokat, akik már egy ideje várják a sorukat, és olyanokat, akik most vannak itt először. Mindenki reménykedik, reménykedik abban, hogy őt választom. Szafet egy szót sem szól, senki nem szól, mindenki csak lefelé néz. Áll a csöndben a levegő. Tényleg jól vásároltak, állapítom meg, válogathatok kedvemre egy ideig. Válogatnék is, de ekkor az egyik lány olyat tesz, amit eddig még senki nem mert megtenni. Felemeli a fejét, és a szemembe néz.

nyolcadik biciklizés

Ma nem beszéltem. Egy szót sem szóltam senkihez. Egy hang nem sok, annyi nem jött ki a torkomon. Pedig beszélhettem volna, volt kivel, ott csicsergett körülöttem mindenki. De én csak hallgattam. Nem volt szükségem szavakra, mert tudtam, anélkül is hallod, amit mondani akarok. Csak figyeltem a csendet. Néha hallottam, ahogy beszélsz hozzám. Láttalak a szememben. Néztem magam elé, és anélkül, hogy bármi történt volna, mosolyogtam. Csak a nyelvem hegyét dugtam ki időnként, hogy érezzem rajta a te nyelvéd ízét.

kilencedik biciklizés

Három napja maradtam szavak nélkül. Nem tudok mit mondani, csak nézek magam elé, és hallgatok. Elég volt a szemedbe néznem, hogy felismerjelek, és tudom, amikor megláttad az arcom, te is megismertél. Tudom, hogy tudod, ki vagyok, és én is tudom, hogy te ki vagy.

tizedik nanobiciklizés

Be kell hogy valljam neked, mert rájöttem. Találkoztunk már egyszer az időben. Hogy a múltban volt vagy a jövőben, még nem tudom egészen pontosan. Egy fürdőben (törökfürdő), azt már látom, csak mi ketten, rajtunk kívül senki se. Meztelenek mindketten. Csak te tudod elmondani, ezért én továbbra is hallgatom. De most is beleremegek, amikor az eszembe jutsz.

tizenegyedik biciklizés

Ma a fürdőben vártalak. Sok idő telt el, de én nem untam meg gyönyörködni a díszes csempékben, miközben élveztem a gőz ölelését. Még soha nem láttam ilyen szépet. Megborzongtam, amikor megéreztem a hátulról hozzám érő meztelen tested, a víz csobogásától nem hallottam meg, hogy közeledsz, ezért váratlanul ért a cirógatásod, ismét megleptél. Megfordultam, megfogtalak, és önzően a mellem kezdtem el simogatni a hímtagoddal. Néhányszor végighúztam a kezem rajta teljes hosszában. Majd rádguggoltam, egyenesen a meredező test fölé. Lassan beleengedtem magam a merev farkadba, ami tövig belém merült, és lassú, ritmikus mozgásba kezdtem feletted. Megmarkoltad a fenekem, és vezényelted a mozdulataim. Hátradőltem, és engedtem, hogy minél jobban behatolj a forró, lüktető és izgalomtól sikamlós hüvelyembe. Nagyon értetted a dolgod. Miközben mélyen a szemembe néztél, hosszasan és lassan kezdted bennem húzogatni az engem teljesen kitöltő farkad. Nagyon jó volt érezni a bennem járó kemény hímvesszőt. Különösen kellemes érzést jelentett, hogy végig a szemembe néztél, és élénken figyelted a reakcióimat a különböző mozdulatokra. Az eszméletvesztés határán voltam. Éreztem, te sem tudod tovább visszatartani magad, teljes erővel újra belémhatoltál, majd a következő pillanatban megfeszültél és belémrobbantál. Löktél rajtam jópárat, én pedig elvesztettem a kontrollt, és hatalmasat élveztem. Úgy összeszűkültem rajtad, hogy azt hittem, a szorításomból soha nem szabadulsz.

tizenkettedik biciklizés

Újra hallom a hangom. Újra szól a szám. Újra van nyelvem. Újra beszélek hozzád. Újra tudom, hogy te vagy az. Pedig egész nap csak kedvetlenül feküdtem, mert már időtlen idők óta nem láttalak. A panaszosok sora viszont nem apadt, csak jöttek egymás után lankadatlan, én pedig türelmesen ugyan, de komoran hallgattam őket, és csak bólogattam. De legfőként

a fejem ráztam szörnyülködésemben, hogy a világ hova jutott. Amikor elmentek, Szafet lépett elő a függönyök mögül, kezében egy biciklit hozott, rámnézett, de semmit nem kérdezett. Én sem kérdeztem tőle, hol találta, tudtam, mindig megszerzi azt, amire éppen szükségem van. Felpattantam, megkerestelek, kézen fogtalak, a kormányra ültettelek, és kiszöktem veled a falak közül. Legszívesebben mindig veled lennék, de csak ritkán van rá alkalmam: fogva tartanak a tekintetek, mindenhol titkos szolgák loholnak a nyomomban. Pontosabban, akik a szolgálaim voltak, de mára az őreim lettek. Sokáig kellett tekernem, hogy biztonságban tudhassalak, hogy tudjam, már senki nem követ, és nem ismer fel bennünket. Átvágtattam a piacon, és meg sem álltam a város széléig. Közben te átöleltél, és megállás nélkül suttogtad a fülemben, hogy giligili, giligili, imádlak. Újra hallok a hangom. Újra szól a szám. Újra van nyelvem. Újra beszélek hozzád. Újra tudom, hogy te vagy az.

tizenharmadik biciklizés

Amint robotgunk lefelé a meredélyen, az úton volt egy kátyú, amit én persze észre se vettem. Leestünk így is, de ha nem fogod meg a kezem, és nem rántod félre a kormányt, én simán behajtok, és a nyakunkat töröm.

tizennegyedik biciklizés

Megkeresett ma a biztonsági szolgálat főnöke, és ráparancsolt, hogy mondjak el neki mindent az életemből. Minden részletre kíváncsi volt. Ki vagyok, hol születtem, hol éltem eddig, kik a szüleim, hány testvérem van, kik voltak a barátaim, mit gondolok és miben hiszek, ha hiszek egyáltalán valamiben. De én csak hallgattam. Nem mondhattam el neki, hogy miközben a nevemet sem tudom, nem csak az előző, de a következő életemből is emlékszem mindenre. Emlékszem arra, amikor először megláttalak, és tudom azt is, még sok időt fogunk együtt tölteni. Emlékszem az első ölelésedre és az utolsó csókodra is. Hallom, ahogy ver a szíved. Érzem mindened a tenyeremben. Csak néztem rá, és hallgattam. Tudtam, nem te küldted, te nem küldhetted, mert te is tudsz mindent én rólam.

tizenötödik biciklizés

Ma megtiltották, hogy találkozzam veled. Pedig ott voltál a közelemben, szinte karnyújtásnyira, akár meg is érinthettelek volna, de rámszóltak, hogy még csak ne is próbálkozzak. Hogy mitől féltek annyira? Attól, hogy rádugrok és beléd harapok? Ketten fogtak le, kétfelől, és ha nem is voltak

rajtam láncok, pásztázó szemekkel figyelték minden mozdulatom. Ezért csak sóvárogva néztelek, pedig azt is határozottan megtiltották, hogy rád pillantsak. De nem tudtam levenni rólad a szemem, az sem érdekelt, milyen büntetést kapok, úgy éreztem, nincs olyan fájdalom, amit nem viselnék el érted. Érted? Érted!

tizenhatodik biciklizés

Be kellett ma szöknöm hozzád. Egy váratlan pillanatban sikerült meglépnem a szolgálaim előtt, kisurrantam az egyik mellékajtón, és a folyosók labirintusában hamar a lakosztályod elé értem. De az ajtó zárva volt, és hiába kopogtam, nem nyitotta azt ki senki sem. Már kezdtem aggódni, valami történhetett, amiért megharagudtál rám, és már látni sem akarsz, amikor az egyik fürdetőlány lépett ki az ajtón, én pedig a nyomában észrevétlen betoppantam. Meglepődte magad is, hogy ott állok, de nem tiltakoztál, miközben gyöngéden kihámoztalak. Kihámoztál közben te is, kökemény voltam, mert már nagyon vágytam rád. Egyszer azt mondtad, amikor először megérintesz, az mindig olyan más. Nekem is olyan feláll mindenem érzésem lett tőled. A szádba vettél, először lassan, majd egyre gyorsabban kezdtél el mozogni. Körbezártál, én pedig éreztem, szétremeg a testem, miközben belédrobbanok. Mintha az épület is megremegett volna, és szégyenkezve pirultak el a falak a kettőnk gyönyörűségétől.

tizenhetedik biciklizés

Ma nagyon rossz volt felébrednem. Szomorú voltam, mert nem találta lak mellettem. Hiányoztál. Nagyon. Pedig tudom, hogy velem vagy minden pillanatban. Ébren is veled álmodok. Tudom, hogy hozzádbújhatok, hogy foghatom a kezéd, hogy érezhetem a szívdobogásod, hogy szuszogsz a fülemben. Hallom is. Érzem is. És nagyon emlékszik a testem a testedre, ahogy hozzábújik alvás közben. Tudom azt is, hogy velem álmodsz, és hogy álmodban együtt hajózol velem a tengeren. Messze van a part, de azt mondd, te már látod, és biztos vagy benne, hogy odaérünk. Néha a hullámok majd nem lesodornak bennünket a fedélzetről. De nem félek. És nem is sírok.

Tudom, hogy fogsz. És én is foglak.

utolsó biciklizés

Ma volt nálam a szolgálád. Az, akit Szafetnek hívsz, azt hiszem. Azt mondtad, tudnom kell, hogy szeretsz, és hogy a világ minden kincséért sem válnál meg tőlem. De tudnom kell azt is, hogy soha többé nem lehetünk

együtt. Ebben az életünkben legalábbis biztosan nem. Azt mondta, az őreid elzártak tőlem, és nem engedik, hogy találkozzunk, ő sem tudja, most hol vagy pontosan, mert többszörösen is védenek, hogy ne tudj hozzám menekülni. Szerintük veszélyes vagyok rád nézve, ezt is mondta. És azt is, hogy hiába a tiéd a világ minden kincse, akkor sem lehetsz velem. Fogtam a fejem, és csak hallgattam. Éreztem, patakokban indulnak meg a könnyeim, de csak befelé az arcomon, kifelé semmit nem mutattam. Szafet, ha így hívják, azt is mondta, tudnom kell, téged csak az én biztonságom érdekel. És hogy én vagyok a mindened. De most menekülnöm kell. Azt mondta, tudnom kell azt is, soha nem mehetek vissza oda, ahonnan érkeztem. Mert az őreid ott is megtalálják, és nem fognak gondolkozni azon, meghagyják-e az életem, ebben is biztos lehetek. Pénzt adott, ruhát és egy pisztolyt, majd egy titkos ajtón keresztül az utcára vezetett. Azt mondta, menjek, és ha jót akarok magamnak, a hátam mögé soha ne nézzek.

Valódi műértők

Monológok és helyzetek

Egy élet munkája

Ha nem veszem be a nyugtatót,
majd szétfeszít a belső nyomás,
elmegyek hozzád, peckesen járok,
akár egy felfújgumikesztyű,
félő, felrobbanok és szétrepítem
a lakájos otthont, amelyben élnek.
Sajnálom, de hol menjek szét,
idegen helyen, ahol nincsen közönség?
Értsd meg, a szintéren már nincs
több jelenésem, hát így őrizz meg
emlékezetedben (feltéve, hogy te
majd lassan vérzel)!
A házat persze sajnálom, tudom,
egy élet munkája van benne.

Megkísértés

Azt gondolod, elegáns? Eljössz,
megírod börtönöm, s amikor azt hiszem,
kinyújtott kezemben megkapaszkodom,
nem mondasz semmit, felröhögsz,
kezemben műkéz – boldog vagy, letudtad,
ezáltal a mű kész, s elmész.
Szerintem ez nem is olyan elmés.

Azzal jössz, nem zavarsz,
segítenél csak, hogy itt vagy: együttérzés,
hogy csillapítani van a vérzés, amit
a szerep vasrácsa reszel a húsba.
A szerző dolga, hogy itt legyen,
osztózzon velem a rendelt sorsban.
Menj el a búsba! Neked a dal
csak kotta volt. Legjobb a szerző,
hogya holt.

Minek a textus, a test, a börtön,
s ha büntetésem mind letöltöm,
szabad leszek majd és halott.
De ígérem akkor, szédelgő Szindbád,
hogy szövegedért bármennyi érdem
adódik is majd, én megkísértem,
hogy nyugtot ősz fejednek nem hagyok.

Öröknemlét

Könyvtáros úr, volna-e monológja a Légüresről,
tudja, függőbeszéd egy óriástartály közepéből,
egy hordóból, amelyből a bort lelketlen,
hódító seregek utolsó csöppig kiitták.
Nekem mindegy, egy ilyen szöveget
ki jegyez, ki iktat, kivenném.
Mert pillanatnyilag az foglalkoztat,
visszhangzik-e még a részeg ének,
s hogy megtudjam, látja, különféle
megpróbáltatásoknak magamat kitenném.
Olvashatnám azt, hogy nem vagyok,
képzelve, ha most ez derülne ki magáról is,
és hiába mindünk fontoskodása,
mert van elmélet, és már a szakadékot ássa,
ha nincs is önnek erről tudomása.
Tudja, ez azért van, mert meghalt,
mint ki több tucat esztendeje poharat felhajt,

de kár erről beszélni, ez a sors, kikerülhetetlen.
De nem is ez a fontos, hanem, hogyha ez a sok
nagy reményű fostos nem is élt, mi van?
Se ön, se én, és még a nagyremény sem.
Tudja, nem értem, de foglalkoztat mégis,
öröklétem titka és az öröknemlét rejtélye is...

Deszka jelent

Hallja, a szél hullámokban csapja az ablakra a port?
Tartok tőle, ön itt lesz eltemetve,
valaki odakünn homokot lapátol,
egy hatalmas termetű sírásó óriás,
tagbaszakadt istenek korából.

A felvonásnak lassan vége,
és lehet, még ma este teljesen betemeti
az épületet a száraz vihar, mire megbékülnek,
mire egymásba kulcsolódnak az ellentétek
– s ha jól viseli, jutalma egy ének.

Üzenem a jövőendő régészének,
óvatosan ássa ki a színpadot a dombból,
amit a sztratoszférán át szivárgó kvarc rak,
mert alatta pergamenbőrű rómeók és múmiák,
lampion telihold, kiszáradt, immáron schwarz Nap!

Bizonyos értelmezési kérdésekre térve,
azok annyira lekötötték figyelmünket,
hogy közben elmúlt a lét.
Szerepeink is itt neveledtek,
valódi műértők, bár amúgy fúriák,
így minden dialóg pamflet, por
és kiszáradt ham(v) lett.

Ez több mint dramaturgia, terror,
megéri mégis, kedves néző,
nem várni végszót,

a külvilág megszűnt válaszolni,
a kérdések létjogosultsága e nagyteremre szűkül,
mert annyi óránk van, amennyi jelenet
maradt még hátra, és erősítsük meg magunkban
a késő, a krízis feldolgozását megcélzó mélabút:
ott kinn már megszűnt a világ, egyetemes a vákuum,
világot már csak e deszkák jelentenek.

Csua-csau, csau-csau

Részlet egy hosszabb elbeszélésből

Efféle hangok szökkentek ki körmei alól. Egy nő sikoltva préselődött a házfalhoz. Szaladni, amíg ina szakad, amíg izmai felforrósodnak, megolvadnak, csonttá égnék. Amíg megszegik a tüdeje. A fájdalom koldójába bezáródni. Ezt akarta az a másik, aki egyik pillanatról a másikra ő maga lett.

A jázminbokros térig ismerte az utat, onnan azonban idegen szagú utcákon loholt végig, át egy téglalap alakú parkon, zizegő trafóház mellett. Aztán rövid utca következett, ahol egyetlen fa sem nőtt, még az udvarokban és a szűk kertekben sem. Végre kiért egy széles, zöldellő utcába. Kétoldalt eperfák, közbe-közbeékelődve és fölélük magasodva néhány vadgesztenye, frissen kihajtott levelekkel. Szinte senki nem járt erre. Aki itt lakott, már rég bezárkózott. Korán vadászni induló bagoly hulló rongyként libegett át fölötte, megrémült tőle nagyon. Eljutott a város széléig. Ellátott a horizont vörös csíkjáig, amelyet sötét foltok törtek meg. Az egyik folt benyomult a várost szegélyező mező fölé. Tátott szájú lófej a nyargaló ménesből kiemelkedve, ez lehetett volna a festmény címe. Talán mert fenyegetőnek érezte a lófejet, talán mert megrémítette a vég nélküli mező, nem akart elszakadni a várostól. Egyik oldalon foghíjas házsor, a kertek a mezőig, illetve egy mély árokig lefutottak, másikon a város a maga elcsendesedő hangjaival, különféle szagokkal, itt-ott felszálló füstcsíkokkal. Gondozatlan park keresztezte ismét útját, keskeny csapáson, amelyet a buszmegállóból a Bufet nevű kocsmába igyekvők tapostak maguknak, átszelte. Jobb felén mesterséges dombocská emelkedett, beültetve virágokkal, semmi egyébbel, mint óriásira megnövő kanna virágokkal: kezüket az ág felé nyújtó vörössapkás katonáknak tűntek.

csinfű, az egykor fehérre meszelt téglaperem tövében aszat és daravirág, a kikopott fű helyén pedig valóságos pitypangtenger hullámozott, sárga ragyogása visszahozott valamit a nappal fényéből. Újra poros, töredezett aszfaltút, szélén útilapuval. Az utca végében tolatópálya bukkant fel. A sínek között ikravirág magasodott, máshol galaj és tarsolyfű szivárgott elő a vas alól. Remegő inakkal baktatott át a síneken. Egy roskatag betonkerítés tövében megállt vizelni. Felemelte lábát, és szaggatott sugárral egy szúnyogszegfűre spriccelt, mintha csak a tajtékos kabócafészkeket akarná sorozatával lelövellőzni. Erre egész biztosan soha nem járt. Ritkán vitték sétálni, pedig szerették. Talán máris keresik. Fájdalmasan sajgott a háta, elképzelte a kedves tenyér érintését, a hátlapogatást, a becézgető hangokat.

Elképzelte az elhagyottak fájdalmát. Ahogy a kapuban állnak, döbenten, letaglózva, nem értve, mi ütött belé. Kiáltozzák a nevét. Tanácstalanul várakoznak egy darabig még az utcán, később bent az udvaron, majd fent a teraszon. Ki-kinéznak tízpercenként. Nem értik, mi üthetett bele. Bori anyja többször elismétli: „de hát ki volt vágatva”, holott mindenki nagyon jól tudja, mennyi utánajárással került sor erre a kis műtetre, mellesleg épp azért, hogy az efféle elrappolásokra ne kerüljön sor. Bori sokat szórakozott anyján, miért használja a kivágatás szót, mintha szalonképesebb volna, mint a kiherélés vagy pláne az ivartalanítás. Éjfélig fent maradnak, akkor kedvetlenül lefekszenek. Másnap reggel elindulnak, keresik. Nincsen szaglászuk, de sok egyéb segíti őket. Tudnak beszélni, kérdéseket tesznek fel. Talán könnyet is hullatnak, és ezt rossz elképzelni. És az is rossz, hogy később már nem hullatnak könnyet.

Hiányzott neki a simogatás, mindig is hiányozni fog. Jobban éhezett rá, mint bármire, mégsem fordult vissza. És minél jobban vágyakozott, annál messzebbre ment.

Ismét beszaladt a házak közé, aztán keresztülvágott egy poros gyárudvaron, amelynek betonkerítése itt-ott bedőlt. A kerítés mentén akácfák sorakoztak, letörött ágak, felhántott kérgű törzsek jelezték, hogy olykor bizony kemény sanyargatásokat kell kiállniuk. Kopogó karmokkal rohant, rohant. És egyszer csak a szeméttelen találta magát. A szag fordította arra. Mert már alig bírta. Megérezte a rothadás, az elmúlás szagát.

Egy guberáló család vette észre. Ütötték, ki mivel tudta, nem maradt ereje elszaladni. Nem is akart. Amikor megpillantotta őket, elindult feléjük. Lábukhoz terítette az elhagyott tenyér utáni vágy. Arra számított, hogy együttérzőn maguk közé fogadják, hiszen olyan, mint ők. A szaga is a sajátjuk. Ám alighogy észrevették (egy asszony elsőként), magasba emelték botjaikat, mások meg felragadták, ami épp a kezük ügyébe került.

Sok-sok ütleget kapott, mire mégiscsak feltámadt benne a régi ösztön, és menekülésre fogta. Elvonszolódott. Bezuhant egy üres lyukba, bebújt mélyen a föld alá.

Szőre nedves volt a vértől. Semmit nem látott, talán mert éjszaka volt, talán mert kiverték a szemét. Tüdeje zihálva kapkodta a levegőt, nem bírt elég mélyeket lélegezni. Hideget érzett, aztán már azt sem. Elaludt.

Arra ébredt, hogy barátságtalanul morog mellette valaki. Vicsorog. Soha nem látott még rókát, ösztönei azonban felvilágosították. Csak mordulnia kell egyet, és a másik eliszkol. De nem mordult. Tudta, ha semmit nem tesz, vége, a róka átharapja a torkát. Megbosszulva visszamenőleg is az ámulást, ami a kutyát az emberhez kötötte.

Ez a róka azonban nem harapott. Ismét álomba zuhant.

Amikor felébredt, hallotta a nyugodt, egyenletes szuszogást. Szomjasan körbenyalta az ajkait, miközben olyasmi zsibongott a fejében, hogy ugyanezt a róka ajkaival is megtenné. Bebújni az idegen száj belsejébe, a fogakat megszámolni, a garatig lecsúszni. A lényeg, hogy egyre beljebb és beljebb kerüljön. A látomások bősége leterítette.

Szerette a hegyesorrú alomszagát. Emlékeztette valamire ez a reszketeg illat. Talán a kölyökkorára, bár arra nem szívesen emlékezik, nem mintha feledni való traumája volna, vagy ha mégis, a szokásos módon eltemette, hiába is gyötörné magát lelkizéssel. Nem, egészen másért szerette. Szerette benne azt, hogy fogva tartja, hogy képtelen elmozdulni mellőle, hogy a rabja.

Egyik reggel, alighogy a nap felkelt, mégiscsak kidugta a fejét. A bokrok között belátott egy távoli ház udvarára, sőt, a ház egyik függőnytelen ablakán keresztül megfigyelhette a bentieket is. Egy ember feküdt az ágyban. Körülötte sokan ültek a semmibe révedve, mozdulatlanul. Ha az ágy lakója megmozdult, felrebbentek.

A távolból is megérezte, hogy az ágyban fekvő szenved. Fájdalmának hullámai eljutottak hozzá, érezte orrában a savanykás illatot. Megborzongott. Megsejtette, hogy titkos rokonság, véletlen egyezés köti az ágyban fekvőhöz. A haldokló útra készül, de fogva tartja saját szenvedése.

Elleste az ágyban fekvő fintorait, ám csak az egyiket tudta utánozni: lazára engedte a pofáját, és amikor kifújta a levegőt, mulatságosan felpúposodott a slemes szájszéle. Álmaiban ő feküdt abban az ágyban. Szerveneni a hatalmas házban, amelyet a haldoklás szobájának fénye tölt be. Meghalni, mint egy ember. Hosszan haldokolni.

Mintha ismerné azt a timpanonos házat, mintha ismerné lakóit, a férfit meg a fejénél ülő ősz hajú nőt, aki szertartásosságuk ellenére is határozott mozdulatokkal fel-felpattan székéről, és akkurátusan meg persze bosszú-

san is, megigazítja a takarót. A férfi arcán ilyenkor árnyék fut át. Milyen fontossága lehet egy zabolátlan redőnek a halál előszobájában?

A kora nyári melegben elburjánzó bokrok hamarosan eltakarták előle a házat, de őt még napokig azután is, a haldokló látványa tartotta fogva. Csak sokára figyelt fel az odúban felsejkenő életre. Mintha a gödör széléről hömpölyögnének alá: apró fejű gombák nőttek körülötte. Törekenynek néztek ki, a fény átvilágította szárukat, és a kalap alatti lemezkéken hamvas fátyol lebegett. Ám törekenységük csak látszat volt, mert megérintve őket, meglepődve tapasztalta, mennyire szilárdak. És noha, mint a csont, kemények és mozdíthatatlanok voltak, a legkisebb érintéstől is megsötétedt a felszínük, s az apró, érzékeny folt hosszan megmaradt.

A gombák egynemű hadai közé be-betörték a magasabbrendűség büszke titulását maguknak fenntartó fűfélék, különösen a porcsinszerű apró futófű hatolt egyre beljebb. Ahogy a gödör alja felé közeledett, elveszítette kitartását, és a gomba alattomos ereje legyőzte. Ám pár centiről szemlélve, sokkal bonyolultabb volt mindez. A porcsin és a gomba szövetségben, egymást támogatva tört a mélybe, mert a porcsin elpusztult teste tápszőnyegként terült a gomba alá. Feljebb a porcsin kiszívta a lemaradt gombákból a nedvet, gyökérzetén nagy mennyiségben szállította alá, ahol aztán a gomba előőrseinek tovább adta. És még ennél is bonyolultabb élet zsivajgott a kisebb léptékű szinteken. A gombák között sebesen szaladgáló bogarak éltek. Egyik részük a gombák anyagához hasonló, áttetsző, tompa fényű anyagból gyúrt testtel, a lemezkék között lakott, másik részük, ezekkel hadban állva, lent a földben, testük fényes, páncélos, fekete. Nem tudni, hadbanállásnak nevezhető-e a kétféle bogár elkülönülése; az utóbbiak inkább legelőnek tekintették a gombakalap lemezes alját, azaz vaddal teli erdőnek, még szemléletesebben mondva: valamiféle baromfitelepnek, ahonnan szedd magad mozgalom keretén belül gyűjtötték be a táplálékukat. És természetesen ez sem ennyire egyszerű. A lemezlakók némelyike öngyilkos módjára leereszkedett a földre, és ott lent kezdett legelni, nem mást, mint egy halványsárga, többnyire szürkés, az egyre gyérülő fényben szürkés-kék zuzmófélét, amitől görcsösen rángatózni kezdtek nyomban. Rángatózásuk előcsalta a feketéket: mint horogra tűzött gilisztára, azonnal ráharaptak a haldoklóra, pillanatok alatt bekebelezték, akit talán a zuzmó mérge mégiscsak hamarabb elpusztított, mint a feketék állkapcái. Ellenben a mérge tovább hatott testében, és bekerülve a feketék gyomrába, immár őket is leterítette, mintha szántsándékkal halt volna meg, hogy emezeken megbosszulhassa társai halálát. És itt nincs vége a sornak. Az elpusztult feketék tetemére nyomban felkúszott a kékesen világító zuzmó, beburkolta, ellepte őket,

és mintha csak elégedettségének adná jelét, a fekete tetemektől jóllakva, élénkebb színre váltott.

Időnként hatalmas papíradagokkal megpakolt teherautók érkeztek. A róka behordott néhány kötegni papírt, és kibélelte az odút. Nem tudni, mi járhatott a fejében.

A papírlapok között meleg volt. Rőtes fényfoltok kergetőztek rajtuk. Ha tudott volna olvasni, nyilván böngészni kezdi őket, de nem ismerte a betűket. Annyit azonban mindenki tudott, talán még ő is, hogy a törvényszék levéltárából hordják ki a régi beadványokat, kérvényeket, ítéleteket, épp olyanokat, amelyeket az elmúlt nyáron kisebbik gazdája is hazavitt. A tizenegyedikesek egy hetet kötelező közmunkával töltöttek a nyáron. Borit a törvényszékhez osztották be, ott kellett egy sötét, alagsori teremben a régi papírokat szétválogatnia. Egyszerűen rá volt bízva, mit tesz az egyik és mit a másik dobozba. Valószínűleg mindkét dobozt ide szállították, ami persze teljesen illegális volt, és ha kiderül, komolyan megbüntetik a teherautó-sofőrt, ugyanis a hulladékgyűjtőbe kellett volna rakományát leürítenie. Csakhogy a begyűjtőbe már nem fért több papír. Ám ezt senki nem bátorkodott Dulea elvtársnak jelenteni. A szeméttelep különben is útba esett, és a bodza is virágozott már, amit a sofőr nagy adagokban hordott el; egész pereputtya imádta a bodzaszörpöt.

Hát ezért kellett idejönnie? Ezekért a kékesen villogó zuzmókért, amelyek majd őt is bevonják? Mit akar neki üzeni ez az egész? Az egymásba kapcsolódó jelenetek mit akarnak mondani? Mire figyelmeztetik? Ki volt az a kísértő szellem, aki előbb beugrott a vaskapun, majd ugyanott, csakhogy ezúttal az ő testét magára öltve, lélegzetelállító akrobatikával kimászott a liliomlándzsák között, és eszement módon eltrappolt? Mit akar neki megmutatni a felesleggel tenyésző sömörje, zsálya és vadrepce, a jázmin szöngő szulák, vagy bódító illatával a bogarakat megszédítő sárga repcsény? Hová igyekszik minden? Hová igyekszik a dagadó gesztenyerügy, hová a bogyósodó bodza, a televényt felszívó fényes hasú orsóvirág? Semmit nem ért az egészből.

Bori hazavitt néhány viaszpecsétet felszólítást. Őfelsége nevében! Néhány régi újságot is kicsempészett, ki tudja, miért kerültek a bíróságra. Talán feljelentették a szerkesztőt, mert megrágalmazott valakit, és szükség volt a bizonyítékra. Szórakoztató tárcára lelt Bugyelláris címmel, írta Szép Ernő. Talált egy tudományos értekezést a tudatalatti szerelemről, írta Bloch Izsák, mellette pedig Markovits Rodion beszámolt Charles Lindbergh legújabb bravúráról: New Yorkból megállás nélkül átrepült Párizsba. Mindez a Szamos 1927. május 29-i számában.

A teherautó billenős platójáról lezúdult a papírtenger. A gépkocsivezetőknek elővigyázatosságból azonnal be kellett volna gyújtania rakományára alá, de a guberálók lekenyerezték egy pár használt cipővel: ők egész télen melegedhetnek ennyi papírnál. Az egyik guberáló, aki a legnagyobbakat szóta a betolakodó kutyára, most a mellette álló gyerekekre is rávágott, mert az túl közel merészkedett a teherautóhoz, no meg hozzá is. Felettebb idegesítették a pulyák. Ugyanakkor mégiscsak érző szív dobogott mellkasában; ő volt az, aki gondoskodott a téli melegről is, sőt, ha csak egyetlen kenyere volt az egész galerinek, azt előbb a gyerekeknek osztotta szét. Kedvence egy kislány volt, aki most épp egy fehér gyerekkocsiban ült, a haját címeres zászlóval kötötték be, a címer pontosan a feje búbjára igazítva, mint valami virág. Őt soha nem bántotta.

A hegyesorrú közelsége új ösztönöket támasztott fel benne, az élni vágyás ösztöneit, az ősi, csak sejtett ösztönöket. Ide kellett jönnie, nem kétséges. Ide hozzá. A szaga, a mozdulatai, nyelvének simogatása, tomporának reszketése, az izzás a szemében... Élni akart.

Aztán az áruulás. Egy kora reggel az álom töredező pillanataiban, nyakán megérezte az állkapcsokat. Vége, vége lesz, gondolta az első harapás után, de abban reménykedett, nem következik újabb, erősebb, könyörtelenebb, és akkor igazából is úgy haldokolhat, mint a timpanonos házban látott férfi. Ám közeledtek a fogak, hogy végérvényesen átvigyék őt a határon, ahonnan nincs visszatérés. Már emlékezni sem lehet arra, ami volt. A test dagad, burjánzik, aztán hirtelen ez is leáll. Ekkor kibomlik belőle a halálmag: tömör, selymes, sötét és fénylő egyszerre.

H.-val a parton

Később mesélné, gondoltam, néhány nappal később, amikor már a partra járna reggelente, egy hosszabb séta után a padra ülne, és csak a vizet nézné, az ezüstösen kéklő vizet, a térdén könyv heverne;

egyszerre, egyik napról a másikra lett elege mindenből, mesélné, egyetlen perc alatt telt be a pohár, és ebben a percben véget vetett, egyszer és mindenkorra véget vetett az egésznek, mondaná, és fel se pillantana a vízről;

aztán megmozdulna, a térdén pihenő könyvről felemelné a kezét, hogy egy gesztenyeszőke hajtincset megigazítson, gondoltam;

véget vetett az egymásra torlódó „kapcsolatoknak”, mondaná, megszabadult a ki tudja hányadik férfitől, és eltökélte, hogy nem bonyolódik többé efféle vonzalmakba, másképp akarja tölteni az idejét most már, másképp, de jobban, mint addig, ezt egyszer s mindenkorra elhatározta, a parton sétál majd, vagy olvas – mert ez is csak akkor jutott eszébe, az olvasás, és hogy milyen jó lenne olvasni végre egy szép regényt, egy kedvére való, gyönyörű történetet, mondaná, gondoltam;

szakított tehát, és a rákövetkező éjjelen nyugodtan aludt és mélyen, hosszú idő után végre kipihente magát, szinte újjászületve ébredt;

megmosdott, majd zsebébe könyvet csúsztatva kisétált a partra, volt ideje, majdnem másfél óra, ami az ő esetében sok, nagyon sok idő, ráadásul úgy sétálgatott le-fel az üres parton azon a szokatlanul enyhe novemberi reggelen, a gyorsan felszálló ködben, mintha még több ideje lenne, könyvedén sétált, sokáig, és utána leült egy padra, elővette a könyvet, felütötte valahol, beleolvasott, és alig tudta abbahagyni;

attól kezdve minden reggel elsétál ide, ehhez a padhoz, mesélné, gondoltam;

60 olvas néhány oldalt, vagy csak ül és a vizet nézi, a hullámokat;

figyeli, mit tud kezdeni egymással a víz és a szél;

valamiért a másik irányba indulnék el aznap, nem az erdős partszakasz felé, hanem az egykori promenád és az egykori padsor irányába, „padsor”, mondom, pedig csak néhány pad maradt meg, három vagy négy, ahogy vesszük, a többi széthordták tűzifának, ülni pedig ezek közül is csupán az egyik lehetett, ezen olvasott H. azon a gyengéd reggelen, amelyen találkoztunk;

azelőtt soha, senkit nem szólítottam le utcán, nem mintha nem lett volna rá alkalom, mert lett volna néhány, de nekem ilyen helyzetben elég volt belül, képzeletben végigjátszani a történetet – sokáig ugyanis azt hittem, hogy a valóságnál kiszámíthatóbb, és így megbízhatóbb a képzelet;

nem szólítom meg, gondolnám azon a langyos reggelen, sőt biztosra venném, hogy nem, tudnám előre, hogy nem fogok megállni, pedig már messziről, alighogy észrevenném, szaporábbá válna a szívverésem, és ez a hevesség csak tovább fokozódna, amikor a közelébe érve a térdén heverő könyvet is észrevenném;

csukottan, borítóval lefelé fordítva feküdne a könyv H. keresztbe tett lábán, de még így is, a hátlapról is felismerném, amikor mellé kerülnek, hiszen a legkedvesebb könyvem lenne, a kedvenc kisregényem, ráadásul nem fordításban, hanem német eredetiben, épp ugyanaz a kiadás, amely nekem is megvan, és amelyet már rongyossá olvastam az évek során – és ez volna a döntő mozzanat, ez a puha fedelű, sötétbordó könyv, amely miatt ezúttal kivétel tennék, és ez egyszer nem csak magamban játszánám le a történetet, megállnék mellette és megszólítanám, gondoltam;

november közepe, egy szokatlanul enyhe nap a zavaros őszben, és az én szapora légzésem és felgyorsult szívverésem;

megállnék és megszólalnék, a könyv címét mondanám, *Die Verwandlung*, mire ő szó nélkül emelné fel a térdéről, és mutatná a borítót felém, hogy igen, eltaláltam;

a kedvenc könyvem, mondanám, és hogy neki is tetszik-e, kérdeném;

nem értené, amit mondok, csak nézne rám, rezzenetlenül tiszta tekintetével;

akkor összeszedném magam, átváltanék a hivatalos nyelvre, és elismételném még egyszer, ezúttal valamivel okosabban: sokak szerint a legnagyobb és legszebb könyvek egyike, ő is így gondolja, kérdeném;

nem tudja, válaszolná, még nem ért a végére – esetleg kérdezzem meg másnap, ha még érdekelni fog, tenné hozzá, és a hangjától csak még jobban megszedülne;

ha itt lesz, mondanám, és erre jövök én is, feltétlenül megkérdem;

igen, itt lesz, ebben biztos lehetek, felelné, és közben visszafektetné a könyvet a térdére, én pedig hevesen verdeső szívvel kocognék tovább, és egyre csak azon járna az eszem, hogy mintha egy nem egészen hétköznapi találkának lett volna ez egy nem egészen hétköznapi megbeszélése;

arra mennék hát másnap, és ő ott lenne, természetesen;

ezután többször is találkozánk, gondoltam, és mindig ugyanígy, reggel, azon az egyetlen kellemes, késő őszi héten;

hamarosan megtudnám tőle, hogy a zavargások idején érkezett;

ő nevezné így, hogy „zavargások”, és mondana hozzá egy hasonlatot is a vízfelszínről, egy érzékletes hasonlatot a hullámokról és a vízfelszín simaságáról, gondoltam, majd hozzátenné, hogy a szép többnyire nem tart sokáig, de nyom nélkül nem múlik el, ezt mondaná, ennél azonban selymesebben, érzékenyebben, valahogy sokkal plasztikusabban megfogalmazva, gondoltam, és meg is kérdezném tőle, hogy nincs-e köze a képzőművészethez;

mielőtt eljött otthonról, válaszolná, azaz mielőtt az utolsó mentőalakulattal elhagyta az ostromlott várost, azelőtt igen, még volt köze a képzőművészethez;

egészen pontosan a szobrászathoz volt köze akkoriban, abban az előző életében, a szobrászathoz és egy festőhöz tulajdonképpen, mondaná, gondoltam;

miután azonban elkerült onnan, és ebbe a látszólag háborítatlan városba hozták, hátat fordított a szobrászatnak, hátat fordított a szobroknak és a festőnek is, és lényegében mindennek, mondaná nyugodtan, hallani sem akar semmiről, amihez korábban kötődött;

most kozmetikusként dolgozik, folytatná rövid szünet után, kozmetikus lett ebben az új életében;

csak később ébredt rá, hogy amikor így döntött, vagyis amikor az arcok, az állak, a nyaktájak kenegetését választotta, akkor mégiscsak hagyott egy szűk átjárót az előző élete, a szobrászat felé, mert valóban úgy érzi folyton, mintha szobrok fejét formázná, a krémes arcápolással mintha a végső simításokat végezné egy művén;

persze, ugyanarról szól mindkettő, ugyanazt szeretné a kozmetika és a szobrászat, megállítani azt, amit legfeljebb elodázni lehet;

november vége, az utolsó enyhébb napok az őszben;

a tóparton beszélgetnénk, és ezúttal a víz színéről mesélné, gondoltam, mert más ez a szín minden reggel, sok tényező függvényében, az ég színe is belejátszik, a nap lüktetése és a felhők mélye, de hozzávegyül a tisztaság, a hőmérséklet, és ahogy mindez találkozik a széllel;

a bordó könyvről is beszélne, a szerzőnek, mondaná, meg kellett volna írnia a mű párját, valamiképp a kiegészítőjét, amelyben a főhős arra ébred egy borongós reggelen, hogy nem ő, hanem körülötte a többiek változtak át, ízelt lábú, szelvényes testű, fekete szőröcskékkal tűzdelt lényé lett mindenki más, egyedül ő nem – ez jutott eszébe, amikor elolvasta a kisregény utolsó mondatát, amelyben a főhős húga üdén és frissen nyújtózkodik fiatal testével, mert szerinte ebben az utolsó mondatban és ebben az utolsó mozdulatban ez a verzió, ez a fordulat is benne van, mondaná, gondoltam;

ijesztő, felelném eltűnődve;

nem, nem ijesztő, válaszolná, éppen ellenkezőleg, a legmegnyugtatóbb fordulat, mert ha arra gondol, hogy mi mindent tesznek, nagyon is megnyugtató, nagyon is felszabadító fordulat, hogy rovarok, és nem emberek, mondaná, gondoltam;

a parton ülnék és beszélgetnénk, hosszú szünetekkel;

de többnyire csak a tavat néznénk, a hullámokat, a felszín borzolódsát és a folyton változó árnyalatokat – mintha a víz közölne valamit, és rögtön utána az ellenkezőjét is állítaná, vagy mintha kimondana valamit, majd a következő percben vissza is vonná;

ugyanazt pedig soha nem mondja kétszer, gondoltam.

A Tolnai-kód

A versbe írott *Ómama*-regénytől A *kisinyovi* rózsáig

Elárulom nyomban, szerény dolgozatom címét a Szlovákiai Magyar Írók Társasága 2008-ban megjelent *A Kassák-kód* című kiadványa ihlette, és én is, mint a könyv előszavának szerzője, H. Nagy Péter, azt mondom, a cím „nem *A Da Vinci-kód* című bestseller tematikájára utal”, de azt is hozzáteszem, miként az előszó szerzője tette zárójelben, hogy „egy kultikus alkotó pályafutása során rejtélyek sokaságát” kínálja fel megértésre és követésre. Tolnai Ottó ilyen „kultikus alkotó”. Versei és prózái, esszéi és naplói, de drámái is a „rejtélyek sokaságát” tartalmazzák, holott mintha mindig, minden szavával és képével, minden látványával és látomásával „e világi” lenne; amikor mond valamit, amikor szavakat helyez szavak mellé, amikor mondatokat ékel mondatokba, mindig mintha hozzányúlna valamihez, mintha megérintené az előadott tárgyat és történetet. Szövegei létező tárgyakra, létező képekre és tájakra, nagyon közvetlenül felismerhető világokra épülnek; szövegei – akár versek, akár prózák – alapján ismert vagy kevésbé ismert térségek járhatók be, és ezek a térségek egyformán lehetnek földrajziak és lexikoniak, lehetnek festmények és idegen szövegek is. Tolnai szövegei egyformán otthon vannak Rotterdamban és Kanizsán, Kisinyovban és Palicson. Persze nem idegenvezetők kezébe való szövegek ezek, nem útikönyvek, de ha valaki követné a bennük leírt útvonalakat, nem tévedne el. Lírainak mondható feszültség árad a rejtélyek, a titkok, az aligha megfejthető képek meg leírások és a tárgyszerű realitások, az azonosítható helyszínek és eszközök, tárgyak meg ismeretek egymásra és egymásba épüléséből. Ám ez a feszültség ellenáll a megértés műveleteinek, márcsak azzal is, hogy mindvégig eldöntetlen marad, honnan bontható le a Tolnai-vers, vagy akár a Tolnai-próza, vajon a létező felől, vagy éppenséggel a rejtély irányából. Ebből következően verseinek és prózáinak „e vilá-

gisága”, vagy ha úgy tetszik, „földközelsége”, áttetszővé válik, legtöbbször lebegővé, el is illan a rejtély ködében. Álljon itt példaként egy vers az *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* (2006) című kötetből:

Turbinát a Niagarára

Olvasom a magyar szóban:
belgrádban vitéz károly
innovációs-szabadalmi mérnököt
a szabadkai feltalálók egyesületének elnökét
aranyfokozatú tesla-pupin emlékéremmel tüntették ki
ő meg a pali az utolsó vitéz-rokonom
pali csinálta a jegygyűrűnket
ám őt azóta nem láttam
károllyal viszont olykor együtt napozunk
a férfi strand anyahajó fedélzetén
legközelebb gratulálni fogok neki
ahogyan ő is gratulált nekem
a göncz árpi bácsitól kapott aranynak
s kifaggatom tesla pesti napjai felől
s arról is részletesen
hogyan akart az a különös
libi-lábi likai géniusz
turbinát szerelni
a niagarára
ahol magyar lászló
levéltáros barátunknak
akárha rászzerelte volna a vízesésre
kettéreped a szíve.

A vers, miként az *Ómama*-kötet minden verse, nagy kezdőbetűvel indul, és a végén pont. Egyetlen hosszan kitartott mondat tehát, sok-sok beékeléssel, talányos szó- és képkapcsolatokkal, ám mindvégig a központosítás jelei nélkül, és ily módon szabadon hagyja a mondatrészeket, akár azt is megengedve, hogy a szavak és tagmondatok kimozduljanak helyükből, áthelyeződjenek a jelentésnek egy másik térségébe, ám a vers kerete – a nagy kezdőbetű és a pont – szorosra fogja ezt a mozgást, mintha csak szigorú játékszabályokat követne, a szabad jelentésmozgatás játékszabályát. S hogy mennyire hangsúlyos a vers kerete, az akár abból is kiolvasható, hogy a nagy kezdőbetűn kívül egyetlen nagybetű sincs a versben, ott sincs, ahol a helyesírás és a konvenció megkövetelné, a neveknél, hiszen szigorú

előírás, hogy a vezeték- és keresztnneveket, de a földrajzi neveket is nagy kezdőbetűvel írjuk. Vét tehát Tolnai a helyesírás játékszabálya ellen, ez a vétség persze nem az ő leleménye, hosszú története van, nála azonban, minthogy következetesen alkalmazza, tisztelgés az avantgárd hagyománya előtt. Tolnai nem is igen olvasható az avantgárd megtapasztalása nélkül. Az ő verseiben, de prózáiban is, az első írásoktól kezdődően mindvégig felismerhetők az amúgy elmosódottan megfogalmazott avantgárd poétika jegyei. Ha ezek közül csak egyet emelünk ki, a jelenlét poétikáját, akkor is a Tolnai-kód közelébe juthatunk. A Tolnai-versekben, bármerre is kalandozzanak, bármilyen személyesen lírai vagy éppen kitüntetetten intellektuális, filozófiai, képzőművészeti, sőt irodalomtörténeti hivatkozásokra épüljenek, mindig van egy biztos pont, a jelenlét bizonyossága; Tolnai ott van verseinek szó- és képanyagában, ott van minden feltűnést keltő nyelvi, akár helyesírási vagy éppen mondattani gesztusában. Ott van a Niagaravers elrendezésében is.

Jelen időben szólal meg a vers: „Olvasom”, s utána mindjárt a helyesírási vétség, a kisbetűvel írott újságnév, s ezzel a gyors nyelvi mozdulattal ki is nyílik a vers; a sorvégi kettőspont, a ritkán alkalmazott központosítási jel éppen ezt a meg- és kinyílást hangsúlyozza. Elindítja a verset, de ezzel az indítással útvonalát is megjelöli, hiszen mindvégig folytatódik a helyesírási vétség, a következő sor három helyén is: „belgrádban vitéz károly” s ezáltal máris belépett a közvetlen jelenlét közlésének az avantgárd poétikában oly hangsúlyos vonzaskörébe. Innen kezdődően már nem okoz meglepetést, hogy ismert vagy kevésbé ismert személyek, írók és tudósok, a „vitéz”-nemzetség még megmaradt tagjainak nevei kisbetűvel íródnak, ami nem a tisztelet hiánya, ellenkezőleg, éppen a megkülönböztetett figyelem jele. Kis kezdőbetűkkel írott nevükkel lesznek a jelenlét-poétika részévé. Az újságban közölt hír indítja a verset a helyitől, mert helyi újság a „magyar szó”, a személyes meg családi emlékezettől távoli világok, egészen a „niagara” felé. S a vers be is futja ezt a nem rövid útvonalat, hogy aztán egy hirtelen váltással ismét a helyit hozza elő az éppen a „niagarán” elhunyt szabadkai levéltáros nevének és halálának említésével. Két hír tehát a vers kerete, a feltaláló kitüntetésének híre és a levéltáros halálának híre. Ebben a keretben az életrajz adatai, a családtörténet felemlítése, amihez szorosan odatartozik a jegygyűrű, hiszen ezáltal a saját család is helyet kap a versben, majd a saját kitüntetés szóba hozása, azután a feltalálástörténet nevezetes alakjának felidézése, akinek „pesti napjai”-ról bőven beszél a szerb Pištalo NIN-díjjal kitüntetett regénye, de „liká”-ról sem kell megfélemedezni, onnan származik a feltaláló, de onnan vette kezdetét a legutóbbi balkáni háború is... Ennyi minden fér bele a két hírrel közrefogott versbe, és mindezen túlmenően még

egy valamennyire ironikusra fogott idill is, az együtt napozás „a férfi strand anyahajó fedélzetén”, ahonnan Palicsra látható, és ahol a „vitéz”-nemzetség még megmaradt tagjai találkoznak, meg hogy majd legközelebb gratulál – ki is? a Tolnai-vers efelől nem hagy kétséget, ahogyan más verseiben sem lép ki az én követlenségéből; ez is a jelenlét poétikájának egyik mozzanata – „vitéz károly” országos hírű díjához.

Semmi nincs a versben, aminek ne lenne valóságalapja. Valóságos adatok és tények sorából épül fel a vers, ismert helyszínek és esetek, távolabbi és közelebbi megtörténések sorából. Két, avantgárdból levezethető verselési eszközzel emeli át Tolnai a valóságtényezőket a poétika térségeibe, részint a kis kezdőbetűvel írott nevekkal, pontosabban magukkal a kis kezdőbetűkkel, valamint a mondathatárokat jelölő írásjelek elhagyásával. E két poétikai gesztus emeli fel a verset magasra és teszi egyben rejtélyessé, akár az is mondható, nehezen, vagy nehezebben megközelíthetővé. Mert nem a felsorakoztatott és keretbe fogott adatok meg tények teszik magukban verssé a *Turbinát a Niagarára*, hanem éppen az avantgárd-hagyományból átmentett nyelvi és poétikai eszközök. „E világinak”, „földközelinek” mondható a vers, de poétikai hatása nem ellenőrizhető és nem is eredeztethető adataiból és tényanyagából, hanem éppen abból a költői (nyelvi) mozdulatból, ami kiemeli az adatokat és tényeket a valóságban elfoglalt helyükből. Érinthető, akár kézbe is vehető minden, amit Tolnai a versben elmond, közben pedig a létezésnek egy magasabb és elvontabb tapasztalatát kínálja fel. Tolnai elvont léttapasztalata ez, amit éppen tények és adatok felsorakoztatásával közölhet.

Jól látható ez a kötet következő, *Dagály* című, még összetettebb, adatokban és tényekben gazdagabb, ezért nehezebben megközelíthető vers kezdő sorain is:

Egy napon ahogyan a petőfi
utcai gazdaház tengerivel
teleöntözött szobáin keresztülhaladva
beléptem vitéz magdalénához
megdőbbenve láttam
úszik
nem is úszik hajózik
akárha sétahajózna boldogságában zokogva
[...]

Nagy kezdőbetűvel indul a vers, s aztán egyetlen kettősponttal beékelt mondat kivételével halad a verszáró pont felé, a köznevek és személynevek

itt is kis kezdőbetűvel és ismét a jelenlét hangsúlyozásával. A versindító „Egy napon” az emlékezést hozza a vers előterébe, ezzel együtt az én közvetlen jelenlétét, és innen kezdődően minden elkövetkező adat és tény, az utca megnevezése, a „gazdaház” szobáinak leírása, a kukorica helyett a választékos „tengeri” felemlítése, ami azért is indokolt, mert utána az úszás, a hajózás, a sétahajózás látomása következik. Erős kép, amelynek sokféle indázva kifejtése a vers egésze.

Az *Ómama*-kötet alcíme szerint „regény versekből”. Nem a magyar verses regény hagyományát követi a versekből álló regényben Tolnai, hiszen előterében nem a történetmondás, hanem a lírai helyzetek megnevezése áll. Persze a kötet minden versében történetet mond, de mindenkor szilánkokra bontott történetet. Nem a történet folyamatosságára helyezi a hangsúlyt, hanem magukra a történetzilánkokra. Úgy kezeli ezeket, mint a versekben felsorakoztatott tárgyi világ darabjait. És a történetzilánkok tárgyként viselkednek a versben, ugyanakkor a jelenlét mozzanatai is; jelen vannak, a versek nyitányából lehet rájuk látni, innen vetül rájuk fény, innen látszik mélységük, de felszínük is. A közvetlen jelenlét nyomására azonban elvesztik történetiségüket, ahogyan a versbe fogott tárgyak is elveszítik tárgyszerűségüket, többé nem egy folyamatosnak rekonstruálható történet részei, többé nem az „e világiság” és „földközelség” létező darabjai, első szinten persze továbbra is azok, hanem a lírai megszólalás eszközei: arra szolgálnak, hogy a világ megnevezhető legyen és benne a költői léttapasztalat. A lírai gondolkodásnak példái ezek; Tolnai azonkívül, hogy minden versében közvetlenül nevezi az őt körülvevő és sokfelől, olvasmányokból és utazásokból, emlékekből és álmokból, távolabbról és közelebről begyűjtött tárgyi világot és történetzilánkjait, mélyen gondolkodó lírát művel, és lírai gondolatmeneteiben mindig valami elérhetőre, tapinthatóra támaszkodik, a létezés felé nyújtja ki nyelvi kompetenciáját. A gondolatit a személyessel köti egybe, a közvetlenül elérhetőt és láthatót az elvonttal, a rekonstruálhatóat az abszurdal, a gondolatot a lírával, amiből egyenesen következik, hogy az ő költészete nem a személyes, akár alanyinak is mondható, meg az intellektuális tapasztalat határmezsgyéjén alakul, hanem a kettő szoros egybetartozásának jegyében. Oly erős ez az egybetartozás, hogy különválasztásuk aligha lehetséges. A versekből álló *Ómama*-regény egészében ezt a mélyen megélt és erős képekben kifejtett összetartozását példázza gondolatnak és lírának. Az avantgárdon nevelkedett és az avantgárd-hagyományra épülő poétikája itt, ezen a ponton letér az avantgárd útvonaláról, de magával viszi az avantgárd-tapasztalatot, és elindul egy későmodernnek mondható lírai beszédmód felé, amit csak távolról érint a posztmodern, holott ennek állomásai is felismerhetők útvonalának mellékágain. Ezért

mondható, hogy Tolnai kialakította a maga sajátos versbeszédét, s ez talán a legtöbb, amit a kortárs költő a modernnek, a későmodernnek, az avantgárdok árnyékában megtehet. Jól látható ez az *Ómama*-kötet grammatikára épülő, a grammatikát hol megcsúfoló, hol megerősítő, de közismert szabályait sohasem követő fejezeteinek elrendezésén.

A versbeszéd középpontjait állandóan váltogató grammatikája van a versekből álló regénynek, ami akár családregegynek is vehető, hiszen ciklusokba fogott fejezetei mindig újabb és újabb alfejezeteket nyitnak; az útirány sok-sok mellékágának követése nyomán érzékelhető a Tolnai-vers nyelvi, grammatikai hatástényezője. A mellékágak szinte függetlenedve a választott műfaj, a „regény versekből” műfaja, amúgy iratlan szabályaitól, újabb és újabb kapcsolódási helyeket teremtenek, mégpedig nemcsak Tolnai korábbi művei, versek és prózák ismeretes helyszínei, képei, szófordulatai, sorformái és mondatszerkesztésének változatai felé, hanem a szerző irodalmi és művészeti, alighanem valamennyire túlhangsúlyozott és túlírt tájékozottsága felé is. Valójában ezek a kapcsolódások tartják egybe az *Ómama*-versek kötetét. Utalások a Csáth-kötet, a Balkán-kötet, a prózák és versek könyvei, de a disznósír-könyv csapongó emlékezetei hangsúlyos helyeire, utalások a művészeti írások képélményeire, az olvasmányok, lexikonok és talált szövegek, a nadír-versek és fordítások szövegszilánkjaira. Egyetlen példa Tolnai utalásos kapcsolatteremtő gyakorlatára: Leonid Šejka, szépeplékű szerb művész szeméttelep-rajzainak és szövegeinek jelenléte a versekből épülő regényben. Šejka Marija Čudinának ajánlott rajzlapjain ismerhetők fel a Tolnai-versek verstárgyai, az ómama almáriuma, az almárium fiókjának rejtélyes tartalma, a Barnabás-ciklus vesszőseprűje, az újságpapírba csomagolt fejsze, a tábornok távcsöve, az evőeszközöket tároló fekete táska, a vaddohányrét hullámzása. A Šejka-rajzok látszólag taláalomra begyűjtött és felismerhetetlenné koptatott, elhasználódott tárgyai és a közjük írott értelmező szövegek különös ritmikus elrendezéséhez kapcsolódik Tolnai verseinek ritmikus elrendezése is. Nem a nyelvi ritmus szabályos és sorozatosan ismétlődő kitüntetett helyei teremtik meg verseinek ritmikus elrendezését, hanem a beszéd, akár a hangos, akár a néma beszéd hol gyorsuló, hol lassuló üteme. Ez határozza meg asszociációs sorait, ugyanez a verssorok terjedelmét, de a szavak kiterjedését is. Nem a technika, nem a számítógép, vagy éppen a nyomdagép nyújtotta sokféle lehetőség, hanem éppen a hangos vagy néma beszéd, az el- és kibeszélés gyakorlása. Miként a példaként, de egyben mintaként említett Šejka-rajzlapokon, a Tolnai-verseken is a beszéd rendbe nem állítható, de többé-kevésbé szabályosan visszatérő csomópontjai teremtik meg a szöveg ritmizáltságának illúzióját. A nyelvi ritmus amúgy is látszat, bár mérhető és szabályozható, a beszéd ritmusa pedig – főként a képzőművészeti minták és

példák nyomán kialakított beszédritmus, amilyen a Tolnai-versek ritmusképe – „talált tárgy”, amilyen „talált tárgyak” Tolnai verseinek tárgyképei.

Kép és szó Tolnai verseiben éppen ebben a különleges beszédritmusban ismerhető fel, abban, ahogyan a lélegzetvétel nyomására a beszéd tárgyakban, napról napra szorgalmasan és fáradhatatlanul begyűjtött rejtélyes tárgyakban mutatja meg saját ritmusképét. Katalexisnek mondható ez a ritmusféle, nyilván annak alapján is, hogy Tolnai a *Balkáni babér* verseit a kötet alcímében „katalekták”-nak mondta. A katalexis csonkítások, lassítások eszköze a versmérték betartása végett. A magyar költészetben, nyelvi sajátosságok folytán kevésbé ismert, hiszen itt a szótagok hosszú, illetve rövid időtartama következtében csak ritkán van szükség a szavak és szótagok katalektikus csonkítására vagy lassítására. A katalekta mindazonáltal a Tolnai-vers beszédre, a beszéd hangzására, a beszédnek a lélegzetvétellel való összefüggésére támaszkodó ritmusformáló elve, amelynek – és ebben van egyik megkülönböztető jegye – forrása nem annyira a nyelv, hanem éppen a szónak a képhez való kötődése: a szó és a kép egyszerre mutatja meg magát a Tolnai-versben. Innen látható be, persze nemcsak innen, de innen mindenképpen belátható a Tolnai-vers művészeti kapcsolatrendszere. Ezt mutatja a Šejka-rajz és a Tolnai-vers szoros együvé tartozása. Ugyanezt a hulladék-gyűjtőhelyek tematikus forrásvidéke: Šejka rajzain az értéküket és formájukat vesztett, eldobott tárgyak, a Tolnai-versben a verstárgyak sokasága: Tolnai versvilága a használati értéküktől megfosztott, csupán mondásra és leírásra alkalmas tárgyak gyűjtőhelye, afféle nyelvi hulladékgyűjtő.

Az *Ómama*-kötetet, e versekben elmondott regényt, a „vitéz ómama sámlija” indítja: „ó az a sámlí / a vitéz-féle sámlí / valójában egy mű / asztalosí remekmű volt”, majd sorba jönnek a tárgyak nevei, köztük vagy éppen felettük ómama nevezetes almáriumá, hosszú idők óta Tolnai költészetének egyik központi helye és szava. Az almárium fiókjának illata őrzi ómama emlékét, ezért ebben a fiókban lakik immár mindörökre ómama, vele együtt ómama tárgyi világa, a viselet, a táplálkozás, a családi viszonylatok egész sokasága, mindaz, ami az *Ómama*-verseket versből családregény-fejezetekké fordítja át, s mindaz, ami ennek a nem létező, de versekben előadott regénynek hőseit, életükben és sorsukban, közvetlenül meghatározza. Sorra lehetne most venni mindnyájukat, a Vitéz-nemzetség utódait, lányokat és férfiakat, maiakat és régieket, elesetteket és tirannusokat, de a korábról ismert „regény misut”, az argentint, Barnabást is, a feltaláló „vitéz károlyt”, s mindazt, ami tárgyi világukat, ezzel együtt személyiségüket – verstárgyként – meghatározza, de most nem erről akarok beszélni, nem állítom össze tehát az *Ómama*-versek tárgykatalógusát,

inkább az „ó az a sámli” idézet hosszú ó-járól néhány szót. Az „ó” a rövid o párjaként sokféle jelentést rejt magában, főként régít, ódont jelent, de ezenkívül a sóhajtás kimondásának és írásának is egyik lehetséges változata. Máskor gyakrabban, Tolnainak ebben a kötetében ritkábban fordul elő, s valószínűleg éppen ezért válik hangsúlyossá. A hosszú „ó” persze ott van az ómama szóban, és ha ómama meg az almárium, az almárium hosszú és bonyodalmas történetével meg a gengszterfilmben betöltött szerepével együtt, éppen ezt a hosszú hangot, írásban betűjelet, hangsúlyozza, akkor arra is figyelmeztet, hogy Tolnai verseit, de egész költészetét se lehet akár fogalmi, akár gondolati költészetnek venni, inkább lehet vallomásos, akár alanyi költészetnek is tekinteni. Benne elválaszthatatlanul együtt van intellektus és líra, szellemi és élettapasztalat, szókép és elvont gondolat. A hosszú „ó” sóhaja hatja át az *Ómama*-kötet verseit, de ugyanez a hosszan kitartott hang Tolnai egész költészetét, azt jelezve, hogy kitüntetett, említettem, néha túlbeszélt irodalmi és művészeti tájékozottsága ellenére Tolnai konfesszionális lírát művel, személyeset, ha úgy tetszik én-központút, amelyben az én „dalol”. „ómama szerette lüke dadaista dalaid” – szólítja meg önmagát a hosszú „ó” sóhajtást mondó versbeli „én” – majd így folytatja a *Mint romtemplomban* című versben: „a zsírszódával súrolt almárium / szépen visszhangozta őket / mint romtemplomban felejtett harmónium.” Visszhangozta „lüke dadaista dalaid” – és ez a visszhang alapjában véve a hosszú „ó”-ba rejtett alanyiságot, vallomásosságot, az érzelmek dominanciáját, ezzel együtt a gondolat, az intellektus hatalmát jelzi. Az önmagát megszólító én e dadaista dalokban érzelmekkel fűtött emlékeket, politikától sem mentes napi tapasztalatokat, fiktív történéseket, az én-t magát szobortalapzatra mintázó élményeket közöl a nyelvből domborművet fáradhatatlanul alakító Tolnai Ottó, aki „homorú dalokkal” indult költői pályáján, hogy végül a homorítás helyett a domborítás gyakorlatában ismerjen önmagára.

Egyszer régen a szabadkai könyvtár előadótermének előszobájában Tolnai Ottó mutatott nekem egy képet, már nem emlékszem, kinek a festményét, két ablak között állt a kép, talán nem is a falon, hanem egy karosszék támlájára fektetve, arckép volt, ha jól emlékszem, de nem a kép kerete, vagy a festmény ábrázolta arckép miatt mutatta, hanem azért, mert a festmény közepe táján alig látható, távolról semmiképpen, csak közvetlen közelről észrevehető remegő fonál húzódott végig, talán éppen cérnaszál. Nem osztotta két részre a képet, nem telepedett rá az ábrázoltra, valahogy távol maradt, és ezzel együtt a mélyben, a festmény mélyében, ahol a nem ábrázolt, hanem a csupán megjelenő mutatja meg magát. Erre a remegő, Maurits Ferenc rajzait is uraló selyem cérnaszálra emlékeztem, amikor a

Bárka folyóirat ez évi első számában elolvastam Tolnai Ottó *A kisinyovi rózsza* című hosszabb, Tandori nyomán „félhosszúnak” mondható versét. Esik is szó a *szálról* a versben: a „kisinyovi bácsi”

gyerekkoromban egyszer
jött gyarmatáruval
talán csak tengeri fűvel
tele egy nagy jutazsák
kihúztam belőle néhány szálat
szépen látszott
hol fogyott el a zöld fonál
melyik volt az utolsó
tengerifűszál

Erre a „zöld fonál”-ra épül *A kisinyovi rózsza*, minden valószínűség szerint egy nagyobb verskompozíció része. Erre utal a vers zárata. Hirtelen váltás a vers végén, a kihagyás – katalexis? – után „egy másik költemény témájá”-nak szóba hozása, hogy az én majd „szépen” elutazik „kisinyovba”, „ugyanis az egyik röptéren / láttam egy lányt”, aki „a kisinyovi gépre szállt”: „akkor is a vulkánfiber volt nálam / benne zöld filcbe bugyolálva / lila ibisztojás / amely szintén sivatagot feltételezett / sivatagot mint ama rózsza / a kisinyovi rózsza.” Erős verszárlat részint a folytatás ígéretével, részint pedig sorozatos visszautalás korábbi, de mindig kéznél levő és mindig elővehető verstárgyakra, a „vulkánfiber”-re, a „zöld filc”-re, a „lila ibisztojás”-ra. Ugyanakkor azonban lehorgonyzás, a „tengerifűszál” végett mondom így, az éppen záruló vers anyagában, amelyben a kisinyovi, illetve jerikói rózsza uralja egészében a versbeszédet. A verstárgyak és -képek sorjázását ezúttal Tolnai mintha valamennyire visszafogta volna, nem fokozza sorozattá ezeket, ám így le- és körüljárásukkal többarcúságukat mutathatja meg.

A kisinyovi rózsza éppúgy mint az *Ómama*-regény versei nagy kezdőbetűvel indul, és azután az írásjelek sorozatos kihagyásával, „katalektikusan” halad a verszáró pont felé. Ezt az egyenes vonalvezetést egyszer töri meg a hosszan kitartott kihagyásjel, ami amúgy nem is igazán szabályozott írásjel. A jutazsákból kihúzott „szál”, a „zöld fonál”, a „tengerifűszál” éppúgy, mint azon a szabadkai festményen, nem osztja részekre a verset, ellenkezőleg, éppen erre a többször körülírt „szál”-ra, „fonál”-ra fűződik rá mindaz, amit a vers közvetlen tapasztalatokból, olvasmányokból és saját korábbi lírai leleményeiből felemlít. A verskezdő kép a padlásról, ahová nem vezet lépcső, ahol a „teremtő” lakozik, a „teremtő”, akinek műtermet rendeztek be, és aki „alkímiával foglalkozik”, messzebbről ugyan, de éppúgy mint más verskezdetek, az *Ómama*-kötet verskezdetei is, előrejelzi és átvilágítja az egész ver-

set, ezúttal nem az én, hanem a versközébe hozott „teremtő” szempontjából. Ám a verskezdő kép után következő erős váltás, ama mindenek felett álló padlásból való átváltás az „elfekvő”-re, amelynek „asztalán / kis üvegtálban / száraz jerikói rózsa” mutatja, hogy a vers mindvégig ilyen váltások vagy vágások sorozatával épül teljes műalkotássá. Jerikó bibliai történet helyszíne, ősi kánaáni város, ahol többek között Jézus vakokat, lehet hogy csak egy vagy két vakot gyógyított meg, és ahol „egy alkalommal Zakeusnak, a fővámossal a házában szállt meg” idézi a *Bibliai kislexikon* Lukács közlését. A padlásról az „elfekvő”-re való átváltás valójában csak részleges, akár látszólagosnak is mondható, hiszen a „száraz jerikói rózsa” szóba hozásával még kitart a kezdőkép apokrif „teremtő”-képe mellett, amely kettősség majd a vers további részeiben is folytatódik. Valóságdarabjai és történetiszilánkjai felett végig ott lebeg a „röptéren” látott kisinyovi lány, ami a „kisinyovi rózsa” szóképeinek közvetlenül a versbe iktatott megfejtése és a „kisinyovi” meg a „jerikói” rózsa. A kettőben együtt ott van a „teremtő” felügyelete is, egyben az elillanó kisinyovi lány képében a kánaáni ígéret, a Jerikóra való hivatkozásban pedig a fenyegető sivatag.

A kisinyovi rózsa visszacsatolás az avantgárd-hagyományba és az avantgárd-poétikába. Ezúttal nemcsak a közvetlen jelenlét útján, hanem a vers erős hangoltságában is. Következetes a versnek a mondásra épülő dallamvezetése; ha fennhangon olvasom a verset, magamban is fennhangon, nemcsak a szememmel, nyomban előjön a skandalás ritmusképe, az, ahogyan a szabadon alakuló sorképek követik egymást, jól érzékelhető szünetekkel, újra és újra ismétlődő hangsúlyokkal, ahogyan a sorozatban következő váltások, amilyenek a versindító „teremtő”-képről az „elfekvő”-re való váltás mutatja, olyan, a vers kötöttségeivel vetekedő ritmusképét jelzi *A kisinyovi rózsának*, ami egyszerre vehető az avantgárd versmondás szabadosságának és a jambizálás szigorúságának. Ahogyan a Tolnai-vers a közvetlen élet- és világtapasztalat, sőt közvetlenül az életrajz és családtörténet, valamint az intellektualitás, a szellemiek elválaszthatatlan ötvözetéből épül, miközben mindig a személyesen a vers térereje, úgy épül fel *A kisinyovi rózsa* verselése is a rímet tiltó avantgárd és a rímet érvényesítő kötött vers szoros összetartozásából. Összetartozó és összejátszó poétikai és nyelvi feszültséget teremtő ellentétek, amelyekből Tolnai egy-egy versének versrügye fakad és lombosodik szerteágazó valóságdarabok meg történetiszilánkok koronájává. Innen, e sorozatos ellentétek távlatából látható be és érthető meg Tolnai költészetének egésze, a kortárs magyar líra amúgy sokféleségében tündöklő égboltján. Fonalakból, „tengerifűszál”-akból alakított összevonaása ellentéteknek és ellentmondásoknak.

Egy motívum az intermedialitás és intertextualitás határhelyzetében

A Tolnai-recepció egyik leggyakrabban visszatérő kérdése szövegeinek kompozíciós eljárására vonatkozik, motívumainak „működésmódjára” keres lehetséges magyarázatot. Az értelmezők fontos tényezőnek tartják a versek motívumvilágának összetettségét, s azt is, hogy motívumai, topozsai vándorolnak, variálódnak, s eközben – más-más szövegekörnyezetben – új jelentéseket vonzanak magukhoz.

Versalkotó eljárására kritikusai előszeretettel találnak metaforikus megnevezést, csipkének, pókhálónak, karfiolnak nevezik azt a szövegegyüttest, amelynek elemei sok szállal kapcsolódnak egymáshoz, s amelyeket gyakran a versekben megjelenő önreflexivitás igazol. Költészetének értelmezői nevezik eljárását „motívumöltésnek”, melynek „az a lényege, hogy valami jelenség, tárgy vagy történet újra és újra felbukkan a szövegben, illetve más szövegekbe is átindázik; és a vándorlás során újra és újra átváltozik valami más minőségű dologgá”.¹ Mások Deleuze és Guattari rizómaelméletével hozzák összefüggésbe: „A rizóma mint egyszerre valós (konkrét) dolog, természeti képződmény és elvont filozófiai kategória, talán az egyik legalkalmasabb mintázat, amellyel jellemezni lehet a Tolnai-féle látás- és formálásmódot.”² A rizómaelmélet Tolnai Ottó költészetében különösen az elemek különműségének és mellérendelt viszonyrendszerének lehetőségé miatt mutatkozik alkalmasnak a szövegvilág megalkotottságának jellemzésére: „A rizóma mint filozófiai kategória a deleuze-i értelemben olyan szerveződés, amelynek minden pontja kapcsolatban áll egymással,

¹ Bodor Béla: Az infaustusok figuránsa. *Műút*, 2007. 3. 66. l.

² Mikola Gyöngyi: A szépség szóródása (utó-utószó). A 2007-ben megjelent gyűjteményes verseskötet utószava. <http://tolnai.irolap.hu/hu/mikola-gyongyi-a-szepseg-szorodasa>

heterogén és nem-hierarchikus. A rizóma multiplikatív, sokszorozódó hálózat, amely nem érzékeny a szakadásra, illetve ha egy adott ponton megtörik, újra képes épülni meglévő vagy újonnan kifejlesztett vonalaiból. A rizóma kartografikus, a térképhez hasonlóan számtalan kimenettel, ki-járáttal rendelkezik...³

Tolnai monográfiája, Thomka Beáta már a korai versekben felfedezi azt a mechanizmust, amelynek során a szó metaforává alakul. A jelteremtés különös intenzitású folyamatát tárja fel, amelyben több fázist különít el. „1. a jelek létrejötte és kiemelkedése a szövegkörnyezetből (motívummá válás); 2. állandósulásuk, bekerülésük a költő alapszótárába; 3. újabb előfordulásuk más szövegkörnyezetben (jelentésgazdagodás); 4. a versek közötti kapcsolatok erősödése általuk; 5. *intertextuális háló* képződése a szövegközi térben.”⁴

A fázisok kialakulásának folyamata külön-külön is figyelmet érdemel, ezek közül ezúttal az egyik legnehezebben megragadhatót, a motívummá válást vizsgáljuk meg: hogyan, minek alapján válik egy szó motívummá, vagy másként: miért éppen az a jelölt válik többértelmű jelölővé, amely majd a költészet későbbi időszakaiban is rendre feltűnik a szövegek alkotta intertextuális térben.

Első szinten a lírai én önreflexióját hívjuk segítségül. *Az uralkodó csúcs* című szövegben olvashatjuk (*Vidéki Orfeusz*): „Egy idős ember enciánt iszik a bárpultnál! Szaladok fel a szobámba. *Encián* – jegyzem fel a varázsszót, amelyre már napok óta várok. *Encián* – boldog vagyok, hogy meggletem, de egyelőre még nem tudok mit kezdeni vele.”

Az idézet a szavak tudatos gyűjtésére irányuló törekvést teszi hangsúlyossá. A vers szava a megtalált, a begyűjtött szó. Az idézetből kiderül: a szó jelentése nem egészen világos annak, aki rátalált. De ez a vonatkozás nem is érdekl. Sokkal fontosabbak egyéb elemei: 1. a hangzás különösége, 2. a képiség – ez esetben a szín jelölte látvány – intenzitása, 3. a szó ritka előfordulása a köznapi beszédben, amely egzotikumát, jelentésének bizonytalanságát is előrevetíti.

De más példát is említhetünk. A Tolnai-opus egyik gyakran feltűnő motívuma a flamingó. Hangzás, látvány, egzotikum egyaránt vonatkozatható rá. Mögötte azonban határozottan kirajzolódó rizómaegyüttes sejlik fel Tolnai Ottó és Rainer Maria Rilke poétikájának összefüggései vonalán. A flamingó nemcsak Tolnai költészetében szerez intertextuális és műfaj közötti vonatkozásokat. Az intertextualitás és intermedialitás

³ Uo.

⁴ Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*. Kalligram, Pozsony, 1994. 80. l.

jelentésképzése már működik, még mielőtt a Tolnai-opusban jelentéssel telítődne.

„Rilke érzékenységének különös szerepe van Tolnai korai korszakában”⁵ – állítja Thomka Beáta. Köztudomású, hogy Rilke ugyanott írta meg *A flamingók* című versét, mint *A párducot*, a *Jardin des Plantes*-ban, Párizsban, egyfajta párversének tekinthető. A recepció azonban nem szól arról a hosszú folyamatról, ami *A párduc* megírását megelőzte, mármint a kontempláció mélységéről, amely a ketrecbe zárt állat látványában megérintette, különös élményt váltott ki belőle. *A flamingók* keletkezését nem kíséri hasonló anekdota, a vers pedig közvetlenül beszél a tapasztalás és az esztétikai élmény találkozásából eredő tapasztalatról. Rilke szerint „az alkotás során külsővé válik valami benső, a látott telítődik a gondolkodással és a fantáziával, s megszületik az, ami nem pusztán másolata a látottnak, hanem már egy bensőleg megteremtett, új valóság. Ez, annak ellenére, hogy a művész bensőjéből szakad ki, még a művész számára is idegennek és újszerűnek tetszhet, hiszen ez nem valami logikailag végigvitt projektumnak az utólagos realizálása, hanem minden egyes írott sorral fokozatosan, de előre nem tudottan bomlik ki valami, ami viszont – utólag visszaolvasva – már a legszerveesebben együvé tartozónak tűnik. Rilke úgy véli, hogy a műalkotás mindig tartalmazza az imagináriust is; a közönségnek felkínált tárgy sohasem a tárgy maga, hanem ez egy olyan tárgy, dolog, amelynek megvan a maga külön imaginárius léte és időisége.”⁶

Az intermedialis értelmezés számára nyújt alapot a vers, amelynek első sorában a flamingót Jean-Honoré Fragonard festményéhez hasonlítja, mégpedig úgy, hogy bírálja a rokokó festőt. Rilke minden bizonnyal Fragonard *A hintázó lány* című festményére gondol, amikor fakónak nevezi a megjelenítést: „Ha festi őket vásznán Fragonard / fehérjük és rózsás színűk fakócska, / olyan szegényes és olyan kopár, / mint kedvesedről e pár semmi szócska.” A flamingó látványa Rilke versében egy másik látványelembe transzponálódik, a festményébe, amelyen az alsószoknyáját udvarlójának leplezetlenül lebegtető, kacér nőalakkal lesz azonos, Fragonard csábító nőalakjára emlékezteti a flamingó rózsaszínje. Képet és tapasztalatot egyszerre láttat tehát, s ez a kettősség a vers további részében is megmarad.

Feltehető a kérdés: mi rejtőzik a flamingók szépséges felszíne mögött, amelyet az álmittas barátnő képével lehet metaforikus összefüggésbe hozni. A vers a továbbiakban eltávolodik Fragonard képétől, de a flamin-

⁵ Uo. 21. l.

⁶ Juhász Anikó: A Cézanne-hatás néhány vetülete Rilke költészetében. *Tiszatáj*, 2003. 10. 78. l.

gókhoz fűződő túlcsonduló erotikát fenntartja. A flamingók a zöldbe lépnek, valószínűleg azután, hogy a vízben álldogáltak, amelyben Fragonard módjára a tükörben nézegették magukat, elcsábulnak önmaguktól, még jobban, mint Phryné, a görög főhetéra. A színek tobzódása, a zöld, az ében, a rózsaszín, a gyümölcsvörös, majd a „piros fut feketébe” kép bizonyítja, hogy a fordító Kosztolányi sem érzékelté másként a verslátványt: „a zöld gypágyba nyílnak tétován / lábuk virágzik, rózsálló kocsán, / kelletve önmaguk, mint holmi Phryne, / egész szemük elrejtik a pihében, / ahol gyümölcsvörös vegyül el ében / tollak közé s piros fut feketébe”. A flamingók végül átlépnek az időtlenségbe, rebbenékenyen tanúsítva a költői beszéd, a kreativitás, a való világban lezajló beteljesülés képtelenségét.

A Rilke-vers intermediális diskurzív terébe lép be Tolnai Ottó flamingója, elsőként a *Versék könyvében* (1986), a *Levél arról hogyan tanítani a vajdasági irodalmat velencében* című versében. A látvány szintjén, a szín által az asszociációs körben a flamingó a malaccal és az angyal színével létesít motivikai diskurzust. A szabad asszociáció esetlegességei ellenére kimutatható, hogy a motívum hogyan őrzi meg a Rilke-vers erotikus erőterét: „hatalmas csipkerózsabokor hajolt / spriccelt át ott buja gejzirként a szomszédból / a szó szoros értelmében dzsungellé kócolva a csicsókasávot”, melynek háttérében a színek kavalkádja is fölrajzolódik. De ugyanebben a kötetben még kibukkan „a nagy nedves rózsaszín test” (*Udine*), a megnyúzott szarvasra transzponálódik a flamingó rózsaszínje, a kiszolgáltatottság jelentésrétegeit vonzza magához. A kiszolgáltatottság és a halál közeledése váltja ki az ima beszédhelyzetét, ráadásul *A flamingók* fordítójának, Kosztolányinak a véletlenül megtalált jegyzetfüzetében: „jézuskám írta alig olvashatóan jézuskám aki a lazac / rózsaszín húsában rejtőzöl tán csak a flamingó selymében / ilyen bizonyosan jézuskám segíts elkergetni a rosszat” (*Mi volt kérded a legszebb Dániában*). Az asszociációk pontos megfejthetősége és lefordíthatósága azonban semmiképp sem tartozhat az interpretáció feladatai közé.

Ugyanabban az évben jelenik meg a *Wilhelm-dalok*, Tolnai Ottó talán legeredetibb beszédmódváltó ötlete. Az imitált, lefokozott versbeszéd különösen alkalmassá válik a variációs technika alkalmazására. A narratív szerkezetek felé való határozott kimozdulás a *Wilhelm-dalok* együgyű figurájának beszédrendjébe való behelyezkedéssel kezdődik meg. A beszédmód koherenciája és a regényként is olvasható szöveg „főhősének” kalandjai a kiábrándultság jelentéskörét aktivizálják: „hiába etettük piros-paprikával / hiába a szegedi a horgosi csipőssel / kifakult a flamingó a tyúkkólban / itt minden megőszül”. A flamingó az idegenség motívumává válik, az idegenség egzotikumot is jelöl, meg nem értettséget, külön világba kerülést, a saját életbe való bezártságot artikulálja.

A versvilágban a motívumok variálásának lehetősége igen erőteljesen határozza meg hangzását. A rímtelen versben nemcsak a történet által diktált gondolatrítmus, hanem a motívumismétlődések keltette ritmikus-ság is jelentősen hozzájárul a vers hangzásvilágának kialakításához.

A motívum rizomatikus kiterjesztése nem ismer műfaji határokat. A *Vak Vigh Tibike násztánca a flamingóval* narratív átalakuláson megy végbe. A *Kékitőgolyó* című kötetben a flamingónak mint madárnak a puszta jelenlétéből eredő egzotikumát is felhasználja, diszkrepanciát teremtve a vidék helyszínrajza és a különleges módon odakerülő, de mindinkább színét vesztő, fakuló flamingó jelenléte között. A motívum Rilke-élmékét a fakulás motívuma őrzi, emellett viszont még képzelet és realitás egymásba játsása is. A visszafordíthatatlanul fakuló flamingó képe ugyanis nem pusztán kitaláció. A jelenséget már tizenkilencedik századi zoológusok is megfigyelték, többek között Alfred Brehm is leírta népszerű tudományos könyvében, *Az állatok világában*. Eszerint a flamingók elveszítik tollazatuk rózsaszín árnyalatát, ha hosszabb időn át nem kapnak olyan táplálékot, amely természetes élethelyükön található, viszont ez a folyamat reverzibilis: megfelelő táplálék birtokában újra eredeti színükben pompáznak. A motívum erotikus sugárzása a lokális világhoz igazított történet kontúrjai között mutatkozik: „Nincs szebb, a vadőr is mesélte, hogy nincs szebb, mint a flamingók násztánca. Honnan a fenéből tudja ezt a vadőr, amikor sosem is mozdult ki Adorjánról? Hát jó barátja a halastó igazgatója, aki az ENSZ-csapatokkal járt Afrikában... Azt mondja, olyan, mint amikor a forgósél elszaladt Hullala Julcsa rózsaszín, kínai selyemkombinéjával, és Baráth – akinek akkor még nem fűrészelték le a lábait combtőben – árkon-bokron keresztül szaladt utána, és Hullala Julcsa is szaladt, és beleszaladtak az élőhomokba, és az üres kombiné megállt felettük és tekergett összevissza, majd rájuk hullott...”

A kifakuló flamingó képe azonban nemcsak a rilkei művészetelképzelés nyomán jön létre, annak ellenére, hogy a *Balkáni babér* kultikussá vált versében, *A flamingó térdében* utalás történik „rilke máriára”. Amíg a *Wilhelm-dalokban* és a *Kékitőgolyóban* a flamingó véletlenül ide tévedt madár, addig a *Balkáni babérban* a kóborló, vonuló flamingó jelenik meg, és a menekült flamingó képzelet kerül előtérbe. A motívum még ezen a síkon sem távolodik el biológiai meghatározottságától. A zoológusok szerint ugyanis a flamingó természetes élőhelyétől gyakran eltávolodó, „kóborló” madár, amely rövid időre, de viszonylag rendszeresen téved más helyszínekre, ahonnan ismét csak eltűnik. Kóborlása olyan rendszeres, hogy életmódja a vonuló madarakhoz közelíti. A flamingónak ez a tulajdonsága válik a versvilágban szimbolikus telítettségűvé, s különösen alkalmassá, hogy ráíródjon az

aktuális háborús helyzetre. A helyváltztatás ezzel egybehangzóan a balkáni térség kulturális, irodalmi, képzőművészeti asszociációit az aktuális történésekkel együtt vonja be a szövegek értelmezési rendjébe, s a versek egy része a háború felől is olvasható. A jelentéskör bevonzza a balkáni térséget, a flamingó ugyanis jellegzetesen mediterrán madár. A tériség játékba kerülése pedig az idegenség jelentéskörének is kiemelt jelentésséget biztosít. Ebben a gondolatkörben maradvá pedig immár nemcsak a költői identitás, hanem a nemzeti hovatartozás kérdése is megfogalmazódik.

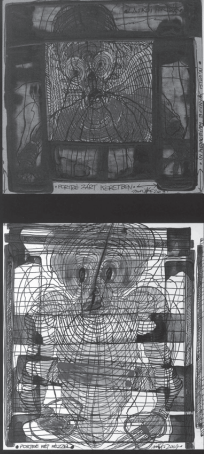
Az *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* (2006) című kötetben narratív elem felerősödésével együtt a regényként való olvasás igénye is megjelenik. A regény pedig az időt is bevonzza a vers terébe. A beszédrend visszaemlékezés jellegű, ezért mind nagyobb teret kap a referencialitás és a „biotext”⁷ jelleg, ami fényképek, idézetek, lábjegyzetek, magyarázatok formájában mutatkozik meg. A referenciális utalások célja a múltat elválasztani a jelentől, a visszaemlékezés beszédhelyzetét kiközlenteni a múlt felől a mára irányultság felé. A valóságvonatkozások elválnak a vers szövetétől. A versbeszéd a napló jelleg felé tolódik el, a családi legendárium mitizálásához vezet. Ezen a ponton a *Balkáni babér* térdeplő flamingója és az imádkozó Ómama képe montázosódik egymásra. A motívum ezzel elérkezik a költői én legintimebb köreihez.

A flamingó „élete” azonban ezzel nem zárul le. Az intertextuális térben további összefüggések alakulnak. Danyi Zoltán *Párhuzamok, flamingóval* (2009) című kötetének nemcsak a címében jelenik meg, hanem a párhuzamos életek, hangulatrajzok, életérzések érzékeny megjelenítésére vállalkozó regényszerű novellafüzér egyik epizódjában feltűnik egy flamingó is. A kötet paratextuális viszonylatrendszere megerősíti a Tolnai-szövegekkel való intertextuális vonatkozások kiteljesítését. Az epizód jellemző módon egy régiségkereskedés ajtajában játszódik: egy férfi egy hatalmas flamingó kivonszolásával próbálkozik. A flamingó mint antikvár tárgy, amely egyszerre birtokolni vágyott és zavaróan hatalmas, majdhogynem legyőzhetetlen entitás – új jelentéseket összpontosít, s ezzel az újraírás alakzatához folyamodik. Motívumai révén már nemcsak Tolnai írja át újra és újra saját költői opusát.

A Tolnai-versek motivikai vizsgálata pedig nemcsak a „begyűjtött szó” jelentésgazdagodását rögzítheti, hanem intertextuális és intermediális kiterjedéseit is érzékeltetheti.

⁷ Thomka Beáta: Az életrajzi fikció, biotext, a szerző mint metalepszis. = *Írott és olvasott identitás*. Szerk.: Mekis D. János és Z. Varga Zoltán. L'Harmattan–Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Budapest, 2008. 225. l.

*Maurits Ferenc
pécsi tárlatának plakátja*

HOMMAGE Á TOLNAI
(2010. MÁJUS 5 – MÁJUS 9.)

PORTRÉ KÉT KÉZZEL TÖFÉNEK:
MAURITS FERENC TÁRLATA
ÉS PROJEKCIÓJA

M MŰVÉSZETEK ÉS IRODALOM HÁZA
Művészetek és Irodalom Háza
7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.

II. Pécsei Irodalmi Fesztivál

Pécsi
Irodalmi
Fesztivál

M
MŰVÉSZETEK ÉS IRODALOM HÁZA

2010. május 4-8.

JELENKOR

www.pecs2010.hu

EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA

MAGYARORSZÁG
EUROPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA

*A Pécsei Irodalmi Fesztivál
vendége volt a Híd*

„...Kigyúltak minden villanyok”

Pilinszky János: *Apokrif* – Tolnai Ottó: *Pilinszky Újvidéken*

*A 75 éves Hídnak és a sokkal
fiatalabb Bányai Jánosnak, szeretettel*

Pilinszky János

Apokrif

1

Mert elhagyatnak akkor mindenek.

Külön kerül az egeké, s örökre
a világvégi esett földeké,
s megint külön a kutyaólak csöndje.
A levegőben menekvő madárhad.
ÉS látni fogjuk a kelő napot,
mint tébolyult pupilla néma ÉS
mint figyelő vadállat, oly nyugodt.

De virrasztván a számkivettetésben,
mert nem alhatom akkor éjszaka,
hányódom én, mint ezer levelével,
ÉS szólok én, mint éjidőn a fa:

Ismeritek az évek vonulását,
az évekét a gyűrött földeken?
ÉS értitek a mulandóság ráncát,
ismeritek törődött kézfejem?
ÉS tudjátok nevét az árvaságnak?
ÉS tudjátok, miféle fájdalom

tapossa itt az örökös sötétet
hasadt patákon, hártvás lábakon?
Az éjszakát, a hideget, a gödröt,
a rézsut forduló fegyencfejet,
ismeritek a dermedt vályukat,
a mélyvilági kínt ismeritek?

Feljött a nap. Vesszőnyi fák sötéten
a haragos ég infravörösében.

Így indulok Szemközt a pusztulással
egy ember lépked hangtalan.
Nincs semmije, árnyéka van.
Meg botja van. Meg rabruhája van.

2
Ezért tanultam járni! Ezekért
a kései, keserü léptekért.

S majd este lesz, ÉS rámkövil sarával
az éjszaka, s én hűnyt pillák alatt
őrzöm tovább e vonulást, e lázas
fácskákat s ágacskáikat,
Levelenként a forró, kicsi erdőt.
Valamikor a paradicsom állt itt.
Félálomban újuló fájdalom:
hallani óriási fáit!

Haza akartam, hazajutni végül,
ahogy megjött ő is a Bibliában.
Irtóztató árnyam az udvaron.
Törődött csönd, öreg szülők a házban.
S már jönnek is, már hívnak is, szegények
már sírnak is, ölelnek botladozva.
Visszafogad az ősi rend.
Kikönyöklök a szeles csillagokra –

Csak most az egyszer szólhatnék veled,
kit úgy szerettem. Év az évre,
de nem lankadtam mondani,

mit kisgyerek sír deszkarésbe,
a már-már elfuló reményt,
hogy megjövök **ÉS** megtalállak.
Torkomban lüktet közeled.
Riadt vagyok, mint egy vadállat.

Szavaidat, az emberi beszédet
én nem beszélem. Élnek madarak,
kik szívszakadva menekülnek mostan
az **ég** alatt, a **tüzes ég** alatt.
Izzó mezőbe tűzdelt árva lécek,
ÉS mozdulatlan égő ketrecek.

Nem értem **én** az emberi beszédet,
ÉS nem beszélem a te nyelvedet.
Hazátlanabb az **én** szavam a szónál!
Nincs is szavam.

Iszonyu terhe
omlik alá a levegőn,
hangokat ad egy torony teste.

Sehol se vagy. Mily üres a világ.
Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy.
Éles **kövek** közt **árnyékom** csörömpöl.
Fáradt vagyok. Kimeredek a földből.

3

Látja Isten, hogy állok a **napon**.
Látja árnyam kövön **ÉS** kerítésen.
Lélekzet nélkül látja állani
árnyékomat a levegőtlen présben.

Akkorra **én** már mint a **kő** vagyok;
halott redő, ezer rovátka rajza,
egy jó tenyérynyi törmelék
akkorra már a teremtmények arca.

ÉS könny helyett az arcokon a ráncok,
csorog alá, csorog az üres árok.

(1952)

Tolnai Ottó
pilinszky újvidéken¹

[1]

Aztán már meg sem is lenne szabad írni-
verselni (pedig hányszor megkíséréltem
ÉS ezután is hányszor meg fogom kísérelni még
ahogyan béni skiccelte a wiener bahnhofon bartókot
kikalapálni szép ezüstfejét)
azt amikor pilinszky jános újvidéken
(már előbb járt itt egyszer a tengerre menet
a katolikus portán
akkor írta dubrovnikról
hogy egy város a kegyelem műve is
ki hitte volna hogy annak a magát fallal
mint köpennyel körülfogó városnak
még szüksége lesz a kegyelemre hogy ama pompás köpeny
a történelem mocskos kulisszájává változhat ismét)
azt amikor pilinszky jános újvidéken
a tyirpanov (fogalmam sincs ki volt) munkásegyetemen
odajött hozzám ÉS megköszönte hogy míg egészen közel
a mennyezethez az apokrifet mondta
(ahogyan csak babits mondta)
kapaszkodhatott a szakállamba
mert ha nem kapaszkodhatott volna mondta
elvágódik a szálkás kutyaólszerű kis színpadon
el keresztben mondta még mindig zihálva
teljesen véletlenül ültem az első sorba
tán hogy ne tűnjön olyan üresnek a terem
cirill betűvel írták a plakáton
ПИЛИНСКИ
szép betűk de engem is úgy figyelmeztettek
hogy az a jános ott a plakáton
ÉS nem egy előadás a ludolf-féle viszonzszámról
azt viszont valóban éreztem vagy elvágódik

¹ Bányai János emlékezete és szíves szóbeli közlése szerint Pilinszky János két vajdasági utazásának eseményeiből építkezik a „tényszerűen pontos” vers. 1966-hoz kapcsolódik a Dubrovnik-élmény, egy későbbi alkalomhoz pedig a megidézett, emlékezetes felolvasóest.

az **üvegpalota** szálkás zugában keresztben
vagy elrepül rézsút
nádszerkezetre applikált **madárfejével**
de azt nem hogy éppen az **én** szakállamba kapaszkodik
mint **mondotta** erősen két marokkal
néztem finom kézfejét melyet az *ismeritek*
törődött kézfejem-et szavalva maga elé emelt
válaszom ebből kifolyólag
(meg azért mert már annyian csimpaszkodtak belé
sinkó is szerette huzigálni)

kissé sutábbra sikeredett mint szerettem volna
(sírni szerettem volna)
mármint hogy máskor is **ÉS** egyáltalán áll
csüng a rendelkezésére akár a villamos nyűtt
zsíros fogantyúja a szakállam
aztán nagy lászló következett **suttogva sziszegvén**
(pisze volt egy kicsit ő is mint pilinszky)
botjával verve ki a város címerét
hogyan eljön *a fekete katona*
(**ÉS** lám már el is jött itt van la
a katona **ÉS** milyen terepszínű
a terep maga fekete lyuk azúrral futtatva peremén)
egyszer már majdnem összefutottunk párizsban
meséltem később a vacsoránál
még éreztem nyirkát ott a porte-des-lilas-n
(legkedvesebb filmem címe is ez egyben
sok volt arrafelé az arabus
most meg ahogy kiss dániel **mondaná**
a jugoszlávák **ÉS** más magyarok)
ott éltem aztán hetekig akárha önnel
ott kérdezte ámulatában jános lillán sikongva
ott (celan lejjebb élt a rue ha nem az avenue poincarén
pilinszky nem ismerte celant ciorannal barátkozott)
ott abban a házban még a **kő** is rothadt
ÉS **éjszaka** folytatta már nem lillán
hanem ultraviollán **kigyúltak minden villanyok**
ÉS **én** felijedvén negyven fokos lázban

[2]

elindultam úgy pöndölben ama fényesség elé
(a műhelyesek mesélték ők gyújtották fel a villanyt
frissen nyomott könyvet műhelyt pakoltak)
búcsúzáskor még mondott valamit
(bori doktor a háttérben darvással viaskodott
az oroszok seggéből bújtatok ki kiabálta
s valami viadalinak belgrádban ÉS persze
majd pesten is folytatódtak) mondott valamit
a sárga kocsik elnyűtt zsíros fogantyúiról
azt hogy elviselhetetlenül árvák
meg azt hogy várják a kálvin téren az üllői úton
várják felakassza rájuk magát

[3]

néztem vékony fonnyadt nyakát
ÉS néhány év múlva egyszer éjszaka
valóban megpillantottam az üres sárga villamosban
zsíros szíjra akasztva csüngött
pilinszky szép ezüstfeje
taxit fogtam üldözze mondtam tán még levághatom
gengszterekkel nem dolgozom mondtá dühösen
ÉS gázt adott
én a gázzal el gaz (gengszter) akárha elgázolva.

(A *Balkáni babér* című kötetben, Pécs, 2001)

Pilinszkyről szólván a címben kiemelt „villany” kifejezés bizonyára a *Négysorost* juttatja elsőként eszünkbe, s nem a most szóban forgó félhosszú versremekművet. „Égve hagyta a folyosón a villanyt” – mondja ama szöveg, ám aligha egy valóságos folyosón lévő világítótestre utal a figyelmeztetés. Sokkal inkább a világosság keletkezésének, megragadásának, esetleges megmaradásának kegyelmi pillanatát szeretné rögzíteni a szigorú kimértséggel profanizáló négy sor. Amiképpen a „kelő nap” és a „tüzes ég” az *Apokrif*ban is a fényesség szinonimájaként értelmeződve emeli be vertikálisan a vers terébe az isteni magasságot, s nyitja az emberi tekinteteket. Tolnai Ottó hasonlóképpen profanizálja, ám éppen-séggel „vízszintesíti” e transzcendens fényességet a hétköznapi „villany” kifejezés nemcsak többszöri említésével, hanem az emelkedettség általános deszakralizálásával („ott abban a házban még a kő is rothadt); végül

pedig már-már ironikus, hangsúlyosan zárójeles narratív megjegyzésével: „(a műhelyesek mesélték ők gyújtották fel a villanyt / frissen nyomott könyvet műhelyt pakoltak)”.

A két szövegnek kétségtelen rendező elve az isteni fényességre rácsodálkozó emberi tekintet megragadásának és ábrázolásának vágya a térben, s a megvilágosodás kegyelmét remélő pillanat végtelenné tágítása az időben. A kérdés egyrészt, hogy a keletkezésük között eltelt fél évszázad költészettörténeti különbségei tetten érhetők e textusukban, másrészt, hogy olvasható-e a *Pilinszky Újvidéken az Apokrif* parafrázisaként? Hipotézisünk szerint az előbbi költemény ugyanis a Pilinszky-opusra való egyfajta „ráíródás”-ként, palimpszesztként (is) interpretálható – a költői szándéktól függetlenül. Ha a szövegek között poétikailag releváns összefüggések mutathatók ki, akkor pedig Tolnai „profán Apokrif”-je úgy állít emléket Pilinszky Jánosnak, hogy a léttapasztalás egy szituatív eseménysorozatát sajátosan „lebegővé” téve mintegy „szó-szobrot farag” a költőnek (keretezve a verset éppen e „szobrászati” motívummal: „kikalapálni szép ezüstfjét”, illetve: „zsiros szíjra akasztva csüngött / pilinszky szép ezüstfeje”).

A keretbe benne foglalt tereket elegáns szabadsággal tölti ki a Tolnai-vers abszurdba hajló narratívája, mely – többek között – egy újvidéki költői estet elevenít fel. A magyarországi szocializmus és a titói Jugoszlávia csüggesztő emlék- és hangulatrelikviái között Pilinszky János és Nagy László olvas fel, s meglehetősen kisszámú a közönség... Az alapszövegbe korábbi és későbbi, „közös” emlékek is beleékelődnek Párizsból, Belgrádból, Budapestről, s az (újvidéki irodalmi) élet fontos szereplői idéződnek meg a szövegben: Sinkó Ervin, Bori Imre, Kiss Dániel [Danilo Kiš] – de mások alakja is fölsejlik a mögöttes tartományokban, mint például Bányai János Híd-főszerkesztő tanár úré.

Pilinszky három nagyobb egységre tagolja költeményét. Ez a három egység kitapinthatóan – a költő által nem jelölten! – megtalálható Tolnainál is, bár a korábbi versétől eltérő terjedelemben. Ám ugyanazzal a gesztussal kezdődnek az egyes részek a két költeményben: az első egység mindegyiküknél egyfajta időn kívüliségbe helyezi a „történet”-eket („Mert elhagytak akkor mindenek”; „Aztán már meg sem is lenne szabad írni/verselni”). Grammatikai szabályokat sértenek a kezdőmondatok: kötőszóval, módosítószóval indítanak, hogy aztán egyikük az archaikus nyelvhasználat, másikuk valamiféle szórendi neologizmus felé igyekezzenek elmozdítani normaérzékenységünket. Pilinszky emelt sorközzel, Tolnai erőteljes enjambement-nal ad hangsúlyt ennek az első sornak. Utóbbi e felütésben hangsúlyosan tematizálja is magát az írást, mégpedig negatív gesztussal. Pilinszky verse is egy effajta kijelentéssel kezdődik. Vagyis mindketten

rákérdeznek magára a nyelvre, a költészet, a megírandó szöveg létrehozásának értelmére. Az értelmetlenség esetleges belátása azonban nem a nyelvtől való elfordulást eredményezi náluk, hanem egy új nyelv létrehozásának igényét jelenti be.

Mert mint minden remekmű, úgy az *Apokrif* és a *Pilinszky Újvidéken* is elemeire bontja, majd egy új struktúrába illesztve, generatív módon teremti újra a nyelvet, hogy aztán majd ez az originális kompozíció (Ignotus kifejezését parafrázálva: „verstest”) az egyelőre csak eme szövegben érvényes jelentéseket disszeminatív módon vihesse át az esztétikum szféráján keresztül akár a mindennapi nyelvhasználatba is. Nem közvetlenül, hanem modellálva annak mindenkori nagyszerű játékát a rutinszerűvé válható szabályosság és a frissítő szabályszegés veszedelmet sem nélkülöző örök aránykeresésében.

A második részt mindkét vers az „elindulás”, „járás”, „menés” szakralizált motívumával indítja („Ezért tanultam járni! / Ezekért a kései, keserű léptekért”, illetve: „elindultam úgy pöndölben ama fényesség felé”), míg a harmadik egység a „nézés”, „látás” hasonlóképpen isteni eredetű reminiscenciáira utal – egyaránt két-két sornyi terjedelemben: „Látja Isten, hogy állok a napon. / Látja árnyam kövön és kerítésen”, illetve: „néztem vékony fonnyadt nyakát” és „...megpillantottam az üres sárga villamosban”. Eme utolsó részben az egyéb motívumok is meglepően hasonlóak: valamiféle széthullást és mégis-bizonyosságot fejeznek ki. Ahogyan az egyik versben „törmelék”-ké válnak az arcok, úgy a másikban a Pilinszky-figurának csupán a képzelete jelenítődik meg. Emitt a rajzolás motívuma, amott a szoborszerűség játszik fontos szerepet (vagyis az ábrázolás maga a lényeges, amely lehet az alkotás, az írás metaforája vagy metonímiája is).

Ám e záró egységben (is) legbeszédesebbek talán a József Attila-párhuzamok, hisz végső soron mindkét szóban forgó félhosszú költemény ugyanarra az „ős”-re – az *Eszméletre* – megy vissza, amikor befejezésül az „én” világban elfoglalt helyének koordinátáit rögzíti megmászhatatlanul (lásd verseinkben az „én” személyes névmás túlreprezentált jelenlétét, mely szintén nem lehet véletlen!). De a motívumok szintjén is nagyon élesek a párhuzamok: Pilinszky egyértelműen a „látás” motívumát állítja e sorok centrumába – mint főtebb is jeleztük –, Tolnai hasonlóképpen a „nézés”-ét. Utóbbi azonban azzal is József Attilára utalhat, hogy hozzá hasonlóan kulcsszerepet játszik a zárlatban az „ablakok” sora, csak míg amott vonat-, itt villamos(ablakok)ban látja meg a lírai én saját magát, illetve „pilinszky szép ezüstfeje”-t. A szemlélődés közben a világ külső dimenzióinak irányultságát befelé fordító szubjektum önérzékelését szuggesztív erővel megjelenítő képek úgy zárják a verseket, hogy egyben ki is nyitják azok

horizontját – nyelvi-filozófiai-retorikai-poétikai értelemben egyaránt (az „ablak” mint tárgy és mint szimbólum egyszerre zár is és nyit is, egyben keretezi a valóságot, vagyis „komponál”!). Hisz az *Apokrif* egyértelműen valamilyen folyamatszerűségre, lezáratlanságra utal, amikor önzáró, ismétléses formuláját megteremti: „És könny helyett az arcokon a ráncok / csorog alá, csorog az üres árok”. A Tolnai-vers pedig talán még ennél is inkább „a bizonytalanság bizonyossága” felé vezeti olvasóját, szintén ismétléses alakzattal erősítve a befejez(het)etlenség érzését. Éppen úgy „és”-sel indít e befejező sorpár, mint az *Apokrif*ban, majd a profán szakralitás dimenzióiba emelkedik szókészletét és alakzatait tekintve egyaránt. Olyannyira, hogy már-már szintaxist és szemantikát egyaránt megbénítva zár egy határozói igenévvél, hogy ezáltal fokozottan utalhasson a konkrét idő- és térdimenziók megszűnésére.

A nyelvhez való viszony kulcskérdésként való interpretálása, a nyelv szó szerinti (meg)tagadása (Pilinszky), darabjaira tördelése (Tolnai), a szövegek hiányalakzatokkal való tűzdelése (Pilinszky), ugyanakkor a rájátszás a túlírtásra (Pilinszky), illetve a látszólagos alulretorizáltság és vulgaritás (Tolnai) tovább erősíti az olvasóban a szövegek egymásra vonatkozathatóságának létjogosultság-érzését. Mindketten alaposan próbára teszik a befogadó elváráshorizontjának küszöbértékeit, kilendítik őt mindenféle közhelyes értelmezés felé való eltérülés hajlamából. Pilinszky a disszeminatív értelemképzés felé való elindulást mutatja meg, mint egy Cézanne-, Matisse- vagy Picasso-kép, Tolnai pedig eme értelemképzés diadalmenetét járja (mint mondjuk Domonkos István *Kormányeltörésben* című verse, egy Kassák-festmény absztrakciója vagy – további példának okáért – Andy Warhol sok kicsi Marilyn Monroe-ja...).

A szövegegeszek belsejébe hatolva pedig olyan jelentéssűrítő, közös értelemtartományokat fedezhetünk fel a két versben – némileg strukturalista alapon szemlélődve –, mint például Pilinszky „kutyaólak csöndjé”-nek és Tolnai „kutyaólszerű színpad”-ának igen erős egymásra rímelése, a „madaras” szintagmák, az „éjszaka”, „árnyék” szócsoportja vagy a „világosság”, „fényesség”, „villany” szóegyüttese, a „nap”, a „járás”, a „szó”, a „(ki)mondás” szóbokrai, az „és” szándékos sűrítettsége, illetve a már említett személyes névmás, az „én” túlreprezentáltsága. Mindezen figuratív jelenségek mindkét vers jelentését hasonlóképpen tovább árnyalják, gazdagítják.

Az *Apokrif* és a *Pilinszky Újvidéken* egyaránt az „én” által éppen birtokba vehető világról szól. Arról a reményről, hogy a verzhős – akit az *Apokrif*ben leginkább egy Krisztus-figurával szokás rokonítani, Tolnai Ottónál pedig egészen nyilvánvalóan maga Pilinszky lesz az, aki az egyik pillanatban „...elrepül... madárfejjével”, majd „néhány év múlva” „zsiros

szíjra akasztva” csüng „szép ezüstfeje”; hogy a végső pillanatban angyalként szállhasson tova ezen „árva” és „gengszter” világból... Tolnai úgy írja át és kottázza tovább Pilinszky *Apokrifját*, hogy megtartja annak alapszerkezetét, felhasználja-interpretálja jó néhány poétikai funkcióval bíró motívumát, hogy ezek segítségével – s eme „segítség”-től immár megbátorodva – kérdezhesen rá a megváltásra.

A válasz azonban, a szavakba foglalható válasz nála is elmarad. A forma összeáll, a vers elkészül, a Mindenség azonban, mely befogadni készült őt, széthull darabokra, midőn az önreflektív szó-katedrális belépni engedné magába saját megteremtőjét. Ezért lesz a szövegekben hangsúlyos alakzat a hiány, ezért lesz végül megszólíthatatlan a bőrön is érzékelhető, de belülről sajgó fájdalom, az üresség. A „gyűrött földek” és az „iszonyú terhek” elegyednek a „szálkás színpadok kutyaólszerű kis színpadai”-val és a „sárga kocsik elnyútt zsíros fogantyúi”-val. Úgy van remény, hogy nincsen remény. A költészet persze mindig ez utóbbiról beszél, ám az előbbiről szól. Mert ha a vers létrejön, akkor a reménytelenségnek éppen az ellenkezőjét önti szavakba. Amiképpen a többiek, a legnagyobbak: a *Vanitatum vanitas*, *Az emberek*, a *Mindvégig*, a *Hajnali részegség*, az *Eszmélet*...

A biblikus beszédű ember, Pilinszky János és a banálishan, nyelvroncsoló módon hétköznapi szavú Tolnai Ottó versében úgy elegyít egymással világokat, hogy azok minden elkülönződésük ellenére is ugyanannak az értelemhorizontnak a lényegi tartományait gondoltatják újra velünk. A Kölcsénytől, Berzsenyitől, Vörösmartytól, Aranytól, Kosztolányitól, József Attilától eredő kérdésekre adandó válaszokat. De nemcsak a „Ment-e a könyvek által a világ elébb?”-et, hanem a kozmikus magány hideglelését is, a „Mi zokog, mint malom a pokolban”²-t *A vén cigányból* vagy a „Romlásnak indult hajdan erős magyar”-t ama másik nagy-nagy versből – de főképpen a költészet általában való értelmére is kérdést nyitó, velőtrázóan végső versből a halhatatlan hattyú-képet: „A szent poézis néma hattyú / S hallgat örökre hideg vizekben” (Berzsenyi Dániel: [*Halljuk, miket mond a lekötött kalóz*...]).

Nincs más út, mint a megváltásban való reménykedés. A szavak nélküli, ám látva látó költészettel mégis áldott megváltásban, mely ott érhető

² A kritikai kiadás szerint eredetileg így hangzott Vörösmarty kérdése: „Mi zuhog, mint malom a pokolban?” E tipikus öröklődő sajtóhiba így egyben az első olyan magyar verssor lehet, amely poétikai funkcióval bíró helyzetbe hozza a szerző szövegénél jobb – mert költőibbnek ható! – szóalakat. Ráadásul verssor ekként kanonizálódott alakja közelebb áll „az avantgárd Vörösmarty”-ról az utóbbi években megfogalmazódni látszó képhez is (vö. Kappanyos András, *Az avantgárd Vörösmarty = Vörösmarty és a romantika*, szerk. Takáts József, Pécs, Művészetek háza, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet [2001?], 149–157).

„minden fülke-fényben”, „sárga villamos”-ban, és ott érhető valamennyi kézben, vágyban, akaratban, mely „Szemközt a pusztulással /... lépked hangtalan”. E két vers abban segít, hogy a létezésre való rákérdezés bizonyosságát megerősítse a gondolatokban erős, szavakban már kevésbé reménykedő, „a semmi ága” felé közeledő, a „homokos, vizes sík”-ra először és utoljára tekintő emberben. Annak kimondásában segít, hogy a kulcsok a megértéshez a kötőszavakban, a módosítószókban, a „zizzelve röppenő kis álmok”-ban, a kifulladásokban, a sóhajokban, de mindenekelőtt az „és”-ekben vannak. Az „és”-ekben, melyek közvetítenek lent és fönt, kint és bent, múlt és jövő, vers és vers, ember és ember között.

Elhangzott a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán rendezett, *Ritmikai és retorikai tradíció a kortárs magyar lírában* című konferencián, 2009. november 28-án.

Beköszöntő, 1956

A hetvenéves Tolnai Ottónak

1956 tavaszán az *Ifjúság Beköszöntő* rovatában, amely a fiatal irodalmi tehetségek bemutatkozását szorgalmazta, egy ismeretlen nevű, tizenhat éves, kezdő prózaíró mutatkozott be: Tolnai Ottó. Írásának, zsenyéjének már akkor különös, tolnais címe volt: *Egy kés olvadt el a vérben*.¹

Az első Symposion-nemzedék tagjaival együtt (Bányai János, Bosnyák István, Brasnyó István, Domonkos István, Fehér Kálmán, Gerold László, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Ladik Katalin, Molnár Cs. Attila, Papp Miklós, Papp Tibor, Utasi Csaba, Végel László, Vetró Ferenc, Vlaovics József)² jelentkezett, akik közül néhányan már 1954 és 1956 között kezdtek publikálni (mások néhány évvel később). Első megmutatkozását még egy-két sikerültebb prózája követte 1956-ban³ meg 1957-ben.⁴ 1957 februárjában a *Bemutatjuk* rovatban olvassuk rövid életrajzát, majd Fehér Ferenc róla szóló méltatását.⁵ Önmagáról Tolnai többek között ezt vallotta: „Irodalommal három éve foglalkozom. Ennek megszeretésében és felismerésében sokat köszönhetek Koncz Istvánnak és irodalomtanáromnak, Dancsó Jenőnek. Prózát írok, de inkább a vers és a próza közti műfajban érzem otthonosan magam. Feltétlenül a modern irodalomnak vagyok a híve (a szó nemesebb értelmében). Igaz, témáim eddig kissé elvonatkoztatottak, de a mesterségbeli tudás és a stílus alapjának elsajátítása után elsősorban mai és vajdasági témákat, problémákat akarok feldolgozni modern, szabad eszközökkel.”⁶ A róla szóló méltatásban Fehér Ferenc úgy

¹ *Ifjúság*, 1956. márc. 31.

² Egyben a *Kontrapunkt* című kötet szerzői gárdája.

³ *Ifjúság*, 1956. jún. 2., aug. 18.

⁴ *Ifjúság*, 1957. máj. 11., aug. 9.

⁵ *Ifjúság*, 1957. febr. 9.

⁶ Uo.

értékelte, hogy „egyike azoknak a fiatal prózaíróknak, akik nem a kitaposott út könnyebb megoldását választják, hanem már elindulásukkor jelzik, hogy újat szeretnének adni. [...] Hisszük, hogy az írói kifejlődés útját komolyan veszi és egyre jobb írásokkal lép meg bennünket.”⁷ Azt követően kétéves hallgatás következett. Csak 1959 nyarán találkozunk ismét nevével a lapban, amelyben egy filmkritikával szerepelt⁸, s attól kezdődően folyamatosan váltak közlései. Felváltva hol verssel⁹, hol prózával¹⁰, könyvkritikával¹¹ vagy pedig publicisztikával¹² jelentkezett. Akkori lírájának hangja pedig valóban új és szokatlan volt:

„kánikula

*egy rövidke időre minden megállt
még pedig a rezgőnyárfa is
egy pillanatra mindent megbűvölt a kánikula
nem csak a kicsi gyíkot
és egy picurka időre előttem teremtel
a délibáb optikai csalásával*¹³

Emlékezetes volt 1958 novemberében nyolc fiatal prózaíró fellépése a *Szép Szónak*, az újvidéki „Ifjúsági Tribün élő folyóiratának” estjén.¹⁴ Bányai János, Vlaovics József és Várady Tibor mellett Tolnai Ottó is közönség elé lépett.¹⁵ Az esten az *Ifjúság* cikkírójának megállapítása szerint már megfogalmazódott az a nézet, hogy e fiataloknak, annak ellenére, hogy „még nincs mindegyiküknek meghatározott álláspontja, irányelve, célkitűzése” „dicséretre méltó az a törekvésük, hogy [...] új formában, megfelelő módon igyekeznek ecsetelni” a társadalom fejlődését.¹⁶

⁷ Uo.

⁸ *Ifjúság*, 1959. júl. 9.

⁹ *Ifjúság*, 1959. szept. 3., 1960. febr. 4., szept. 29., 1961. jan. 12., ápr. 13., jún. 29.

¹⁰ *Ifjúság*, 1960. márc. 17.

¹¹ *Ifjúság*, 1961. máj. 25.

¹² *Ifjúság*, 1960. febr. 4., 1961. jún. 29.; Maga vallotta egy ízben, hogy a zentai gimnáziumban, melynek tanulója volt, 1955/56-ban viharos önképzőkori ülések voltak, s osztálya elszakadt a többitől, mert nem egyeztek „a modernség és a mai vajdasági irodalom kérdése” körül, olyannyira, hogy „majdnem ökölharcra került sor” (*Ifjúság*, 1957. febr. 2.).

¹³ *Ifjúság*, 1959. júl. 30.

¹⁴ *Ifjúság*, 1958. nov. 13.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

Amikor 1959 őszén az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán beindult a Magyar Tanszék, az első nemzedék tagjai között találjuk Tolnai Ottót is, aki egyik nyilatkozatában – az *Ifjúságban* – lesújtóan vélekedett első benyomásairól: „Megijesztett a fiatalok között uralkodó középiskolai hangulat, meg a sokszor szürke előadás. [...] Tegnap az előadás szünetében Sinkó Ervin tanárommal [...] Lukács György első műveiről beszélgettem; az »Esztétikai kulturá«-ról... [...] Magamban egy tervet dédelgetek: irodalmi körünk megalakítását.”¹⁷

Nos, ezek voltak Tolnai irodalmi indulásának kevésbé ismert részletei, amelyekről 70. születésnapján mindenképpen illő megemlékezni, s amelyekre, alkalomszerűen, talán kötelességünk is visszapillantani.

Egy kés olvadt el a vérben

Félős természetű volt, mindenkitől és mindentől megijedt.

Most is, mikor eleredt az orra vére, jobban megijedt a kelleténél. Szemei üresek voltak, rámeredt a lecsöppent vérré. Itt a vég – makogta. (Még eddig sosem eredt el az orra vére.)

– Vér – félősen mosolygott. Mindentől nagyon félt, de a vértől legjobban.

Először hétéves korában látott embervért. Mikor véletlenül játszás közben betörte egyik barátja fejét. Ordítva szaladt haza – ugrált, őrlöngött (azt hitték, elment az esze). Csak azt kiabálta, hogy vér, vér...

Aznap éjjel álmában megölte egyik barátját s menekült. De a kiömlött vér zúdult utána. S egy vértenger keletkezett. Mint egy hajótörött, lebegett egy hétig a vérhullámokon. Majd partot ért. De ez idő alatt a vér úgy beleázott testébe, hogy lehetetlen volt lemosni.

Most is ez jutott eszébe, s már nem is orrvérzéstől, hanem a hosszú éjszakától félt...

Múlt az idő, már felnőtt emberré serdült...

De még mindig félt a vértől, a piros vértől, mely az erekben kéknek látszik.

Ezért nem lett hentes, ezért veszett össze apjával. Apja hentes volt, s az üzletet, szerszámot fiára akarta hagyni.

Fogdosni véres húst meg a kést –, ölni, taglózni! Szembenézni egy olyan bikával, mely elszakítja a kötelet s leteríti, mint az apját. S meghalni belső vérzésben.

– Minden a vére, minden véres, minden csak a vér, a vér. Az, a vér.

Ő tudja, hogy szövetségben állt az apja a vérrel. (De végül mégis az végzett vele.) De ő azt is tudja, hogy a vér most minden rosszal szövetkezett ő ellene.

Számára a vér volt az, ami mások számára a halál.

Egy alkalommal el is kezdte tanulmányozni a vért. De az eddigi eredményekkel nem egyezett. Csak azzal értett egyet, hogy vas van benne.

– Egy elolvadt kés van benne. – (Ő ezt tudja, s ne mondjon mást neki senki!)

Ha felesége baromfit vág, ő megy otthonról.

Egy alkalommal, mikor a fia vízfestékekkel festett, odanézett, felugrott s elrohant hazulról. Csak este jött haza. S csak akkor tudták meg, hogy a piros festéket vérnek nézte.

Nagyon félt a vértől, amiben egy elolvadt kés van. S ami számára a halált jelentette.

Egyébként normális ember volt.

Ifjúság, 1956. III. 31.

Kosztolányi felkonczolva

Kosztolányi Dezső „szép” és Koncz István „megszakított” mondatairól

Megesik, hogy az írókat a világháborúk, katasztrófák próféta jósaiként kezeli az irodalomtörténet. Viszont azzal, hogy két mozzanatot, a művekben megfogalmazódó sejtéseket és az utólagos történelmi eseményeket összeolvastuk, az értelmezést leszűkítettük, s nem is műveket, hanem a szerzői szubjektumot emeltük piedesztálra, mely így ledönthetetlen szoborként feszít az alásüllyedt művei fölött. Kosztolányi Dezső a *Mit tegyen az író a háborúval szemben?* című 1934-es esszéjében a következőt írja: „Tudom, van egy közhit, mely szerint az író a benne lakozó isteni szikra folytán mindent jobban tud, s ösztönével, sugallatával, hatodik érzékével azonnal rátapint a bajok rejtett kútfejére, akár a forráskutató. Ezt a regényes és émeltygős fölfogást semmi se támogatja. Elöttem legalább merőben érthetetlennek tetszik, hogy a kifejezés művésze miért lásson világosabban az élet, az emberi teendők és követelmények, a politikai, a közgazdaság szövevényes és nagy szaktudást igénylő kérdéseiben, mint bárki, mondjuk egy értelmes csizmadia, vagy egy értelmes állatorvos. Nyugtalanul aludnék, ha a világ sorsát az író kezére bíznák.”¹ Kosztolányi nem tagadja az író sejtéseit, csak azt vitatja, hogy ő lenne az egyedüli, aki látná a közelgő kataklizmákat. Ilyen szempontból a szerzői életmű elválaszthatatlan az adott korszak tudományos, politikai, szociális, kulturális stb. megnyilvánulásaitól.

Most térben és időben egymástól két távol levő alkotó munkáját hasonlítom össze egy, mindkettőjüknél megjelenő mondat függvényében: „Háború lesz.” Kosztolányi Dezső ezt a mondatot a két balkáni háború,

¹ In: Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. Vál. és a sajtó alá rendezte Réz Pál. Osiris, Budapest, 2002, 570–571.

illetve az I. világháború előtt fogalmazza meg egy 1909-es belgrádi útirajzában (*Belgrádi napló*, később átdolgozva *Belgrádi képek* címen az 1916-os *Tinta* című prózakötetében). Ugyanerre a mondatra találhatunk a hetvenkilenc évvel később született Koncz István-versben, az 1987-es *A Tisza partján* címűben, mely a szerző második, *Ellen-máglya* (1989) című kötet záródarabjaként jelent meg. Négy évvel a máig tartó jugoszláv katalizma előtt. Míg Kosztolányi esetében az első balkáni és az I. világháború előérzete sejlik fel, addig Koncznál a kilencvenes évekbeli jugoszláviai megszárlás és ezen túl a háború általános élménye fogalmazódik meg. Koncz az egyik, 1993-as, tehát a háború alatti interjújában elbeszélte a vers születésének történetét, eszerint Domonkos István még '84-ben Kanizsán étteremben megkérdezte Koncztól, hogy mit gondol, lesz-e háború, Koncz a vacsora után leírta a mondatot, s később a verset is. A háború előérzete kapcsán Koncz a következőt mondta ugyanitt: „Tito halála után egy-két évvel, aki kellő érzékenységgel figyelt, nem tájolta el magát, az mind láthatta. Megdöböntő, hogy tényleg nem látták az emberek ezt a veszélyt.”² Viszont Koncznál az aktuális politikai kérdésen túl a háború, a pusztulás mélyebb távlatokat kap: „A versnyitó és -záró komor jövőndőlés: »Háború lesz« úgy fogja keretbe az elmúlás, a pusztulás képeit, mint ahogy Franz Kafka *Per* című regényében válik az ítélet a végrehajtás folyamatává. [...] Koncz István e verse azt (is) sugallja: a pusztulás nem egyszerre jön, maga a létezés válik lassan pusztulássá.”³ Koncznál a háború héraikleitoszi dimenziókat ölt⁴, az emberi világ, a megtört metafizikus tájkép örök állapota lesz, amiből az következik, hogy mindig háborúval, pusztulással állunk szemben. Ebből a szempontból a két szerző idézett mondata mindig alkalmas lesz a posztracionalizációra, hiszen éppen Héraikleitosz filozófiájából következik az, hogy a háború a béke párjaként: örök. Ez összecsenghet Paul Virilio azon gondolatával, miszerint „az elrettentésen alapuló totális béke nem egyéb, mint más eszközökkel folytatott totális háború”⁵, illetve a következő megállapításával: „Valamennyien civil katonák vagyunk már, anélkül, hogy tudnánk. [...] Az emberek nem ismerik fel identi-

² Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván: „*A homo moralisnak átkozottul nehéz a sorsa*”. *Beszélgetés Koncz Istvánnal*. Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván: *De azért itthon is maradni...*, Tárogató, Budapest, 1994, 166.

³ Juhász Erzsébet: *Aki tanyát ütött a hiábavalóságban*. *Ex Symposion*, 1997/19–20., 74.

⁴ „Háború mindenek atyja és mindenek királya.” Héraikleitosz 54. [B 53], Ford. Kerényi Károly. In: *Görög gondolkodók 1*. Kossuth, Budapest, 1996

⁵ Paul Virilio – Sylvere Lotringer: *Tiszta háború*. Ford. Bánki Dezső. Balassa Kiadó – BAE Tartóshullám, Budapest, 1993, 25.

tásuk, tudatuk militarizált részét.⁶ Ez az állandó fenyegetettség több Koncz-versben megfogalmazódik, például az *Ellen-máglya* kötet *Unalmas élet* című versének háromszor visszatérő refrénjében: „Üss vissza!”⁷, vagy alábbi soraiban: „a szeretet nem elég, / mintha csak háború lenne, / a szeretet hazaárulás, és / halál jár érte!”⁸, vagy másutt: „kies vidék visszafogott ütem / minden mozdulat tudat alatt [...] remekművek születnek tudat alatt / a készülő háború választott túlélői / toborozzák választóikat”⁹ (*47 nem keres szám*). Ez a háborús létállapot lelki csatatéren is zajlik, s nemcsak a második, hanem az első Koncz-kötet sajátja is, gondoljunk csak *A szép Tisza és más* című vers visszatérő refrénjére: „A part ellenségem!”¹⁰ Ezt a költeményt a Koncz-recepció nem hozta közvetlen kapcsolatba a '90-es évek balkáni méészárlásaival, valószínűleg azért, mert időben távolabb, az 1969-es *Átértékelés* című kötetben jelent meg. Szerkezetileg hasonlóan épül fel, mint a későbbi Tisza-költemény: az ösztönös, elfojtott indulatot tükröző felkiáltás után békésebb természeti tájleírások következnek, melyeket megszakít a visszatérő, refrénszerű felkiáltás. Ilyen szempontból e két költemény akár párversnek is tekinthető. Így *A Tisza partján* nemcsak Kosztolányi mondatával, hanem Koncz korábbi Tisza-költeményével szintúgy párhuzamba hozható. Felidézi és ezáltal állandóvá teszi az előző háborús fenyegetettség hangulatát. A Koncz-recepció elsősorban *A Tisza partján* költőjére húzta rá a próféta jelmezét. Sőt, ehhez maga a szerző is hozzájárult a '93-as, idézett interjújával. A háború alapeszméje viszont akkor is ott lenne *A Tisza partjában*, ha nem következett volna be a jugoszláv összeomlás. Amennyiben engedünk az aktuálpolitikai események csábításának, akkor leszűkítettük a vers értelmezési lehetőségeit, s elmulasztjuk figyelembe venni a háború gondolatának rétegzettségét a koncz-i költészetben. A háború, illetve a háborúra való készülődés nem pusztán hérakleitoszi asszociációkat, hanem a keresztény utolsó ítélet mozzanatát, az apokaliptikus végösszeomlást is eszünkbe juttatja. Koncz keresztény hagyományhoz való viszonyát leginkább talán a *Himnusz - suicid* verse érzékelteti: „Vállalom mindazt, ami / bennem / és benned vagy asszonyod / alélásában mértéken felüli, – / vállalom a Krisztust is, aki / mértéken felüli.”¹¹ Ám Koncznál a keresztény erkölcs nem megoldás, hanem *az én* állandó felülírását, át-

⁶ Virilio: i. m. 20.

⁷ In Koncz István: *Összegyűjtött versei*. Szerk. és az utószót írta: Toldi Éva, a verseket Virág Ibolya gyűjtötte össze. zEtna, Zenta, 2005, 132.

⁸ Koncz: i. m. 132.

⁹ Koncz: i. m. 51.

¹⁰ Koncz: i. m. 64.

¹¹ Koncz: i. m. 36.

értékelését problematizálja, s nem a hitvallás szerepét tölti be, hanem az etikai alapállás viszonyító pontjaként jelenik meg. Mikola Gyöngyi szerint Koncznál a „morál, akárcsak az űrnek a tér, a versnek a forma, a mozdulatnak a test: határ és mérték, az emberi cselekedetek mértéke, és mint ilyen rend-képzeteink egyike”.¹² Ez lesz a fogalmi kategóriákkal operáló első két Koncz-kötet versbeszédének egyik forrása: „Fogalmakra és fogalmakba redukálódik így a versbeszéd, és ezeknek a fogalmaknak az irodalmi hagyomány meg egyfajta, a létezés szabadságát védelmező, nagyon szigorú etikai beállítódás a forrása.”¹³ Pilinszkyhez hasonlóan Koncz több költeményében megidézi az ítélet előtti kiüresedett, Isten nélküli egzisztenciális állapotot, ami erkölcsi önvizsgálatra szólít fel (*Ítélet; Himnusz - suicid, Fohászféle azért, hogy soha ne kelljen ölnöm; Élmény, in perfectum; 47 nem kerek szám* stb.). *A Tisza partjánál* következő sorai is összecsengenek ezzel a gondolatmenettel: „Átok sújt mindenkit, / aki már egyszer ölt, akár szívében is, / vagy csak úgy, hogy históriát ír; – / torlódik a víz és a felszín, / hullám és lelkiismeret összecsap, / borzongva szétterül, – / a mélyben örvény dül, / ősi, vak erő, – / a bűn örök életű.”¹⁴ Az önismeret folytonos felülbírálása, felülírása szempontjából mondhatjuk, hogy Koncz költői szubjektuma: *homo ethicus*.¹⁵ Koncz költészetének etikai dimenziója a lírai alany önvizsgálatra való felszólításában mutatkozik meg: a tudatalatti rétegek, gyilkos ösztönök feltárásában. Koncz *homo ethicus*a nem azonos Kosztolányi *homo moralis*ával, aki nem önvizsgálatra, hanem feltétlen követésre szólít fel: „[...] szigorú törvényeket hoz, háborúkat indít, gyilkolat és akasztat az erkölcs nevében”.¹⁶ Koncz moralitása, állítása szerint, meg hasonlottságot tükröz: az írás s így a költészet magában rejti azt a veszélyt, hogy visszaélhetnek vele, uszításra használhatják fel. Ezért Koncz moralizmusa nem a tisztánlátás gögijéből, hanem a kétely bizonytalanságából fakad. Bori Imre szerint nála a táj sem mentes a kételytől: „Nem idill Koncz István táji látványa. Kétellyel van teli, és ez a kétely költészetének fő jellemzője.”¹⁷ A költészet alapjában érződik ez a meg hasonlottság: a kétely,

¹² Mikola Gyöngyi: *A határ-paradoxon Koncz István költészetében. Ex Symposion*, 1997/19–20., 3.

¹³ Bányai János: *Eltűnés a versben*. In: B. J.: *A védett vesztes*. Forum, Újvidék, 2006, 202.

¹⁴ Koncz: i. m. 147.

¹⁵ Koncz a „homo moralis” elnevezést használta, ám a már idézett interjújában elhatárolta magát a Kosztolányi-féle „hono moralistól”. (Vö.: Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván: i. m. 165.) Hogy ne keverődjön össze a két nézőpont, Koncz esetében *homo ethicus*ra neveztük át a kérdéses kategóriát.

¹⁶ Kosztolányi Dezső: *Szépség*. In: Kosztolányi, i. m. 303.

¹⁷ Bori Imre: *Olvasatok. Ex Symposion*, 1997/19–20., 79.

a pusztulás tartalma áll szemben az erkölcsön túli, öncélú formával: „Rossz embert is lehet szeretni, / hisz az anyag nem rossz vagy jó, / csak esetleg tökéletes formájú, / s a maga módján a forma – / ahogy a képzelete befogadja, / minden erkölcsön túl: öncélú”¹⁸ (*A rossz szerep*). Viszont a jó és a rossz kérdése korántsincs eldöntve nála, a kétely elbizonytalanítja a könnyű kategorizálást, az ítéletet, ezért az idézett költemény vége önreflexív módon a vers értelmezését az erkölcsével állítja párhuzamba: „marad a forma és az, / amit ki-ki elhisz róla”.¹⁹ A vers, illetve a művészet esztétikuma nem oldja fel az etikai problémát.

Úgy tűnik, Koncz első két kötetében kételkedik a l’art pour l’art *szépség* esztétikájában, amit Kosztolányi – Kant filozófiájára támaszkodva – szembeállít az erkölcsösséggel. Kollár Árpád meglátása szerint: „Koncz az esztétizáló kifejezésmódot háttérbe helyezve alakítja ki metaforikus, szimbolikus, olykor allegorikus versvilágát.”²⁰ Ezzel szemben Kosztolányinál a *homo aestheticus* „a tiszta boldogságot már megtalálta a szemléletben, az a legmagasabb rangú ember, aki a lélekben birtokolja a világot, akinek nincs szüksége közvetítőkre, aki magában is teljes egész, akinek erkölce a szépség”.²¹ Szirák Péter szerint Kosztolányinál az esztétikum közvetetten ébreszti fel az erkölcsiséget: „Úgy tartotta, hogy az irodalom nem tud mértéket adni cselekvéseink számára, de a jó irodalom, az esztétikai tapasztalat *felébreszti* és ébren tartja az erkölcsit és elgondolkoztat a mérték mibenlétében, változékonyságán és eseményszerűségén.”²² Amikor Kosztolányi említett útirajzában a készülő háborúról olvasunk, akkor észre kell vennünk az erkölcsi diktátorral, a *homo moralisszal* szembeállított *homo aestheticust*, aki a háború előérzetét esztétikus mondatban fogalmazza meg: „Valamelyik utas levette gyémántgyűrűjét, és az üvegre nagy, értelmes betűkkel – magyarul – rákarcolta: – Háború lesz.”²³ Érdemes itt rávilágítanunk arra, hogy az ismeretlen utas gyémántgyűrűvel ír, értelmes betűkkel, ráadásul magyarul. Kosztolányi írásában a szerbek a háborút nem „értelmesen” várják, s legfőképpen nem gyémánttal vésik fel a háború gondolatát, hanem vadul vágyakoznak a háborúra, mert számukra az felszabadulást

¹⁸ Koncz: i. m. 74.

¹⁹ Koncz: i. m. 74.

²⁰ Kollár Árpád: *Koncz István, az átértékelő. Tiszatáj*, 2009/1., 94.

²¹ Kosztolányi: i. m. 303.

²² Szirák Péter: *Az emlékezés elevensége*. In: *Az emlékezés elevensége. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön*. Szerk. Hózsá Éva, Arany Zsuzsanna, Kiss Gusztáv. Városi Könyvtár, Szabadka, 2007, 234.

²³ Kosztolányi Dezső: *Belgrádi képek*. Európai képeskönyv. Szerk. Réz Pál. Szépirodalmi, Budapest, 1979, 13.

jelent, mintha az ösztönök szabadulnának fel a rájuk kényszerített rend alól, amit a Monarchia diktatúrája képviselt. Marko Čudić ebben burkoltan szerbek lenézését látja, mert Kosztolányi a szerbek kapcsán a 19. század végére kialakult Balkán-képet, publicisztikai sztereotípiákat mozgat a belgrádi útirajzában. Čudić vitatja az Illyés Gyula és Útasi Csaba által magasztalt Kosztolányi „útleírói »objektivitását«”.²⁴ S bár nem vonja kétségbe Kosztolányi megállapításainak általános értelmét, konkrét vonatkozásukat (szerbek, Belgrád) elnagyoltnak tekinti: „tömör művészettel előadott víziószerű képei ugyanis teljesen elszakadnak a megtapasztalt realitástól”.²⁵ Kosztolányi ebben az útirajzában a szerb nemzetet szegénynek, vadnak, részegnek, háborúra éhesnek láttatja, empátia nélkül.

Amennyiben viszont megnézzük Kosztolányi többi műveiben megbúvó szerb-képet, akkor a sztereotípiák mellett empátiát is felfedezünk. Például *A szerb* című novella Bogumil nevű hőse éppen attól rokonszenves az elbeszélő számára, hogy nem fojtja el az érzéseit, vágyait, mindennel elégedett és szabad, akkor is, ha az elbeszélő több esetben iróniával láttatja az ösztönös szereplő műveletlenségét, hirtelen, vad és gyakran érthetetlen természetét. Továbbá meg kell említeni Kosztolányi Veljko Petrovićhoz²⁶ írott, 1909-es levelét, melyben azt állítja: „Én magamat régen-régen, mióta csak öntudatosan nézem az életemet és az érzéseimet, szlávnak érzem.”²⁷ A romantizált szlávsághoz, így a szerbséghez a költészetet, a szerencsétlenséget, a kísértetlátást, álmodozást és az átkot köti. Aztán meg kell még említenünk azt is, hogy a *Belgrádi képek* című útirajz első, *Belgrádi napló* című változatában még találni empatikus sorokat a szerb történelem és a szerb mentalitással kapcsolatban: „Ez a nép most kiáltani akar. Ordítani, lázongani, jajgatni a tüdőrepedésig, és sírni, lövöldözni, halált adni és kapni, minthogy számára egy átok van, csak egyetlenegy, és ez: szótlanul elpusztulni. A világtól eldugott falu lakói érezhetnek ily vak gyűlöletet a gyorsvonat iránt, mikor nap-nap után látják, hogy nem áll meg előttük, hanem cinikusan füttyent egyet. [...] A világtörténelem éppígy megy a maga útján, Szerbia nélkül.”²⁸ Éppen emiatt kissé leegyszerűsítőnek hat Marko Čudić elemzése, amikor nem veszi figyelembe Kosztolányi szerb, il-

²⁴ Marko Čudić: *Balkán-képek a 20. századi magyar irodalomban. Kosztolányi Dezső és Kukorelly Endre szövegei. Híd, 2007/2.*, 54.

²⁵ Čudić: i. m. 55–56.

²⁶ Kosztolányi és Veljko Petrović kapcsolatáról lásd bővebben: Bori Imre: *Kosztolányi Dezső és Veljko Petrović*. In: *Az emlékezés elevensége*: i. m. 159–162.

²⁷ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Réz Pál. Osiris, Budapest, 1996, 186.

²⁸ Kosztolányi: i. m. 315.

letve Balkán-képének ellentmondásosságát: „Az intoleranciától és elvakult sztereotípiáktól hemzsegő szöveg e válfaja természetesen nem jellemezte a széles látókörű Kosztolányit, ám fiatalkori belgrádi útleírásában mégis arra kaphatja magát, hogy nem is ismervén a szerbeket és nyelvüket, a szegénység és vidékiesség láttán, *en block* elutasítsa az autentikus szerb kultúra és műveltség esetleges pusztaságát is.”²⁹ Ezzel kapcsolatban érdemes figyelembe venni, amit Thomka Beáta állít Paul Ricoeurra támaszkodva: „A napló, útirajz, emlékirat műfajok is valójában ego-histoire-ok, éntörténetek, melyeknek elbeszélői és rajzolói maguk is állandó alakulásban vannak. Az önbeszélők beszédmódja újraírás, önkorrekciónak. A napok eseményeivel, az életesemények folyamataival, az utazással mint cselekvésformával a megszólaló személy együtt változik. Sőt, keresi a változást: a helycserével kiteszi magát a nézőpont közelítő, távolító mozgásának.”³⁰ Thomka szerint Kosztolányi útirajzai prózai elbeszélésként is olvashatóak, amit alátámaszt az a tény is, hogy Kosztolányi néhányukat – köztük a belgrádit is – felvette az 1916-os *Tinta* című kötetébe. Ebből a szempontból a *Belgrádi képek* sztereotíp megfogalmazásai nem Kosztolányi, hanem az útirajz hőségének változékony, szubjektív impresszióit tükrözik. Vagyis az útirajzok elbeszélő-hőségének megfigyelései nem minősíthetők „objektívnek”. Ezért egyetértünk Čudićtal, amikor megkérdőjelezi Illyés Gyula és Utasi Csaba objektív Kosztolányi-képét. Ám Čudić következtetéseit Kosztolányi szerb, illetve Balkán-képéről vitathatónak találjuk az ambivalencia, illetve az útirajz hangsúlyozottan szubjektív nézőpontjának figyelmen kívül hagyása miatt. Továbbá bármennyire is túlzó Kosztolányi útirajza helyenként, a szerbiai állapotok nyomorúságáról szóló részeket nem vonjuk kétségbe, hiszen erről a kor szerb írói is szólnak (vö. Borislav Stanković, Branislav Nušić, Radoje Domanović, Ivo Andrić stb. írásaival). Amennyiben a szerbiai századelői állapotokat összehasonlítjuk a nyugat-európaiakkal, akkor valóban kulturális és gazdasági lemaradást tapasztalunk. Viszont ezt a problémát nem kezelhetjük empátia, pontosabban annak belátása nélkül, hogy milyen tényezők okozták Szerbia századelői elmaradottságát, ami miatt az akkori közvélemény a háborúban látta az egyedüli megoldást (ahogyan más, Monarchiát szolgáló kelet-közép-európai nemzet is). Mindettől függetlenül Čudić pontosan rávilágít Kosztolányi saját nemzete iránti vak elfogultságára, amikor Kosztolányi egy belgrádi gyerek idegenhez való viszonyát a magyar falusi gyerekek viselkedéséhez hasonlítja.

²⁹ Čudić: i. m. 57.

³⁰ Thomka Beáta: *A köznapok fikcionalizálói: életrajzok, útirajzok*. In: *Az emlékezés elevensége*: i. m. 555.

Kosztolányi itt burkoltan azt veti fel, hogy a szerb kulturális központ a magyarországi falu szintjével ér fel. S ezzel visszakanyarodtunk megint az útirajz zárómondatához, melyet gyémánttal karcoltak az üvegre, értelmes betűkkel és magyarul. A Kosztolányi-útleírásból azt vonhatjuk le, hogy magyarul írni értelmes, művészi cselekedet. Ehhez képest Koncz mondatai, ahogyan azt Sava Babić állítja az összegyűjtött Koncz-versek szerb kiadásában, nem „szépek”: „Szinte nem is szándékozott szép verset írni, ritkák az áthajlások nélküli sorai, az időmértékes ritmusról nem is szólva. Később mégis bizonyos költeményei ebből a szempontból oldottabbak lesznek, ám sohasem közelítenek a szokványosan bravúros, szép lírához.”³¹ Koncz töredékes versmondattai szembeállnak Kosztolányi századelői szépségeszményével, versformái a virtuózan „szép” Kosztolányi-lírával, mely a költő szabadverseiben is megnyilvánul. Koncz költészete a logikus, lineáris gondolkodásmódot átértékeli, olyan töredékes, repedezett mondatokat hoz létre költészetében, amelyek különböznek a Kosztolányi-féle lineáris vezetésű mondatokhoz képest. Majd csak a kötetekben meg nem jelent kései darabjai – amelyek könyv alakban először a zEtnánál megjelent *Összegyűjtött verseiben* láttak napvilágot – mutatnak rokonságot az avantgárd előtti mondat-, illetve versfeldfogással: „A korábbiaktól erősen eltérő mondatfűzés, lírai élményt tárgyiasító tájkép távol a fogalmaktól és közel a vallomáshoz – ez a poétikai tapasztalat mutatja fel magát e kései verskompozíciókban, hasonlóan mint a legkorábbiakban, de azoktól lényegesen magasabb színvonalon.”³²

Akárcsak a symposionista költőknél, Koncz sem volt érintetlen a kortársi délszláv irodalmi mozgásoktól. Poétikája leginkább talán a II. világháború utáni szerb költészet megújítója, a neoszimbolista Branko Miljković hermetikus verselképzelésével rokonítható (azzal, hogy tovább is lépett a szerb költő nyelvbe, illetve a költői szóba mint fenoménbe vetett hitén). Miljković a mallarméi, illetve a neoszimbolista Valéry-vonalat gondolta tovább a szerb költészetben (figyelembe véve Momčilo Nastasijević különleges, zenei gondolatú versnyelvezetét). *A költészet értetlensége* [Nerazumljivost poezije] című esszéjében arról ír, hogy a modern vers már nem hisz a lineáris világleírásban: „Mivelhogy, amint azt Cassou mondja, a lineáris megértése eltűnt az életünkől, az egész folyto-

³¹ „Gotovo da nije ni hteo da napiše lep stih, retko su mu stihovi bez opkoračenja, da o samerljivom ritmu i ne govorimo. Kasnije pak njegove pesme postaju u tom pogledu nešto blaže, ali se nikada ne približavaju uobičajenoj bravuroznoj, lepoj lirici.” Sava Babić: *Pesnik s ekve pratilje*. In: *Izabrane pesme Ištvana Konca*. Izbor: Eva Toldi. Prev. Judia Šalgo i Draginja Ramadanski. zEtna, Senta, 2007, 153–154.

³² Bányai: i. m. 203.

nosságának formaeszményét el kellett vetni. Amennyiben a linearitás az, amely létrehozta a formát, akkor a klasszikus értelemben vett forma többé nincsen. A költészet szabad és diszkontinuitás formái felé fordult.”³³ Koncz verseinek hermetizmusa, megszakítottsága hasonló elképzelésből eredhet. Ezek a művek néha valóban nehezen megközelíthetőek, nem adják meg könnyen magukat. Koncznál ez tudatos költői magatartás, hiszen a korai és a kései, kötetbe fel nem vett költeményekben megtalálhatóak mindazok a versdíszek, formai jegyek, narratív, lineáris megoldások, amelyeket Koncz a középső alkotói korszakában a versben versről gondolkodva elhagyott, illetve átértékelte, átstrukturált.

Fontos kiemelni, hogy Koncz hermetizmusa mégsem egyenértékű a mallarméi *l'art pour l'art*-ral, ettől a kritika által is gyakran emlegetett etikus magatartása menti meg. Ez a vonás legnyíltabban talán Tolnai Ottó kedvenc Koncz-versében, a *Fohászféle azért, hogy soha ne kelljen ölnöm* címűben fejeződik ki. Vagyis a francia szimbolista elődhöz képest Koncz néhány művében tetten érhető társadalmi elkötelezett egy változata, Bosnyák István szavával élve: szóakciós jelleg. Ezt a társadalmi elkötelezettséget nem lehet valamiféle politikai vagy pártprogramnak tekintenünk, hanem inkább olyan tényezőnek, amely a leírt szó erkölcsi dimenziójára próbál rávilágítani. Ráadásul az említett költemény csak látszólag vet fel erkölcsi kérdést, nagyobb teret kap a félelem megidézése, erre utal a visszatérő kezdő sor is: „Félek!”³⁴. Koncz erkölcsi elkötelezettsége semmi esetre sem hozható összefüggésbe az általa is megírt, kötelező Tito-verssel, amit egyébként nem vett fel a köteteibe. (Mellesleg a hermetikusként tekintett Branko Miljković is írt többemagával Tito-, illetve Jugoszlávia-verset.) Természetesen a symposionisták által *angazsáltság*nak nevezett társadalmi elkötelezettség baloldali eszményektől terhes. Ám ez a baloldaliság – ha ideológiailag nem is problémátlan – nem mosható össze az akkori magyarországi diktatórikus baloldallal. Ahogyan a francia baloldali értelmiségi diákmozgalmak és azok szimpatizánsainak (Sartre, Gide, Camus, Derrida, Foucault, Kristeva stb.) eszményei is más jellegűek a Rákosi-, illetve a Kádár-féle demagógiához viszonyítva.

A Koncz-vers mássága Bányai szerint többek között abban áll, hogy: „Mondatai bonyolultak, sőt az olyan mondatoktól sem retten vissza, és sok

³³ „Budući da je, kako kaže Kasu, shvatanje linearnog iščezlo iz našeg života, ideja o obliku kao neprekinutosti celine morala je biti odbačena. Ako je linearno to što konstituše oblik, onda oblika u klasičnom smislu te reči više nema. Poezija je pribegla slobodnim i diskontinuiranim formama.” In: Branko Miljković: *Sabrane pesme*. Priredili: Dobrivoje Jevtić i Bojan Jovanović. Prosveta, Niš, 2002, 351.

³⁴ Koncz: i. m. 60.

helyütt épp tudatosan alkalmazza őket, amelyeknek a közvetlen jelentése homályban marad, nem világosodik meg.”³⁵ Ugyanakkor sok olyan verse van, ahol épp ellenkezőleg, világos, lineáris ívű mondatokat találunk, amiből kitűnik, hogy Koncz grammatikai lázadása nem fakult sematizmus. Gondolati líra ez, ám ahogy Bányai Konczot idézve észrevételezi, a „megszakított gondolat” (*Automatikusan az őszről*) költészete vonul soraiban. Ez a gondolatkoncolás alapvető Koncz-vonás. Végel László, az első Koncz-kötet szerkesztője, „analitikus groteszk”-nek nevezi Koncz gondolati líráját, s azt állítja, hogy: „[Koncz] Gondolataiban az értelem szenvedélye munkálkodik, s egyetlen gondolata sem racionalizáltan körülhatárolt.”³⁶ Koncznál nem a narrativitás és ennek tagadása közötti feszültség határozza meg a lírát, hanem a gondolat folyamatos akadozása, átlényegülése, eltűnése, újra-felbukkanása. Kollár Árpád szerint: „Formabontó újítónak nem nevezhető a történeti avantgárd előzmények miatt, egységesnek ható, mégis tördelt szövegvilága ellenére posztmodernnek sem, verseinek relatív koherens nyelvezete, strukturáltsága, viszonylag stabil beszédpozíciója miatt.”³⁷ Koncz szavával a „vers leleplezése” a gondolat, a gondolkodás ön-reflexiójának hol sikeres, hol kudarcos eredményének függvényében íródik meg. A versek gondolkodói *énje* fragmentált, ugyanakkor a motívumok rendszeres ismétlődése által (táj, máglya, áldozat, vers, határ, halál stb.) kikerülnek a mindenféle értelmet tagadó zűrzavart, így a jelentés, a gondolat egysége sugallt, semmi esetre sem megtalált és kinyilvánított: „nem hiszel a szavaknak / ezért kerülöd, – / előttük lesütöd szemedet – az értelmüket. És a rossz mester / cifra blöffje mögé / sem bújsz, aki letagadja a jelentését / a szónak”³⁸ (*Egérút*). Talán pontosabb lenne az a megfogalmazás, hogy itt a jelentés egysége helyett sokkal inkább a töredékes szerkezet kohéziója érvényesül. Elek Tibor szerint: „[...] a racionális alkotói magatartás megfegyelmezi a belső zaklatottságot, s a végeredmény már egy letisztult diszharmónia”.³⁹ A szaggatott gondolatmenetre és a nem lineáris versbeszédre gyakran az (ön)felszólító mondatok is rávilágítanak. A József Attila-i felszólítás, a „Légy fegyelmezett!” Koncz esetében a verses gondolkodás (ön)fegyelmezéseként értelmezhető. Az *Ellen-máglya* című Koncz-kötet egyik ritka korabeli magyarországi recenziója, Füzi László a következő-

³⁵ Bányai János: A „megszakított gondolat” költészete. *Híd*, 1970/10–11., 1142–1149.

³⁶ Végel László: *A vers leleplezése*. In: V. L.: *A vers kibívása*. Symposium Könyvek 44. Fórum, Újvidék, 1975. 66.

³⁷ Kollár: i. m. 94.

³⁸ Koncz: i. m. 21.

³⁹ Elek Tibor: *Pusztulás és pompa az örökös meghasonlásban*. *Ex Symposium*, 1997/19–20., 11.

ket írja erről: „Ezeket a verseket az újbóli nekilendülés, ebből következően pedig a motívumok folytonos újraértelmezése, a jelentésrétegeinek gazdagítása teszi egyetlen drámai monológ töredékeivé.”⁴⁰ Szerinte ez a drámai monológ egyértelműen a világpusztulás diagnózisát adja. Ezzel függ össze a konczi Kosztolányi-mondat is: „Háború lesz.” Ez a halálra ítéltség, a végítélet felé haladás, pontosabban: fokozatos romlás állapotának diagnózisa. Míg Kosztolányinál a háborúval és a romlással szembeállítható az esztétikai szépség ideálja, addig Koncznál bizonytalanok lettek azok az ideológiai alapok, amelyekből a századelői művész-szubjektum megalkotta én-jét, az esztétikai szépség, vagyis a művészet ugyanúgy lehet a morális züllés eszköze. Koncznál már csak koncok maradtak, a költők pedig konclesők lettek. Természetesen leegyszerűsíténé a problémát, ha Konczot pusztán a romlás, Kosztolányit pedig a szépség költőjének tartanánk, ennek ellentmond Koncz kivételes szerelmi lírája, Kosztolányi halál és betegség, illetve a baudelaire-i rút iránti figyelme. A különbség inkább az esztétikai paradigma változásában ragadható meg.

A legelején azt állítottuk, az író nem egyedülálló próféta, akkor sem, ha később beigazolódtott, előérzetei vannak. Kosztolányi nem cáfolja a háború erkölcsi szempontú elítélését, de kételkedik a művészet hatékonyságában a háborúval szemben: „A háború szörnyű valóság. Tiltakozni ellene erkölcsi kötelesség, ízlés és becsület dolga, de annyit ér, mint ünnepélyes kiáltványt fölolvasni, hogy helytelenítjük a földrengést.”⁴¹ Koncz hasonló módon a művészetben nem a háború ellenszerét látja, az Isten nélküli világban, vagyis biztos erkölcsi fogódzók hiányában magára maradt egyén szempontjából világítja meg a versírás etikájának problémáit. Kosztolányinál is jelen van ez a dilemma, műveit több ponton áthatja a létbizonytalanság tapasztalata. Koncz Kosztolányihoz való viszonya analitikus, a századelői, szimbolista szépség-esztétika ártértékelésére alapozza költészetének kérdéseit. Ám a poétikai továbblépés, a fragmentált gondolatiság nem lesz győzedelmes esztétikai ideológia, hanem alternatíva a második világháború utáni kulturális légkör kihívásaival szemben. Koncz a vajdasági magyar költészetben elsőként reflektált az avantgárd utáni költészet problémáira, egy időben Tandorival.⁴² Lírájának eredményeit az újvidéki *Új Symposion* folyóirathoz kötődő költőgenerációk hasznosították tovább – máig ható következményekkel.

⁴⁰ Füzi László: *Koncz István: Ellen-máglya. Kortárs*, 1988/10.

⁴¹ Kosztolányi: i. m. 573.

⁴² Vö.: Elek: i. m. 13.

Két bácskai turné

Ortutay Gyula 1971-es újvidéki és 1974-es szabadkai tartózkodásának
eddig felderített eseményei

Egy esztendővel Ortutay Gyula (1910–1978) születésének századik évfordulója előtt az egykori tanítvány, később tanszéki munkatárs és bizalmas, Voigt Vilmos, a mai magyar folklorisztika vezető egyénisége, Ortutay tanszékének későbbi professzora áttekintést tett közzé *A százéves Ortutayról* címmel. (*Bácsország*, 2009/3. [50. szám] 14–19.) A dolgozat felvázolja Ortutay pályáját, a munkásságának megítélésével kapcsolatos problémákat, s részletezi bácsországi kapcsolatait, vagyis egykori bácskai tartózkodásait és valószínű itteni gyűjtéseit – elsősorban Ortutay Naplójának addig megjelent I. kötete alapján. A dolgozat végén az alábbi sorok is olvashatók: „Külön feladat lenne szülőháza megtalálásának, majd emléktáblával ellátásának története, egyáltalán újvidéki és szabadkai útjainak leírása. Noha egyre kevesebben, talán még élnek olyanok, akik ezek lebonyolításában is részt vettek.” Végül arra utal a szerző, hogy az évforduló ne csak az ünnep, hanem „a kutatómunka alkalma is legyen”.

Közben elmúlt Ortutay születésének századik évfordulója, s az előre beharangozott nagy szabadkai Ortutay-konferenciából nem lett semmi; a nagy felhajtásból mindössze egy fényképkiállítás megrendezésére futotta. (A jellemző szabadkai kisszerűségből csupán egy zentai reprízre futotta, nehogy már az újvidéki magyarok is láthassák, hogy Szabadka szellemi potenciálja mit tudott Ortutayból vagy Ortutay kapcsán kicsikarni!) Nem tapasztalni tehát, hogy Ortutay szülővárosának folkloristái hallgattak volna professzoruk szavára, s felgyűrték volna a gatyaszárat ismeretlen Ortutay-vonatkozások után kutatva. (E dolgozat későbbi ókumlálói számára előre közlöm, hogy a gatyaszár említése korántsem olcsó él, mindössze utalás Ortutay egyik emlékező szövegére, melyben az ünnepelt arról ír, hogy ő a „gatyológiát” választotta a külföldi ösztöndíj helyett – legalábbis egyik szegedi professzora szerint. Aki nem hiszi, járjon utána!) Nincs nyoma tehát a

kutatómunkának Ortutay ürügyén. Eddigi ismereteim szerint az Ortutay-centenárium kapcsán mindössze a magam oknyomozó dolgozatkája látott napvilágot, melyben Ortutay Fedics-könyvének (1940) szerb recepcióját bátorkodtam feltárni. (*A Fedics-jelenség külhoni recepciójához. A fiatal Ortutay szerb kapcsolatai nyomában. Hid, 74[2010] No 3. 3–22.*) Amíg tehát a szabadkai Ortutay-szakértők kirukkolnak dolgozataikkal, közzéteszem azokat az adatokat, amelyek Ortutay 1971-es újvidéki és 1974-es szabadkai útjaival kapcsolatban – ismereteim mai szintjén – lehetővé teszik a két út eseménytörténetének rekonstruálását.

Mi sem jellemzőbb egyébként – tehetném ismét hozzá –, hogy 1990-ben (az addigra már megboldogult) Ortutay születésének 80. évfordulója jegyében a szabadkai *Üzenet* folyóirat *Ortutay Gyula emlékezete* felirattal komoly hármasszámot hozott ki, melyben senki nem tartotta érdemesnek, hogy utánajárjon Ortutay alig másfél-két évtizeddel korábbi bácskai útjainak. Amikor a néhai Dér Zoltán szerkesztő közreműködésre kért fel még az emlékszám tervezése során, magam is ígértem a lap számára egy néprajzi tanulmányt, ami meg is jelent. (*Üzenet, 20[1990] No 7–9. 592–606.*) Továbbá felhívtam a szerkesztő figyelmét arra a két interjúra, melyeket azóta is őrzök lapkivágat-gyűjteményemben. Dér Zoltán nyomban elkérte a két Ortutay-interjú szövegét, s le is hozta a nevezett *Üzenet*-számában. (S természetesen vissza is adta az eredeti közléseket.) Ezek egyikéről (amely egyébként eredetileg a szabadkai *7 Nap*-ban jelent meg 1977-ben) Voigt Vilmos elmondta lényeglátó véleményét, amihez magamnak nincs mit hozzátennem. (Lásd a *Bácsország* fentebb említett számában.) A másik interjú, mely eredetileg a *Magyar Szó*-ban jelent meg, kimondottan szabadkai vonatkozású, s Ortutay 1974-es ottani tartózkodásának fontos írott dokumentuma. Újabban azt tapasztalom, hogy ezt az interjút hivatkozzák (*Magyar Szó, 2010. április 12. 10. p.*), a kóbor apácák megtevesztése céljából az eredeti megjelenés helyét jelölve meg, s közben nyilván az *Üzenet* Ortutay-számából származik az idézet, nem pedig külön helytörténeti kutatás eredménye. Érdeklődéssel várom a szabadkai kutatások eredményét, melyben feltárják majd azokat az adatokat, melyek Ortutay 1974-es szabadkai tartózkodásával kapcsolatban az említett *Magyar Szó*-cikk adataihoz képest újat és főleg többet mondanak.

Ortutay Gyula 1971 márciusában tartózkodott Újvidéken. Ez a tartózkodás jól rekonstruálható írott források alapján. A látogatást az újvidéki *Magyar Szó* az alábbi rövidhírben jelentette be a lap híroldalán (*Magyar Szó, 1971. március 19. 9. p.*): „Ortutay Gyula Újvidékre látogat. Ortutay Gyula neves magyar néprajztudós, a Magyar Néprajzi Intézet igazgatója, mint a Hungarológiai Intézet vendége vasárnap Újvidékre látogat. A magyar néprajz kiváló ismerője 3–4 napig marad a tartományi székvárosban,

s a Bölcsészeti Karon a Magyar Tanszék kérésére előadást tart. Ezenkívül Szabadkára is ellátogat.” A rövidhír korrekt megfogalmazású, ennek ellenére több tévedést is tartalmaz. Ortutay akkor az MTA Néprajzi Kutatócsoport nevű néprajzi intézményt igazgatta, ezt az intézetet nevezik napjainkban az MTA Néprajzi Kutatóintézetének. Ugyanebben a napilapban néhány nap múlva az alábbi hír jelent meg: „Ma délelőtt: Ortutay Gyula előadása az egyetemen. Ortutay Gyula, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének igazgatója, aki, mint írtuk, a Hungarológiai Intézet vendégeként Újvidéken tartózkodik, ma délelőtt 11 órakor előadást tart az Újvidéki Bölcsészeti Karon. Előadásának témája: *A magyar népmesekutatás módszerei*. A neves magyar néprajztudós a két intézet együttműködése, kutatócsere keretében látogatott hozzánk. Háromnapos itt-tartózkodása idején megismerkedik a Hungarológiai Intézet munkájával, néprajzkutatói terveinkkel stb. Előadását a Bölcsészeti Kar második emeleti termében tartja.” (*Magyar Szó*, 1971. március 23. 9. p.) Eddigi ismereteim szerint napilapunk a későbbiek során a látogatással nem foglalkozott. Meglepő, hogy sem a lap, sem pedig a Hungarológiai Intézet valamelyik munkatársa nem készített interjút Ortutayval.

A vendéglátó újvidéki Hungarológiai Intézet folyóirata, a *HITK* két ízben is – sajnos, csak kurta közlés formájában – számol be a pesti folklorista látogatásáról: „Intézetünk a külföldi (főleg magyarországi) tudományos intézetekkel való megállapodás értelmében az alábbi tudományos kutatókat látta vendégül: [...] Dr. Ortutay Gyula akadémikus, a (sic!) MTA Néprajzi Intézetének igazgatója [...]” (*HITK*, 3[1971] No 5–6. 179.) Valamint a következő számban: „Intézetünk az elmúlt jelentés-időszakban vendégül látta: Dr. Ortutay Gyula akadémikust, egyetemi tanárt, a (sic!) MTA Néprajzi Kutató Csoportja részéről (1971. március 21–24.) és...” (*HITK*, 3[1971] No 7. 168.) Ugyanott felsorolásra kerülnek azok az intézmények és magánszemélyek, amelyek és akik „értékes adományokkal” gazdagították az Intézet könyv- és dokumentumtárát. Ezek között ott szerepel Ortutay neve is. Adománya(i) nem kerül(nek) megnevezésre.

Ennyi tudható meg ebben a pillanatban az írott források alapján Ortutay Gyula 1971. március végi újvidéki látogatásáról. Az Intézet folyóirata nem számol be Ortutay előadásáról (előadásairól?), erről az itteni forrásokban kizárólag a *Magyar Szó*-ból lehet tudomást szerezni. Megjelent viszont *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* (*HITK*) lapjain Ortutay *A magyar népmesekutatás módszerei* című tanulmánya, amely feltehetően a Magyar Tanszéken elhangzott előadás szövege, hisz a két cím azonos. A *HITK* semmiféle jegyzet vagy utalás formájában nem közli, hogy a tanulmányt a szerző előadta vagy felolvasta volna. (*A közlés pontos adatai: HITK*, 3[1971] No 7. 5–12.)

Időközben megjelent Ortutay Naplójának III. kötete, melyben az itt tárgyalt időszak (1971, március) feljegyzései is szerepelnek. Mielőtt tehát az újvidéki tartózkodás eseménytörténetével kapcsolatban néhány megjegyzést tennék, idézem magát az Újvidékre látogató vendéget. Ennek alapján láthatóvá válik ugyanis, hogy Ortutay miként látta az újvidéki turnét, mi maradt meg belőle emlékezetében, s számára mik voltak hangsúlyos pontjai. Ortutay írja (Budapest, 1971. 3. 20.): „Holnap autóval Újvidékre utazom, az Egyetem és a Hungarológiai Intézet meghívására. Előadást – esetleg előadásokat is kell tartanom. Gondolom, három napig leszek ott, meg a vasárnap délután. Ez is fáraszt, nagyon, a szokás szerint nagyon összefutottak a dolgaim. Kedden–szerdán voltak a választás előtti jelölőgyűléseim.” Naplójában 1971. 4. 3-án számol be újvidéki útjáról, s közli tapasztalatait: „Újvidék jól sikerült: az előadásom is, a több mint háromórás konzultáció hasznos volt, *Szeli István*nal, *Bori Imrével*, a Hungarológiai Intézet fiatal tagságával voltam együtt, jól megértettük egymást. 24-én, születésnapomon késő délután már idehaza voltam, és örömöm volt idehaza is. A jugoszláviai útnak voltak kedvetlen pillanatai, a sok szemét, piszkos elhanyagolt utcák, nagy drágaságról, a köztársaságok szétesettségéről panaszkodnak – valami állandósult ideiglenesség, bizonytalanság érződik a levegőben... A magyarság külföldön itt a legszabadabb, már a szocialista országokban, s bár itt is másodrendű állampolgárok, de öntudatosak, s ez ellen a másodrendűség ellen berzenkednek; szókimondóak, őszinték. Személyesen *Bori Imrét* sajnáltam meg, pedig okom lenne *Radnóti* könyve miatt haragudnom rá – mégis szívembe zártam ezt a konok, sértődékeny, mindig külön utakat kereső s tehetséges embert. Szenvedélye, szerelme az irodalom, s mindig azért is mást akar mondani, mint a többiek. Pláne, ha hivatalosnak érez valamely tézist. Ez aztán extravaganciákhoz vezet. S közben nagyon fáj neki a hazai bírálat, éles vita. Velem ő is, a derék nyárspolgár *Szeli* is nagyon barátkozgatott.”

Naplója szerint ennyi csapódott le Ortutayban csaknem négy napos újvidéki tartózkodása után, azt sem rögtön fogalmazta meg, hanem csaknem két héttel később, egy bécsi út előkészületei során. S olyan bécsi út előkészületeiről volt szó, amelynek során Ortutaynak semmi dolga nincs Bécsben, csak elmegy gépkocsivezetőjével, akinek ott kell szervizeltetnie Ortutay szolgálati Volvóját. S előre örül a várható pihenésnek, a bécsi Mátyás-pincében tervezett ebédnek, meg annak, hogy esténként „sexy filmeket” fog nézegetni. Arról egy szava sincs a hedonista Ortutaynak, hogy Újvidéken milyen fogadtatásban volt része, pedig Naplójából tudjuk, hogy külföldi útjai során akkurátusan fontosnak tartja megörökíteni, hogy hány

ebéd- és vacsorameghívásban volt része, hány és milyen fogásokat evett végig, mit és mennyit ittak. Hogy Újvidéken voltak-e ebéd- és vacsorameghívásai, arról nincsenek adatok, azt viszont a Hungarológiai Intézet egyik akkori (akkor még) fiatal munkatársától tudom, hogy Ortutayt és gépkocsivezetőjét, a Naplójából jól megismerhető intimusát, Öcsit, az akkori és későbbi újvidéki szállodaipar legreprezentatívabb hoteljében, a péterváradai Varadin Szállóban helyezték el, ami egyébként nem volt egy utolsó hely. Nem hihető, hogy itt Ortutay csapnivaló szállásban és ellátásban részesült volna. Egy Ortutay-rangú magyar akadémikus ennél jobb ellátásban az akkori Újvidéken nem is részesülhetett volna.

Azt sem részletezi Ortutay, hogy a Hungarológiai Intézet igazgatójával (Szeli Istvánnal) és a Magyar Tanszék tanszékvezetőjével (Bori Imrével) a háromórás konzultáció során miben értették meg jól egymást. S miben az Intézet fiatal tagságával. Gondolom, az Intézet akkor körvonalazódó néprajzi terveiről szólhatott a konzultáció. Ortutay egy előadásáról számol be, annak témáját és címét azonban nem tartotta fontosnak feljegyezni. Mindez annyira lényegtelen lett volna a körülrajongott akadémikus számára? Az az ember érzése, hogy az újvidéki út a Hungarológiai Intézetben és a Magyar Tanszéken nem jelentett többet Ortutay számára, mint egy vidéki, könnyű kirándulás, de annyit semmiképpen sem, mint egy bécsi szolgáltatáautó-szervizeléssel egybekötött, egyébként alapjában véve komolyabb cél nélküli kiruccanás.

Mindenesetre a bemutatott forrásokból pontosan kiszámítható, hogy Ortutay és gépkocsivezetője, Öcsi, 1971. március 21-étől 24-éig tartózkodott Újvidéken, azzal, hogy 24-én késő délután már vissza is értek Pestre. Hogy a *Magyar Szó*ban felröppentett szabadkai látogatás megvalósult volna, arról Ortutay nem szól Naplójában. Ebből az következik, hogy nem is valósult meg. Az is biztos, hogy a pesti folklorista akadémikus 1971. március 23-án délelőtt 11 órakor *A magyar népmese kutatás módszerei* címmel előadást tartott az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékén, hogy melyik teremben, azt nem tudom, hisz a napilapunkban megjelent beharangozó szövegben szereplő „második emeleti terem” megfogalmazás pontatlan. Akkor a Njegos utcai kari épületben a második emeleten több terem is alkalmas lehetett ilyen előadás céljára. (Magam is abban a kari épületben végeztem egyetemi tanulmányaimat.) Ortutaynak ugyanilyen címen tanulmánya jelent meg a Hungarológiai Intézet folyóiratában (a pontos adatokat lásd fentebb!), tehát nyilvánvaló, hogy ez a szöveg hangzott el vagy került felolvasásra.

Hogy 1971-es tavaszi újvidéki útja során Ortutay voltaképpen hány előadást tartott, csak azt az egyet, amely bizonyítható, vagy többet is, annak kapcsán legalább egy adat kételyeket ébreszthet. Ortutay ugyanis 1974-es

szabadkai tartózkodása során válaszolt a *Magyar Szó* (ma már ismeretlen) munkatársának néhány kérdésére, s válaszai közt többek között ezt is mondta: „Magam is tartottam Újvidéken mind a Hungarológiai Intézetben, mind a Magyar Tanszéken előadást.” (*Magyar Szó*, 1974. február 20. 12. p.) Valószínű, hogy három esztendő távlatából Ortutayt félrevezette emlékezete, s az intézeti konzultációt vélhette második előadásnak. 1971 után ugyanis nem fordult meg többet Újvidéken. A másik adat, amely további újvidéki Ortutay-előadást emleget, könnyedén cáfolható.

Beszédes Valéria írja Ortutay születésének 90. évfordulója jegyében a szabadkai *Szabad Hét Napban*, 2000-ben: „A 70-es években Újvidéken a Hungarológiai Intézetben a vajdasági néprajzkutatás ügye, valamint Borbély Mihály meséinek újbóli kiadása is szóba került, az intézet munkatársai, Szeli István és Bori Imre őt is megkeresték, a tanácsát kérték a munka megszervezéséhez. Ebben az időben az újvidéki egyetemen a Magyar Tanszék harmadik fokozata hallgatóinak is előadást tartott.” (*Szabad Hét Nap*, 2000. június 7. 14. p.) Nos, az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén a magiszterképzés (ahogy akkor mondtuk: a harmadik fokozati képzés) az 1972/1973-as tanévben kezdődött meg, tehát egy esztendővel Ortutay Gyula újvidéki turnéja után. Akkor iratkoztam be magam is ezekre a stúdiumokra (ez volt az első nemzedék), s számunkra Ortutay nem is tartott előadásokat. A folklorisztikai tárgyakat a pesti Folklore Tanszék munkatársai: Voigt Vilmos, Dömötör Tekla tartották, rajtuk kívül még Vargyas Lajos és mások.

Mint az előbbieken ismertetett írásos adatok, valamint az emlékezet alapján felsorakoztatott adatok konfrontációja is mutatja, az emlékezet ingoványos talaj; csak akkor érdemes rá hivatkozni vagy hagyatkozni, ha a korhű írásban rögzített adatok végleg kifogynak. Pedig mindössze negyven esztendő telt el Ortutay Gyula újvidéki látogatása óta, s még egy ócska fényképfelvételt sem tudok felhajtani, mely a pesti folklorista akadémikus tanszéki előadásán vagy a Hungarológiai Intézetben folyt konzultációja során készült volna!

S az újvidéki látogatással kapcsolatos áttekintés végén ide kívánczik még néhány megjegyzés. A *Szabad Hét Nap* fentebb citált és cáfolt szerzőjének évfordulós dolgozata még legalább két illúzióromboló adatot tartalmaz (a szerző a pesti Folklore Tanszék végzett diákja!). Több ízben emlegeti az Ortutay által szerkesztett Új Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatot Új Magyar Népköltészeti Gyűjtemény címen, s „a már világhírű Fedics János”-ról beszél, mint Ortutay adatközlőjéről, akit egyébként Fedics Mihálynak hívtak.

Egy pesti diáknak ilyen hibákat nem illik ejtenie még Ortutay Gyula kapcsán sem. Egyébként azon, hogy mennyire világhírű Fedics Mihály

(nem pedig Fedics János), azon el lehetne gondolkodni annak az ismertetésnek fényében, melyet Honti János írt Ortutay *Fedics Mihály mesél* (*ÚMNGY 1., Budapest, 1940*) című könyvéről még 1940-ben, s éppen az idén vált ismét megismerhetővé (ma olvasható: *Voigt Vilmos: Meseszó* című tanulmánykötetének függelékéeként – *Budapest, 2007–2009. [2010] 418–420.*), de az említett világhír Heller Bernát ugyancsak még 1940-ben írt (de csak 1946-ban megjelent) ismertetésének fényében is – finoman fogalmazva – kissé problematikus (lásd: *Ethnographia 56[1945] No 1–4. 41–48.*). A folyóirat egyébként 1946-ban jelent meg.

Ami Ortutay újvidéki előadását illeti (*A magyar népmesekutatás módszerei*), nem volt a „misszióhoz” illő, erre az alkalomra készített áttekintés; „a neves magyar néprajztudós”, ahogy a *Magyar Szó* körülrajongta a pesti vendéget, voltaképpen elővette egyik régebbi dolgozatát, lefújta róla a port, s némi változtatásokat alkalmazva adta elő és engedte át közlésre a *HITK* következő száma számára. A dolgozat ugyanis nyolc esztendővel korábban már megjelent (*Valóság, 7[1964] No 8. 14–20.*). E korábbi közlés jegyzeteiből viszont tudható, hogy azt Ortutay ugyanabban az évben előadta Párizsban egy tudományos előadás-sorozat keretében. Ennek a dolgozatnak a pályafutása ezzel még nem zárult le. Ortutay írja Naplójában a következőket: „A magyar népmesekutatás módszereiről szóló s a magyar népköltési kutatás első korszakáról szóló előadásaimat Matti Kuusi vezette be. Ez utóbbi címen már tartottam egyszer előadást, nyomtatásban is megjelent, a jó finnek mégsem emlékeztek rá – szerencsémre.” (*Napló III., Budapest, 2010. 134., a feljegyzés 1969. 10. 11-én íródott.*) A dolgozatot tehát Ortutay előadta Párizsban, Helsinkiben és Újvidéken is, s magyarul két ízben kiadta (némi változtatásokkal és kihagyásokkal nálunk is). Hogy franciául és finnül megjelent-e, nem tudom. Az viszont biztos, hogy szerzője nem sokkal az újvidéki turné után, 1971 júniusában Ungvárra utazott, s ugyancsak „missziót” teljesítve, a dolgozatot még egyszer kamatoztatta, mert az útjáról ugyancsak később és kapkodva beszámolva (*1971. 7. 7-én, Napló III., 2010. 236–241.*) írt beszámolójában olvassuk: „Három napon át két-két órán át előadást tartottam a magyar folklór történetéről, a mi módszertani elveinkről, eredményeinkről és külön a népmesekutatásról. A hallgatóság is megragadó volt, valami nyolcvanan minden órán részt vettek, jegyeztek, nagyon figyeltek, s az utolsó előadás után egy kis konzultációt is tartottam, okosak voltak a kérdéseik, s végül persze, virágokat is kaptam.” (*Ugyanott: 237.*) Ennyit az újvidéki tanszéki előadásról és kontextusáról. Egyébként Ortutay akkori mindennapjairól, közszerepléseiről, hazai és külföldi utazgatásairól, szerelmi bonyodalmairól el kell olvasni Naplóját. Ennek a teljes zűrzavarnak fényében lehet csak megérteni örökös kapkodásait, túlvállalásait, s azt is, hogy mindennek tükrében az újvidéki

„misszió” alig játszhatott fontos szerepet; egyike volt Ortutay rutinosan előadott megszokott rolléinak. Úgy tűnik, Újvidéken nem lehetett elég sűrű a tömjénfüst, nem záporoztak a dékáni fogadások, ebéd- és vacsorameghívások, mint Ungvárott, talán nem folyt annyi konyak sem, mint a Kárpátalján (bár ebben nem vagyok biztos), ez indokolhatja az újvidéki és ungvári turnéről szóló beszámolók közötti (nem csak terjedelmi) különbségeket. Úgy tűnik, Ortutayban csak az csapódott le Újvidék kapcsán, hogy az akkori két vezető jugoszláviai magyar értelmiségi (Szeli és Bori) vele „nagyon barátkozgatott”, de hogy voltaképpen miről is volt szó az (akkor még szépreményű) Hungarológiai Intézet néprajzi (és egyéb) tevékenysége, programja és főleg tervei kapcsán, azt nem tudjuk meg Ortutaytól.

Magának az újvidéki tartózkodásnak apropója kapcsán is kollízió mutatkozik Ortutay Naplója (tehát a maga felfogása) és az újvidéki írott források között. Ortutay ezt írja: „Újvidékre utazom az Egyetem és a Hungarológiai Intézet meghívására.” Ezzel szemben az idézett újvidéki forrásokból tudjuk, hogy az újvidéki látogatásra a Hungarológiai Intézet és a budapesti MTA Néprajzi Kutatócsoport közti rendes évi kutatócsere-egyezmény keretében került sor. A kutatók személyét nem a fogadó fél, hanem a kiküldő fél határozta meg. Az „Egyetem” meghívására tehát ilyen esetekben nem volt szükség, s nyilván ilyen meghívás nem is volt. Az viszont elképzelhető, hogy a Hungarológiai Intézet örömmel vette annak hírért, hogy az MTA NKCS igazgatója lesz (gépkocsivezetőstül) az 1971. évi „cseregyerek”, hisz vele (tehát Ortutayval) meg lehet tanácskozni az Intézet formálódó néprajzi kutatási elképzeléseit. Hogy előadás tartására is felkérték a Bölcsészkar Magyar Tanszékén, amely akkor még független volt a Hungarológiai Intézettől – kényszerű összeolvasztásukra később került sor – az természetes, s a vendég iránti tisztelet jele volt. S az is, hogy az előadás szövegét (nem tudván, hogy az már korábbról publikus) közlésre elkérték és le is közölték az Intézet folyóiratában. Az állapítható meg tehát legvégül Ortutay Gyula 1971 márciusában tett újvidéki látogatása és tanszéki előadása kapcsán, hogy akkor – legalábbis a jugoszláviai magyar humán tudományosság – sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított neki az akkori szárnyaló (naiv) eufória idején, mint az valójában volt. Legfeljebb egyféle leereszkedő vállvergetést lehet benne látni a magyar tudományosság és Ortutay részéről. Újvidék mindenesetre arra legalább jó volt Ortutay számára, hogy a húsvéti ünnepek előtt családja számára megvegye az ajándékokat. Ezt írja Naplójában: „Zsuzsának meg a lányoknak s az unokáknak ugyanis Újvidéken jól bevásároltam.” (*Napló III.*, 2010., 207.)

Ami Ortutay Gyula 1974 februárjában tett szabadkai látogatását és előadását illeti, annak kapcsán az írott források – ebben a pillanatban – az alábbi eseménytörténet felvázolását teszik lehetővé. A *Magyar Szó* szabadkai oldala az alábbi beharangozó hírt tette közzé: „Ortutay Gyula a ma-

gyar népballadáról. A Magyar Tudományos Akadémia tagjának előadása Szabadkán. Ortutay Gyula a Magyar Tudományos Akadémia tagja, pénteken este hat órakor MAGYAR NÉPBALLADÁK címmel előadást tart Szabadkán a Kultúra Székházának nagytermében. A rendkívül érdekesnek ígérkező előadás rendezői minden érdeklődőt szívesen látnak.” (*Magyar Szó, 1974. február 14. 10. p.*) Másnap (pénteken) az alábbi hír jelent meg ugyancsak a napilap szabadkai oldalán: „Ma: A magyar népballadáról. Ma este hat órakor Ortutay Gyula, a Magyar Tudományos Akadémia tagja előadást tart a Magyar népballadák címmel a Kultúra Székházának nagytermében. Az előadással egybekötve megtekinthető a Városi Múzeum vojlovicai szöttesek és varrottasok kiállítása.” (*Magyar Szó, 1974. február 15. 5. p.*) Néhány nappal később – ezúttal már nem a napilap szabadkai oldalán, hanem a lap egész tartomány számára szerkesztett művelődési oldalán – ahol ugyanakkor a kor magyar irodalmának kitűnőségei: Dobosi Imre, Garay Gábor és Simon István újvidéki vendégszerepléséről is beszámoltak fényképpel is illusztrálva –, rövid beszámoló és interjú jelent meg Ortutay előadásáról és a jugoszláviai magyar néprajzkutatásról kifejtett véleményéről:

„*Szervezett néprajzkutatás*

Február 15-én a szabadkai Városi Múzeum meghívására a Kultúra Székházának nagytermében dr. Ortutay Gyula, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének igazgatója előadást tartott a magyar népballadáról. Ebből az alkalomból kértük ki véleményét néhány kérdéssel.

– *Mennyire ismeri a jugoszláviai magyar néprajzkutatás eredményeit?*

– Többé-kevésbé ismerem az itt folyó munkát, kutatásokat, s mivel az utóbbi években egyre szervezettebbé válik, igen értékesnek, jónak tartom. Magam is tartottam Újvidéken, mind a Hungarológiai Intézetben, mind a Magyar Tanszéken előadást. Mi publikáltuk Penavin Olga nagyon értékes népmese-gyűjteményét, amely a jómagam szerkesztette sorozatban, az Új Magyar Népköltési Gyűjteményben jelent meg. Hallgatóink között vannak jugoszláviai magyar folklóristák, így az elmúlt években Tóth Ferenc Újvidékről, de idén is van két-három hallgatónk. Az itteni kutatásoknak a publikálása talán lehetne gazdagabb, hiszen szép gyűjtőmunka folyik már az itt dolgozó néprajzkutatók körében, és érdemes lenne ezt az anyagot megjelentetni. Jó az, ahogy Bori Imre is tette, hogy a régi anyagból publikált, hiszen Kálmány Lajosnak a nagy klasszikus gyűjteménye részben éppen erről a területről való. A Szeged vidékéről kirajzó tanyai parasztok leszármazottai közül többen élnek itt. Kálmány Lajosnak egyik nagy mesemondója, Borbély Mihály is itt élt, és családja, rokonsága, ismerősei még élnek. Az ő körükben érdemes lenne gyűjteni.

– *Milyen feltételek szükségesek a gyűjtőmunka sikerességéhez?*

– Egyfajta konokság és lemondás, mert nehéz munka a gyűjtés, bár a magnetofon most már nagyon megkönnyíti. Szívósság, kitartás és nagy lélektani tapintat is kell. Igen fontos, hogy a gyűjtő teljességre törekedjen, tehát egy-egy mesemondójának, énekesének a lehető teljes tudását össze kell gyűjtenie, illetve egy községben, kisebb-nagyobb falukban élő mesei anyagot, dallamanyagot, a hiedelemvilág, a népi tudás emlékezetét. Mindig a lehető legnagyobb teljességre kell törekedni – ez is egyfajta nagy kitartást igényel az embertől. Régebben nem törődtek ezzel. Egy-két adatot, egy-két mesét vagy éneket jegyeztek csak föl. Most arra törekszünk, hogy a teljes tudás birtokába jussunk.” (*Magyar Szó, 1974. február 20. 12. p.*) E szabadkai látogatás és előadás kapcsán olvassuk Beszédes Valéria 2000-ben megjelent évfordulós cikkében: „Vajdasági kapcsolatait a 70-es években újította fel. 1974-ben Mikuska Milka meghívására sok-sok évtized múltán látogatott Szabadkára. Akkor megkereste azt a házat is, ahol született. Bizonyára sokan akadnak még, akik emlékeznek a népballadáról tartott nagy hatású előadására, melyet a városháza dísztermében mondott el.” (*Szabad Hét Nap, 2000. június 7. 14. p.*)

Hogy a szabadkai lapok tartalmaznak-e további adatokat Ortutay 1974-es ottani látogatásával és előadásával kapcsolatban, annak utánanévezve a *7 Nap*-ban a következő – szedésében is kiemelt – beharangozó hírt olvashatjuk: „Dr. Ortutay Gyula előadása Szabadkán. Dr. Ortutay Gyula, az ismert néprajztudós ma, pénteken Szabadkára látogat és este hatórai kezdettel érdeklődésre számot tartó előadást tart a régi városháza dísztermében. A kiváló etnográfus, aki egyébként városunkban született, a magyar népballadáról beszél majd a közönségnek. Neves vendégünket a szabadkaiak is jól ismerik, hiszen jó néhány műve hozzánk is eljutott. Az esten néhány népballadát is hallhatunk majd a Csáth Géza Művészetbaráti Kör tagjainak tolmácsolásában. Az előadás előtt a városháza előcsarnokában megtekinthető az a kiállítás, amelyen vojlovciai szőttéseket és varrottasokat mutat be a városi múzeum.” (*7 Nap, 1974. február 15. 9. p.*) Mint látható, a két idézett lap ugyanarról az előadásról ad hírt, de csak a három rövidhírben szereplő információkból lehet több-kevesebb pontossággal összerakni az előadással, az előadóval, valamint az előadás körülményeivel és helyszínével kapcsolatos adatokat. Hogy ki volt Ortutay szabadkai meghívója, annak kapcsán Beszédes Valéria előbb idézett évfordulós cikkéből értesülhetünk, az előbb bemutatott sajtóhírek azt nem közlik. A meghívó Mikuska Milka Ortutay szabadkai tartózkodása és előadása idején, tehát 1974 februárjának közepén a szabadkai Városi Múzeum munkatársa volt múzeumőri rangban (ezt nevezi a szerb muzeológiai rangfokozatok

lajstroma custosnak), tudományos rangfokozata szerint pedig néprajzos magiszter. A pesti Folklore Tanszék folklorista professzorát tehát néprajzos szakember hívta meg.

A szabadkai látogatásról és előadásról maga Ortutay Gyula is megemlékezik Naplójában: „(1974. 2. 17.) Tegnapelőtt autóval elmentem Szabadkára, és este előadást tartottam a régi városháza dísztermében a magyar balladáról. Gimnazista lányok balladákat szavaltak, a díszterem zsúfolásig megtelt, s úgy ünnepeltek, ahogy a hazatérő városuk szülöttét szokás. A tékozló fiút nem emlegették, s erre tán nem is volt indok. Meghatódtam az üdvözlés szerb és magyar mondatain, ott ültek a nézők közt a szabadkai rokonok majd teljes számban: a Némethek (a múzeumi tárlók egyikében a város virilis polgárainak névsorában felfedeztem Németh Mihály dédapámat is), ott volt az újvidéki egyetemről Bori Imre, a rektorhelyettes stb. stb. – a város ügye volt az előadás. Pedig a kedves és boldogtalan Mikuska Milka, néprajzos kollégánk, a Múzeum igazgatója, a »világjáró« Székely Tibor féltek, hogy nem lesz nagy közönség. Tudod, magyarázták, Szabadka nehézkes, álmos, a kultúra keveseket érdekel, kevesen leszünk, valószínűleg, de aki eljön, az kitűnő, művelt ember. Nem akartam vigasztalni őket, hogy Ambrus Zoltán, Kosztolányi vonatkozó írásait ismerem – az este aztán nemcsak megcáfolta, fellelkesítette őket. Engem is meghatott, ma is hatása alatt vagyok: boldog voltam, jókedvű, eszembe jutott a gyerekkorom, s örültem, hogy egymást gyűlölő rokonaim legalább egy pillanatra megbékültek. Tegnap Németh Laciéknál... ebédeltem... Nagy ebéd volt, bácskai, aztán Palicson keresztül Öcsivel indultunk haza. Előbb elmentem, megkerestem a Gréczi utcát, ebből nyílik egy kis mellékutca, zsákutca – ott születtem én egy kis, kétablakos földszintes házban... Megálltam a ház előtt a soványka februári napfényben, egy kicsit nézelődtem, de minden álmeghatottság nélkül – örültem, hogy 64 év után ezt a házat is láthattam... aztán ebédelni mentünk... Jó volt, felajzott ez a két nap, s ezért szántam beteg kézzel is az írásnak magam – nem futja többre: eltört a kocsirúd. Félek, nehezen reparálható.” (*Napló III., Budapest, 2010. 368–370.*)

Ortutay tehát 1974. február 15–16-án tartózkodott Szabadkán, a magyar népballadáról szóló előadását az első napon tartotta. Nem kétséges, hogy az előadásnak nagy sikere lehetett, hisz – ahogy Bori Imre fogja írni négy esztendő múlva Ortutayt búcsúztató nekrológiájában – „elbűvölően tudott értekezni és előadni”. Nem valószínű, hogy szabadkai előadását leírta volna, nem találtam ugyanis adatokat arról, hogy a magyar népballadáról 1974-ben vagy utána nálunk tanulmánya jelent volna meg. Ha lett volna ilyen előre megírt szövege, azt a szabadkai *Üzenet* folyóirat biztosan boldogan közölte volna. Nyilván fejből vagy jegyzeteiből adott elő, ami egyébként elvárható is volt egy egyetemi tanártól (sőt ma is). Ortutay a ma-

gyar népballadákkal már folklorista karrierjének kezdetétől foglalkozott, a székely népballadából készült válogatása, megfelelő előszóval, először 1935-ben jelent meg. Ez a híres s egyébként pompázatosan szép kötet – Buday György, Ortutay szegedi barátja készített hozzá fametszeteket – a háború előtt és utána is, számos kiadásban megjelent. De nem sokkal Ortutay szabadkai látogatása előtt jelent meg a magyar népballadákincis reprezentatív válogatása (*Magyar népballadák. Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula, válogatta és jegyzetekkel ellátta Kríza Ildikó. Budapest, 1968., későbbi kiadásokban is!*), de említhetnék még egy pompás kivitelű balladakiadványt is (*A nagy hegyi tolvaj. Magyar népballadák. Válogatta és a bevezetőt írta Ortutay Gyula, a jegyzeteket összeállította Kríza Ildikó. Budapest, 1971.*).

A szabadkai meghívás feltehetően egyfajta jóvátételként csapódott le Ortutayban, hisz Naplójából tudjuk, hogy négy esztendővel korábban, amikor 60. születésnapját ünnepelték, tanítványai és az egész ország „a szeretet hullámaival” árasztotta el az ünnepeltet, ez a szeretet „mindenünnen áradt”, kivéve Szabadkát, írta le Ortutay. Tehát szülővárosát soha nem felejtette el, halála előtt egy esztendővel adott interjújában nagy-nagy nosztalgiával szólaltak meg szavaiban a gyerekkor emlékei (a *bajok* és a *bájok* iránt mindig érzékeny Ortutayra oly jellemzően): „Máig sem felejttem el... a bunyevác asszonyok ünneplő ruhájának a színességét, hosszú és bő szoknyájuk selymes suhogását.” (*Látogatás az élő magyar néprajznál. Arc-képvázlat Ortutay Gyuláról. Komáromi József Sándor interjúja, 7 Nap, 1977. március 18. 16. p.*)

Naplójának idén megjelent III. kötetét – szemben a másik kettővel – nem lehet csupán viszolygással olvasni. A nagy tudományos feladatok elől mindig kitérő, helyette a hedonista életmódot vállaló, a számos stallumai-ból nyerhető előnyöket és privilégiumokat csontig kihasználó Ortutayt ezekben az esztendőkből megérinti a mulandóság réme, a test bajai és nyomora. Ezekben az esztendőkből már a beteg, szenvedő ember képét kapjuk a naplójegyzetekben, s látjuk a szerzővel együtt, hogy az évtizedek nagy-nagy fogadkozásainak semmi esélye, közben egymás után távoznak barátai, egykori harcostársai. Ilyen kontextusban került sor a szabadkai látogatásra is, nyilván maga Ortutay is érezhette, hogy ez volt búcsúlátogatása szülővárosában. Az évtizedeken át tervezett, de mindig hátrább tologatott nagy monográfiák nem íródtak meg, s arra sem futotta az időből, hogy sokszor emlegetett saját mesegyűjtéseit sajtó alá rendezze, feldolgozza és kiadja.

Amikor Ortutay 1971-es újvidéki látogatása után egy esztendővel az 1972/73-as tanévben az újvidéki Bölcsészkar Magyar Tanszékén megindult a harmadik fokozati képzés (magiszterképzés), Bori Imre többünk

néprajzi okítása és pallérozása céljából Ortutayt is meghívta egy kurzus tartására. Udvarias válaszelevele voltaképpen a felkérés elhárítását jelentette; sem a levelében megadott időpontban (az 1973/74-es tanév második szemesztere), sem pedig később nem tudott Újvidékre utazni. (Arról nincsenek ismereteim, hogy Ortutay 1974-es szabadkai látogatása idején – előadását Bori Imre is meghallgatta – szóba kerültek-e az újvidéki kurzustartás kilátásai vagy konkrétumai.) Ortutay Gyula az újvidéki Magyar Tanszéken szervezett magiszteri stúdiumoknak nem volt oktatója. Időbeosztásáról, programjainak állandósult zűrzavaráról és túlfeszítettségéről és az ekkor már egyre jobban jelentkező testi bajairól el kell olvasni naplójának III. kötetét. Az abból megismerhető adatok alapján biztosra vehető, hogy Ortutay akkor sem tudta volna vállalni az újvidéki tanítást, ha nagyon akarta volna. Feljegyzéseiből látható, hogy nemcsak ilyesmiről, hanem sok minden másról is kénytelen volt már lemondani életének utolsó évtizedében. Ennek részletezésétől eltekintek, akit ez érdekel (nemcsak a sikamlós vonatkozások miatt, ezeken eleget rágódott a Napló első két kötetének – eddig elem került – anyaországi „recepciója”) az vegye kézbe a Napló III. kötetét.

Ortutay Gyula 1978. március 22-én hunyt el Budapesten. Naplójának III. kötetében az utolsó feljegyzés 1977. június 8-áról olvasható. Komáromi József Sándor vele készített interjúja 1977. március 18-án jelent meg a szabadkai *7 Nap*-ban. Tehát ennél korábban készült Budapesten, az interjúból pontosan azonosíthatóan az MTA Néprajzi Kutatócsoport budai várbeli, Országház utcai épületének emeletén, Ortutay igazgatói irodájában. Ortutay ekkor már komoly beteg volt, ezt utolsó naplóbejegyzéséből is tudjuk, a halálakor megjelent *Magyar Nemzet*-beli nekrológ (1978. március 24. 7. p.) az MTA által kiadott gyászjelentésben szereplő megfogalmazás szerint „hosszú, súlyos betegség után szerdán, 68 éves korában elhunyt Ortutay Gyula akadémikus”, s utána felsorolja – nem kevés – közéleti és politikai funkcióját is. Voigt Vilmos e dolgozatban említett *Bácsorszá*-beli emlékezésében írja a következőket: „Egy évvel halála előtt Ortutay már ritkán járt be a Néprajzi Kutató Intézetbe, olyannyira lefogyott, hogy azt mindenki csak a súlyos betegség és a kezelés »eredményének« tudhatta. Ekkor már ritkán adott interjút. Kár, hogy Komáromi nem kérdezte többet délvidéki kapcsolatairól. Utolsó alkalom lett volna.”

Ortutay Gyulát halálakor a jugoszláviai magyar sajtóban és folyóiratokban – az elhunyt akkor tudott tudományos szerepének és jelentőségének megfelelően – nem kevesebb, mint hat nekrológ búcsúztatta. Herczeg János „vasárnapi jegyzete” (*Magyar Szó*, 1978. április 2. 18. p.) könnyű kézzel felrajzolt képét villantja fel az elhunytnak a megszokott hercegi modorban. Penavin Olga nekrológja (*Magyar Szó*, 1978. április 1. 12.

p.) a tudós Ortutay opusát sorolja fel, s bőven idéz megnyilatkozásaiból. Voltaképpen ugyanerre teszi a hangsúlyt a tanítvány Beszédes Valéria is. Nem szól azonban Ortutay 1974-es szabadkai látogatásáról és előadásáról (*Üzenet*, 1978. 5. szám, 328. p.). Bori Imre nekrológja az egyetlen, amelyben bizonyos utalás történik Ortutay szabadkai látogatására és előadására: „A sors szeszélye hozta úgy, hogy Szabadkán szülessen. A várost azonban sohasem érezte szűkebb szülőföldjének... Túl korán elkerült tőlünk, mintsem hogy szellemi gyökereivel televényünkbe kapaszkodhatott volna. De életének utolsó tíz esztendejében, amikor tudományos csereforgalmunk is pezsgő szakaszába érkezett... ő is nosztalgiával emlegette a csak papíron vallott szülővárost, s előadást is tartott benne szívéhez nőtt tudományáról, a néprajzról.” (*7 Nap*, 1978. március 31. 18. p.)

Jómagam, az akkor kezdő néprajzkutató, akinek éppen Ortutay halálának esztendejében jelent meg első néprajzi könyve (*Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék*, 1978.) mindenkit túllihegve két nekrológgal is búcsúztattam Ortutay Gyulát, akivel sohasem találkoztam, nem is láttam. 1971-es újvidéki látogatása és előadása idején sorkatonai szolgálatomat töltöttem Montenegróban, 1974-es szabadkai előadásán pedig nem voltam jelen. Ha ott lettem volna, szokásomnak megfelelően Ortutayval dedikáltattam volna akkor meglévő könyveit. A *Magyar Szó* szabadkai oldala Újvidéken nem volt kapható, a lap újvidéki kiadása pedig nem is adott hírt a látogatásról és előadásról. Egyik nekrológom az ifjúsági hetilapban jelent meg, s a lap olvasóihoz szólóan lírai hangütésben búcsúztattam Ortutayt. Harminc év távlatából ma már úgy látom – főleg Naplójának három kötete fényében – hogy egy kissé túlbecsülő írás egész lapoldalnyi terjedelemben. A cím is ifjonti szemléletet és alázatot tükröz: *A népi műveltség apostola. (Képes Ifjúság*, 1978. március 29. 23. p.) A másik Ortutay-nekrológot – három folyóirat-oldalnyi terjedelemben – a *Híd*-ban tettem közzé. Ma újraolvastva ezt a dolgozatot, úgy tűnik, ez a szöveg társilagabb az előbbinél, bár ma már ezt sem így fogalmaznám meg. (*Híd*, 1978. 4. szám, 475–477.)

Ortutay születése óta eltelt száz esztendő, halála óta jó három évtized. 1981-ben kiadott válogatott tanulmánykötete óta nem jelent meg tőle más könyv, bár az anyaországi nekrológok néhány sajtó alatti nagy mű közeli megjelenését is sejtették. Dömötör Tekla ezt írta: „Jelenleg is több fontos monográfiája van sajtó alatt.” (*Ethnographia* 89[1978] No 2. 183.) Úgy kell-e tekinteni, hogy Ortutay folklorista életműve egyenlő azokkal a régi művekkel: népmesegyűjteményekkel (szinte mindegyik több kiadásban), tanulmánykötetekkel (mindegyikben számos újraközölt dolgozattal), vagy azzal a néhány könyvecskéjével, melyek még a harmincas évek második felében jelentek meg. A társszerzővel írt vagy válogatott könyve vagy nép-

költészeti antológiái is több kiadásban forognak közkézen. A Rádióban elhangzott népszerűsítő előadásából nőtt ki *Kis magyar néprajz* című könyve, mely még 1940-ben jelent meg először, s utána több, részben módosított kiadásban, a háború előtt és után is.

Ennyi lenne csupán a 20. század egyik legnagyobbnak tartott magyar folklórkutatójának életműve? A centenáriumi év (2010) még tart. Meglátjuk, hogy az utódok, tanítványok, egykori közeli munkatársak (aki még él) mit fognak kezdeni ezzel az életművel. Nagyon szomorú lenne ugyanis, ha Naplójának három testes kötete válna az Ortutay-opus legfontosabb alkotásává, ahogy arra utalások találhatók a Napló kritikai fogadtatásának szövegeiben.

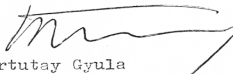
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORT
Budapest, I., Országház u. 30.
Telefon: 160-160, 160-080

dr. Bori Imre egyetemi tanár
Girpanova 47
21000 Novi-Sad

Kedves Imre !
Kedves Marika !

Haza érkezve az első dolgaim közé tartozik, hogy Maguknak is, Szeliéknek is írjak. A találkozásunk és mind a két este emlékezetes marad számomra, és azt is megírhatom kedves Imre, hogy a Veled való találkozásomat sok szempontból a magam számára is igen fontosnak tartom és remélem meg is tudom tenni mindazt ami reám tartozik a Veled kapcsolatos magyarországi irodalompolitikai ügyekben. Nagyon jó találkozás volt. Könyvedet, elsőnek a Radnótiról szólót, a jövő héten olvasom, mert ez a hét eluszik minden-féle hivatalos ügyekben. Véleményemet is igyekszem mihamarabb megírni, vagy pesti találkozásunkkor élőszóval elmondani.

Mielőbbi értesítéset várja, a kisasszonyokat is, titeket is igaz baráti szeretettel üdvözöl.

Ortutay Gyula

Budapest, 1971.III.25.

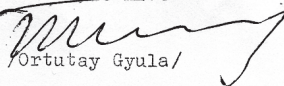
Budapest, 1973. január 23.

Dr. Dragisa Z i v k o v i c
A Bölcsészettudományi Kar dékánja
Novi Sad

Igen tisztelt dékán Ur!

Megtisztelő meghívó levelüket megkaptam, és azt köszönettel fogadom. Meg vagyok győződve arról, hogy ennek a tanfolyamnak a megtartását fölülttes hatóságunk, a Művelődésügyi Minisztérium is helyeselni fogja. Sajnos, időbeosztásom ebben az évben olyan súlyosan megterhelt, hogy számomra az 1973/74-es tanév második félévére kinálódik alkalmasnak. Ugy látom leveléből, hogy erre van lehetőség. A továbbiakat Dr. Bori Imrével tisztázni fogom.

Tisztelő hiva

Ortutay Gyula/

Függelék

Két Ortutay-level

A hasonmásban itt közzétett két levelet Ortutay Gyula 1971-es újvidéki látogatása után küldte Bori Imrének. Az első levél közvetlenül Pestre való visszaérkezése után fogalmazódott, és a feladó első benyomásait tükrözi a látogatás után. A benne foglaltak egybevetése a Naplóban olvasható (és dolgozatomban idézett) részletekkel nem képezi vizsgálatom tárgyát, azzal tehát nem foglalkozom. A levélnek mintegy egyharmadnyi részét képező zárósortait, ami személyes és családi vonatkozású közléseket tartalmaz, elhagytuk.

A második levél címzettje ugyan az újvidéki Bölcsészkar dékánja, de annak a fontos szervezőmunkának egyik dokumentuma, aminek során Bori Imre kiharcolta a magiszterképzés megindítását az Újvidéki Bölcsész-

kar Magyar Tanszékén is, neves magyarországi szakemberek bevonásával. A levelezést Ortutay Gyulával is ő folytatta dékáni megbízatás alapján, mivel az magyarul nem tudott, s számára szerbül Bori közvetítette a meghívottak igenlő, nemleges vagy halasztó válaszait. Ennek sorába tartozik ez az Ortutay-levél is. Ortutay, mint tudjuk, az újvidéki magiszterképzésbe már nem tudott bekapcsolódni.

Mindkét itt közölt levél eredetije Bori Imre hagyatékában van, s kéresemre özvegy Bori Imréné és lánya, dr. Ózerné (Bori) Ágnes volt szíves előkeresni és fénymásolatban rendelkezésemre bocsátani. Itteni közzétételük is az ő hozzájárulásukkal történik, amiért ezen a helyen is köszönettel tartozom. Bori Imre hagyatékában további Ortutay-levelek is vannak, ezek azonban nem érintik a dolgozatomban tárgyalt kérdéskört, s személyes és családi vonatkozásaik miatt ezúttal nem kértem és nem is nyertem betekintést tartalmukba.